

Tartalomjegyzék

Baloldali liberálisok a weimari demokrácia megteremtésében

I.	A téma irodalma a német történetírás tükrében	1
II.	A német belpolitika fő vonásai az első világháború éveiben	13
	a/ A Burgfrieden megteremtése, működése és felbomlása	
	b/ Az interfrakcionális bizottság. A weimari koalíció előzményei	
III.	A baloldali liberálisok párttá szerveződése és részvételük az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon	61
	a/ A Német Demokrata Párt (Deutsche Demokratische Partei) megalakulása	
	b/ Felkészülés a nemzetgyűlési választásokra	
	c/ A nemzetgyűlési választások	
IV.	A Német Demokrata Párt szerepe a weimari alkotmány megszületésében	102
	a/ Hugo Preuß felkérése az alkotmánytervezet elkészítésére és annak háttere	
	b/ Preuß első tervezete: a decentralizált egységállam koncepciója	
	c/ Az alkotmány elfogadását előkészítő tárgyalások: a föderatív vonások megerősödése	
V.	Kitekintés: A versailles-i békeszerződés és a weimari koalíció felbomlása	142
	Felhasznált irodalom	147

A téma irodalma a német történetírás tükrében

Közel fél évszázaddal ezelőtt *Karl Dietrich Erdmann*, a német történelem egyik kiváló ismerője, úgy fogalmazott, hogy a weimari köztársaság szétesésének vizsgálata, a szétesés okainak feltárása szükségképpen kapcsolódik a weimari köztársaság bármely epizódjára irányuló történeti kutatáshoz¹. Az azóta eltelt évtizedek kutatásai *Erdmann* megállapításának helyességét támasztották alá. A weimari demokrácia létrejöttét elemző írások többsége ugyanis a weimari demokrácia bukása felől tekintett vizsgálatának tárgyára.

A széles körű tudományos kutatás megindulását nehezítette, hogy a második világháborúban a német archívumok anyagának nagy része megsemmisült, illetve 1945-ben a győztes hatalmak lefoglalták a levéltárak megmaradt anyagát, és elvitték az országból. Egy, a nyugat-német törvényhozás alsóházában 1949-ben lefolytatott vitából kiderült, hogy a példátlan mennyiségben elhurcolt anyagok közel kétharmada angol és amerikai levéltárakba vándorolt, míg a maradék egyharmad a volt Szovjetunióba került². A német levéltárak újjászervezésére 1946-tól került sor, amikor is Potsdamban felállították a Német Központi Levéltárat (Deutsches Zentralarchiv), míg 1952-ben Koblenzben kezdte el működését a Szövetségi Levéltár (Bundesarchiv), de az iratok visszaszolgáltatása csak lassan és vontatottan haladt. A hatalmas mennyiségű levéltári anyag politikai szempontból értékesebb része csak az 1960-70-es években került vissza a német archívumokba, és azóta folyamatosan jelennek meg a forráskiadások³.

A dokumentumok hozzáférhetőségének eredményeképpen óriási mennyiségűre duzzadt az általános összefoglaló munkák száma, de az egyes részproblémákat tárgyaló tanulmányok mennyisége sem kevesebb. Így dolgozatom historiográfiai fejezetében nem törekedhettem arra, hogy a témára vonatkozó összes szakirodalmat feltüntessem. Csupán azokat a műveket emelem ki, amelyek a tudományos kutatás szempontjából mérföldkönek tekinthetők, szakmai körökben elvi

¹ *Karl Dietrich Erdmann*, Die Geschichte der Weimarer Republik als Problem der Wissenschaft, In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, München, 1955/1. 5.o.

² *Josef Henke*, Das Schicksal deutscher zeitgeschichtlicher Quellen in Kriegs- und Nachkriegszeit. Beschlagnahme – Rückführung – Verbleib, In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, München, 1982/4. 584.o.

³ A téma szempontjából – a teljesség igénye nélkül – a legfontosabb dokumentumgyűjtemények a következők: Verhandlungen der verfassungsgebenden Deutschen Nationalversammlung. Stenographische Berichte, Berlin, 1919, 326-343. köt.; Deutsche Parteiprogramme seit 1961, (szerk. *W. Treue*), Göttingen, 1968; Akten der Reichskanzlei, Weimarer Republik, Boppard, Das Kabinett Scheidemann, (szerk. *H. Schulze*), 1971, Das Kabinett Bauer, (szerk. *A. Golecki*), 1980; Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien, 3. sor. 5. köt. Die Weimarer Republik, Linksliberalismus in der Weimarer Republik. Die Führungsgremien der Deutschen Demokratischen Partei und der Deutschen Staatspartei 1918-1933, (szerk. *K. Wegner*), Düsseldorf, 1980; Die Erste Republik. Dokumente zur Geschichte des Weimarer Staates, (szerk. *P. Longenrich*), München, 1992; Deutsche Verfassungsdokumente 1918-1933, (szerk. *E.R. Huber*), In: Dokumente zur Verfassungsgeschichte, 4. köt. Stuttgart, 1992

vitákat váltottak ki, és/vagy amelyek befolyásolták saját álláspontomat, illetve amelyek a legfrissebb kutatási eredményeket közlik.

A weimari demokrácia tizennégy éves történetének feldolgozása viszonylag későn kezdődött. *Hitler* hatalomra jutását követően ugyanis a nemzetiszocialista propaganda hatásának eredményeképpen Weimarral szemben olyan elutasító szellemi légkör alakult ki, amely teljességgel lehetetlenné tette az első német köztársaság időszakának kutatását. 1945 után azonban egymást követően láttak napvilágot azok a naplók, amelyek a weimari köztársaság megalakulására jelentős befolyással bíró politikusok visszaemlékezéseit tartalmazták. Ennek a memoárirodalomnak szinte minden darabja lebilincselő olvasmány, azonban szükségképpen szubjektív⁴.

A német történetírás a tudományos igényű Weimar-kutatás kezdetének *Arthur Rosenberg* „Geschichte der Weimarer Republik”⁵ című munkáját tekinti. *Rosenberg*nek a fentebb említett források még nem álltak rendelkezésére, ellenben felhasználhatta a Népmegbízottak Tanácsának üléseiről készült jegyzőkönyveket, illetve személyes benyomásait és tapasztalatait, amelyeket a Németországi Független Szociáldemokrata Párt (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands, USPD), majd a Németország Kommunista Pártja (Kommunistische Partei Deutschlands, KPD) parlamenti képviselőjeként szerezhetett az elemzett korszakról. Noha a munka már 1935-ben elkészült, mind a tudományos, mind a szélesebb nyilvánosság számára csak 1945 után vált közismertté.

A könyv címe első megközelítésre kissé csalóka, mert terjedelmének döntő részében a weimari köztársaság megalakulásával és az 1923-ig tartó történetével foglalkozik. Az „aránytalanság” magyarázata abban rejlik, hogy *Rosenberg* a weimari köztársaság összeomlásának okait 1918-19 történéseiben vélte megtalálni. Álláspontja szerint az a tény, hogy 1918 novemberét követően érintetlen maradt az állami bürokrácia és a hadsereg, valamint elmaradt a szociális forradalom és az ország gazdasági életének átszervezése, azzal a következménnyel járt, hogy a császári Németország irányítói nem veszítették el pozícióikat. Mindössze átmenetileg vonultak vissza

⁴ A teljesség igénye nélkül: *Otto Braun*, Von Weimar zu Hitler, Hamburg, 1949, 2. kiadás; *Wilhelm Dittmann*, Erinnerungen, (szerk. *J. Rojahn*), Frankfurt/New York, 1995; *Otto Geßler*, Reichswehrpolitik in der Weimarer Zeit, (szerk. *K. Sendtner*), Stuttgart, 1958; *Wilhelm Groener*, Lebenserinnerungen. Jugend, Generalstab, Weltkrieg, (szerk. *H.v.Gaertringen*), Göttingen, 1957; *Theodor Heuss*, Erinnerungen 1905-1933, Tübingen, 1963; *Hermann Luppe*, Mein Leben, Nürnberg, 1977; *Hans Luther*, Politiker ohne Partei. Erinnerungen, Stuttgart, 1960; *Marie-Elisabeth Lüders*, Fürche dich nicht. Persönliches und Politisches aus mehr als 80 Jahren 1878-1962, Köln/Opladen, 1963; *Ernst Müller-Meiningen*, Parlamentarismus. Betrachtungen, Lehren und Erinnerungen aus deutschen Parlamenten, Berlin/Leipzig, 1926; *Gustav Noske*, Erlebtes aus Aufstieg und Niedergang einer Demokratie; *Walther Rathenau*, Tagebuch 1907-1922 (szerk. *H.P.v. Strandmann*), Offenbach, 1948; Düsseldorf, 1967; *Hjalmar Schacht*, 76 Jahre meines Lebens, Bad Wörishofen, 1953; *Eugen Schiffer*, Ein Leben für den Liberalismus, Berlin, 1951; *Carl Severing*, Mein Lebensweg, Bde 1-2. köt. Köln, 1950.

⁵ *Arthur Rosenberg*, Geschichte der Weimarer Republik, Karlsbad, 1935. Az első németországi kiadás alkalmával két legfontosabb munkája egy kötetben jelent meg: Entstehung und Geschichte der Weimarer Republik, (szerk. *Kurt Kersten*) Frankfurt/M. 1955.

annak érdekében, hogy a kellő pillanatban újra megjelenjenek a politikai életben, és támadást indítsanak a köztársaság ellen. *Rosenberg* az új kurzus hibájaként róta fel a munkás-és katonatanácsok megszüntetését, ugyanakkor üdvözölte a weimari alkotmányozó nemzetgyűlés megalakulását és az úgynevezett weimari koalíció létrejöttét, mert abban a szociális egyenlőtlenségek tompítására irányuló kormányzati politika lehetőségét vélte felfedezni. Ideális megoldásnak azonban azt tartotta volna, ha a tanácsrendszer és a nemzetgyűlés alkotmányos rendje egymás mellett tudott volna érvényesülni. *Rosenberg* kritikája elsősorban az SPD ellen, másodsorban a radikális baloldali képviselői ellen irányult. Véleménye szerint ugyanis az SPD nem használta ki a lehetőségeit, hanem lemondott törekvéseinek többségéről, míg a KPD a novemberi orosz forradalom németországi erőltetésével a munkáspártok szétforgácsolódását idézte elő.

Erdmann az 1950-es évek közepén — anélkül, hogy a szükséges források rendelkezésére álltak volna — annak a meggyőződésének adott hangot, hogy az 1918 novemberét követően létrejött új hatalom lényegesen szűkebb mozgástérrel rendelkezett, mint azt *Rosenberg* korábban feltételezte. *Erdmann* felmentette az SPD-t az önfeladás vádjától, mert véleménye szerint a konzervatív elemeket is felmutatni képes parlamentáris köztársaság létrejötte akadályozhatta meg a proletárforradalom győzelmét. Így a formálódó weimari koalícióra mint a bolsevizmus elleni küzdelem letéteményesére tekintett⁶. *Erich Eyck*, aki liberális perspektívából elemezte az eseményeket, hasonló megállapításokat tett, kiemelve a weimari köztársaság létrehozásában jelentős érdemeket szerzett liberális politikusok szerepét⁷. *Erdmann* és *Eyck* munkáival összhangban az 1950-es évek német történetírására általában véve jellemző volt az a megközelítés, hogy a weimari koalíciónak egy a proletárdiktatúra sajátosságait magán viselő szociális forradalom lehetett volna az alternatívája. Az 1950-es évek történeti megközelítésének másik sajátossága volt, hogy a weimari demokrácia felszámolását elemző munkák végkövetkeztetéseként teret hódított az a *rosenbergi* vélekedés, miszerint már a weimari köztársaság megalapításakor jelen voltak a rendszer szerkezetében azok a feszültségforrások, amelyek a későbbiekben az 1920-as évek végén jelentkező kedvezőtlen körülményekkel közösen a rendszer instabilitását eredményezték⁸.

A „parlamentáris köztársaság vagy proletárdiktatúra” alternatívájának képe bontakozott ki az egykori Német Demokratikus Köztársaság történészeinek munkáiból is. Az 1918-1919-es németországi események feltárása a kelet-német történetírás egyik leginkább kutatott területe volt, de az elemzések jórészt a forradalmi eseményeket, a szociáldemokrata pártok tevékenységét, a kommunista párt megalakulásának körülményeit, illetve a tanácsrendszer működését vizsgálták. A

⁶ *Erdmann*, i.m. 7.o.

⁷ *Erich Eyck*, *Geschichte der Weimarer Republik*, 1-2. köt. Erlenbach-Zürich, 1954-56.

⁸ *Karl Dietrich Bracher*, *Die Auflösung der Weimarer Republik. Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie*, Villingen, 1955.

marxista szemléletű történészek egy csoportja a németországi forradalmi eseményeket sikertelen szocialista forradalomként értékelte, míg mások polgári demokratikus jellegű forradalomnak tekintették. Az eredménytelenség okát elsősorban abban látták, hogy hiányzott egy olyan szervezett és felkészült kommunistákat tömörítő párt, amely alkalmas lett volna a forradalmi események továbbvitelére. Véleményük szerint a KPD túl későn alakult meg, holott a Spartakista Szövetség már hosszú ideje jelen volt a német belpolitikai életben. Továbbá a KPD vezetőinek előbb kellett volna szembesülniük az USPD tehetetlenségével, valamint azzal is, hogy az SPD november 9-e után fokozatosan eltávolodott a forradalom eszméitől, elárulva ezzel saját korábbi szavazóit⁹. Mivel a disszertáció témája csak kevés szálon érintkezik a fentebb említett témakörökkel, ezért munkám során elsősorban azok a lexikonok és dokumentumgyűjtemények bizonyultak hasznosnak, amelyeket a volt NDK területén felállított archívumok anyagaiból állítottak össze¹⁰.

A „vagy-vagy”¹¹ reális lehetőségének alaposabb elemzése, és a feltételezett strukturális hibák igazolására irányuló kutatások az 1960-as évektől kezdve a nyugat-német történészek vizsgálódásainak középpontjába a weimari demokrácia keletkezését állították. A kutatóknak immár a téma szempontjából nélkülözhetetlen levéltári források is rendelkezésükre álltak. Az új kutatások elsősorban az 1918 novembere és 1919 nyara közötti időszak eseményeire összpontosítottak, illetve ezen az időszakon belül leginkább a munkás- és katonatanácsok összetételére, működésére, célkitűzéseire, a hatalmi struktúrában elfoglalt helyükre és befolyásukra, valamint a különböző hatalmi faktorok mozgásterének vizsgálatára irányultak.

A források alapos tanulmányozását követően a kutatók túlnyomó többsége elvetette azt a korábbi megállapítást, miszerint 1918-19 fordulóján reális lehetőség kínálkozott volna a proletárdiktatúra megvalósítására¹². A munkás- és katonatanácsokban az SPD és az USPD mérsékelt szárnya — egyes katonatanácsokban erős liberális jelenlét is megfigyelhető volt — szerzett meghatározó befolyást, míg a baloldali radikálisok jelenléte, néhány nagyobb várostól eltekintve, igen csekély volt. Ily módon a tanácsok a Népmegbízottak Tanácsának kiszámítható partnereiként működtek, miközben szerepüket időben korlátozottnak tekintették, hiszen túlnyomó többségük a

⁹ *Wolfgang Ruge*, Deutschland von 1917 bis 1933, In. Lehrbuch der deutschen Geschichte (Beiträge), 1-10. köt. Berlin, 1967

¹⁰ Dokumente der deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart, (szerk. *J.Hohlfeld*) Bde 4 Berlin, 1952; Die bürgerlichen Parteien in Deutschland. In. Handbuch der Geschichte der bürgerlichen Parteien und anderer bürgerlichen Interessenorganisationen vom Vormärz bis zum Jahre 1945, (szerk. *D.Fricke*) 1-2. köt. Lipcse, 1967/1970; Bibliografisches Lexikon zur deutschen Geschichte, Berlin, 1970.

¹¹ Az entweder-oder szókapcsolatot *Erdmann* használta első alkalommal, i.m. 7.o.

¹² *Kolb*, Die Arbeiterräte in der deutschen Innenpolitik 1918 bis 1919, Düsseldorf, 1962; és (szerk.) Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik, Köln, 1972; *Wolfgang Elben*, Das Problem der Kontinuität in der deutschen Revolution. Die Politik der Staatssekretäre und der militärische Führung vom November 1918 bis Februar 1919, Düsseldorf, 1965; *R. Rürup*, Probleme der Revolution in Deutschland 1918/19, Wiesbaden, 1968; *Erich Matthias*, Zwischen Räten und Geheimräten. Die deutsche Revolutionsregierung 1918-1919, Düsseldorf, 1970;

parlamentari választások megtartása és az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása mellett foglalt állást. Ugyanakkor számtalan olyan követelést fogalmaztak meg, amelyek a baloldali liberális álláspontot, azaz a tekintélyelvű állam (Obrigkeitsstaat) népállammá (Volksstaat) történő átalakítását, a demokratizálódást célozták. 1918. december végén felbomlott az SPD és az USPD közötti együttműködés, ami a munkás- és katonatanácsok radikalizálódását vonta maga után. Az úgynevezett tanácsideológia csak ezt követően jellemezte a tanácsok működését, de befolyásukat fokozatosan elveszítették.

A „vagy-vagy” teória elvetésének következményeként az 1970-es években új megvilágításba került a hatalmi faktorok mozgásterének kérdése is. Általánosan elfogadottá vált az a vélemény, miszerint az 1918. november 9-ét követően megalakult Népmegbízottak Tanácsa messzemenően több lehetőséget biztosító politikai cselekvési tartománnyal rendelkezett, mint azt korábban — az 1950-es években — feltételezték¹³. Mindenképpen egyet kell értenünk *Susanne Miller*rel abban, hogy a politikai cselekvés nagyobb szabadsága lehetőséget biztosított volna a szociáldemokraták — elsősorban az SPD — számára, hogy határozottabban és markánsabban jelenítsék meg a szociáldemokrata értékeket. Az SPD vezetése ehelyett azonban éppen a politikai és a szociális változásokat követelők iránt viseltetett bizalmatlansággal. Ráadásul mind a hadsereg és az állami bürokrácia, mind pedig az igazságszolgáltatás és a tudományos élet képviselői részéről sokkal erősebb lojalitást feltételezett, mint az valójában volt. Azt természetesen nem állíthatjuk, hogy az SPD-nek módjában állt volna 1918 november közepe és 1919 februárja között a császári Németország hatalmi tényezőit teljes egészében figyelmen kívül hagynia, de azt mindenképpen mondhatjuk, hogy az az erőtér, amely az SPD számára azokban a hetekben biztosított volt, megteremtette annak a lehetőségét, hogy a hatalmi viszonyokat még erőteljesebben a politikai paletta baloldala felé tolja el.

Az 1980-as években és azt követően a weimari köztársaság létrejöttére irányuló vizsgálódások egyfelől megerősítették és részben pontosították az előző esztendő kutatásainak következtetéseit, másfelől pedig a kutatók újabb részproblémák feltárása felé fordultak. *Heinrich A. Winkler* álláspontjával, miszerint 1918 novemberében és az azt követő néhány hónapban a szociáldemokraták és a monarchiában hatalmi pozíciókkal rendelkező csoportok együttműködése a politikai káosz kivédése érdekében elkerülhetetlen volt, manapság a történelemszociológia többsége egyetért, mint ahogyan azzal is, hogy az adott történelmi helyzetből nem következett szükségszerűen az, hogy a császári Németország és a köztársaság közötti politikai és társadalmi kontinuitás mértéke

¹³ *Susanne Miller*, *Die Bürde der Macht. Die deutsche Sozialdemokratie 1918-1920*, Düsseldorf, 1978.

olyan erős maradjon, mint ahogyan az történt¹⁴. Hasonló álláspontot foglalt el *Eberhard Kolb* jól áttekinthető, a friss szakirodalmat is közlő, gondolatébresztő munkájában¹⁵.

A forradalmi időszak kutatása mellett az 1980-90-es években a weimari demokrácia létrejöttével kapcsolatosan újabb kérdéskörök kerültek az érdeklődés fókuszába¹⁶. Számtalan munka foglalkozik a versailles-i béketárgyalások előkészületeivel és azok belpolitikai hatásaival. A kutatók arra a kérdésre próbálnak választ találni, hogy a versailles-i diktátum milyen belpolitikai vitákat gerjesztett, és ezek az ellentétek, illetve maguk a rendelkezések milyen mértékben terhelték meg a fiatal köztársaságot¹⁷. A Legfelsőbb Hadvezetés 1918 novembere és 1919 februárja közötti politikai lépéseinek elemzése is a kutatás fontos területévé vált¹⁸. Hasonlóképpen megszaporodott a szakszervezeti mozgalommal¹⁹, a sajtó szerepével²⁰, a weimari alkotmány létrejöttének körülményeivel, magával az alkotmánnyal, az új választójogi rendszerrel²¹, és nem utolsósorban a pártrendszerrel, valamint az egyes politikai pártok szerepével foglalkozó tanulmányok száma.

A weimari köztársaság pártstruktúrájának és politikai pártjainak vizsgálata már a weimari demokrácia fennállása alatt megkezdődött, de értelemszerűen a pártok újjáalakulását érintette elsősorban. *Ludwig Bergsträsser* és *Walter Tormin* az 1840-es évektől kísérte figyelemmel a német pártok tevékenységét²², míg *Sigmund Neumann* leginkább a weimari korszakra koncentrált. *Neumann* a párttipológia *weberi* fogalmait felhasználva részletesen tárgyalta a fontosabb politikai pártok

¹⁴ *Heinrich August Winkler*, Klassenbewegung oder Volkspartei? Zur Programmdiskussion in der Weimarer Sozialdemokratie 1920-1925, In. *Geschichte und Gesellschaft*, 1982/8, 9-54.o.; *Von der Revolution zur Stabilisierung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918 bis 1924*, Berlin/Bonn, 1984; *Der Schein der Normalität. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1924 bis 1930*, Berlin/Bonn, 1985.

¹⁵ *Eberhard Kolb*, *Die Weimarer Republik*, 4. bővített kiadás, München, 1998.

¹⁶ V.ö. *H.G.Graf Lambsdorf*, *Die Weimarer Republik. Krisen — Konflikte — Katastrophen*, Frankfurt-Bern- New York-Paris, 1990; *P. Longerich*, *Deutschland 1918-1933. Die Weimarer Republik*, Hannover, 1995; *Elke Diehl*, *Weimarer Republik*, München, 2003.

¹⁷ *Klaus Schwabe*, *Deutsche Revolution und Wilson-Frieden. Die amerikanische und deutsche Friedensstrategie zwischen Ideologie und Machtpolitik 1918/19*, Düsseldorf, 1971; *U. Wengst*, *Graf Brockdorff-Rantzau und die außenpolitischen Anfänge der Weimarer Republik*, Bern/Frankfurt, 1973; *W.Schwengler*, *Völkerrecht, Versailles Vertrag und Auslieferungsfrage. Die Strafverfolgung wegen Kriegsverbrechen als Problem des Friedensschlusses 1919/20*, Stuttgart, 1982; *L. Haupts*, *Graf Brockdorff-Rantzau, Göttingen/Zürich*, 1984; *P. Grupp*, *Deutsche Außenpolitik im Schatten von Versailles 1918-1920*, Paderborn, 1988.

¹⁸ *U. Kluge*, *Soldatenräte und Revolution. Studien zur Militärpolitik in Deutschland 1918/19*, Göttingen, 1975; *G.W. Rakenius*, *Wilhelm Groener als Erster Generalquartiermeister. Die Politik der Obersten Heeresleitung 1918/19*, Boppard, 1977.

¹⁹ *K. Schönhoven*, *Die deutschen Gewerkschaften*, Frankfurt, 1987.

²⁰ *Werner Becker*, *Demokratie des sozialen Rechts. Die politische Haltung der Frankfurter Zeitung, der Vossische Zeitung und des Berliner Tageblatts 1918-1924*, Göttingen, 1971; *K.D.Bracher*, *Zeit der Ideologien. Eine Geschichte des politischen Denkens im 20. Jahrhundert*, Stuttgart, 1982; *K.Petersen*, *Zensur in der Weimarer Republik*, Stuttgart, 1995.

²¹ *Willibald Apelt*, *Geschichte der Weimarer Verfassung*, München, 1964; *Bracher*, *Die Entstehung der Weimarer Verfassung*, Hannover, 1963; *Ernst Rudolf Huber*, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, 6.köt. Die Weimarer Reichsverfassung, Stuttgart, 1981; *Christoph Gusy*, *Die Weimarer Reichsverfassung*, Tübingen, 1997.

²² *Ludwig Bergsträsser*, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland*, München/Wien, 1965, átdolgozott, kibővített kiadás, amely már egy 1945 utánra vonatkozó fejezetet is tartalmaz, ill. *Walter Tormin*, *Geschichte der deutschen Parteien seit 1848*, Stuttgart, 1966.

struktúráját, azaz szervezeti felépítésüket, célkitűzéseiket, és pontos képet adott társadalmi bázisukról, szociális összetételükről, valamint a politikai rendszerben elfoglalt helyükről²³.

A weimari köztársaság bukása után csak az 1960-as években, a köztársaság létrejöttét vizsgáló kutatásokhoz kapcsolódóan fordult a kutatók figyelme a pártok felé. Az elemzések messzemenő kontinuitást mutattak a monarchia és a köztársaság pártstruktúrája között. A bismarcki Németország meghatározó politikai irányzatai — a konzervativizmus, a politikai katolicizmus, a liberalizmus és a szociáldemokrácia — 1918 után is a német pártrendszer alapvető elemei maradtak, sőt az 1912-es parlamenti választások eredményeképpen megalakuló Reichstagban és az 1919-ben összeülő alkotmányozó nemzetgyűlésben a fent említett politikai irányzatok erőviszonyai hasonlóan alakultak. Ráadásuként a személyes kontinuitás is megmaradt *Konstantin Fehrenbach* személyében, aki a monarchia parlamentjének utolsó elnöke, majd ezt követően a weimari alkotmányozó nemzetgyűlés elnöke volt²⁴. *Lepsius* a folyamatosság magyarázatát a német társadalmi miliő viszonylagos zártágában vélte megtalálni. Véleménye szerint a német társadalom elsősorban nem osztályérdekek mentén szerveződött, hanem sokkal inkább a vallási, társadalmi, gazdasági és a helyi érdekek komplexitása határozta meg, így alapvetően nem az osztályhomogenitás volt jellemző a politikai pártokra sem²⁵. Elfogadva *Lepsius* álláspontját hozzá kell tennünk, hogy a társadalmi közeg 1918 novemberét követő igen lassú változása mutatható fel a pártstruktúra „mozdulatlanságának” okaként. 1928 után azonban az erőteljes társadalmi, politikai és gazdasági változások egyik következményeként a több mint fél évszázados stabil pártstruktúra is rövid időn belül szétesett.

Gerhard A. Ritter a kontinuitás elvét elfogadva arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1918 végén alapjaiban módosított új választójogi törvény, az arányos választási rendszerre történő átállás, illetve az egyéni választókerületeket felváltó listás szavazás bevezetése bizonyos változásokat indukált a pártok szervezeti felépítésében, a választóikkal folytatott kommunikációjukban, és a választási küzdelmekben mutatott magatartásukban²⁶. Mindebben egyet kell értenünk *Ritter*rel, hiszen a pártok részéről egészen más stratégiát és taktikát kívánt az egyéni választókerületek helyébe lépő egyfordulós pártlistán való sikeres szereplés, ugyanis a változtatás már nem tette lehetővé egyebek mellett azt sem, hogy az első fordulót követően választási megállapodások szülessenek a pártok között, amire 1919-et megelőzően többször volt példa. Különösen érvényes volt mindez a politikai paletta baloldalán helyet foglaló Német Demokrata Pártra (*Deutsche Demokratische Partei*,

²³ *Sigmund Neumann*, *Die politischen Parteien in Deutschland*, Berlin, 1932. / *Die Parteien der Weimarer Republik*, mit einer Einführung von *Karl Dietrich Bracher*, Stuttgart, 1977.

²⁴ *Fehrenbach* 1919 február végétől volt a nemzetgyűlés elnöke, addig ezt a pozíciót *Eduard David* töltötte be.

²⁵ *R.M. Lepsius*, *Parteiensystem und Sozialstruktur. Zum Problem der Demokratisierung der deutschen Gesellschaft*, Köln, 1966.

²⁶ *Gerhard A. Ritter*, *Kontinuität und Umformung des deutschen Parteiensystems 1918-1920*, In: *Entstehung und Wandel der modernen Gesellschaft. Festschrift für Hans Rosenberg zum 65. Geburtstag*, Berlin, 1970, 342-384.o. és *Gesellschaft, Parlament und Regierung. Zur Geschichte des Parlamentarismus in Deutschland*, Düsseldorf, 1974.

DDP), amely 1918 novemberében a baloldali liberális Haladó Néppárt (Fortschrittliche Volkspartei, FVP) utódpartjaként alakult meg.

Noha a weimari köztársaság meghatározó politikai pártjai történetének kutatása szerteágazó, a DDP-ről mindmáig nem született német nyelven sem egy minden aspektusra kiterjedő, átfogó, tudományos igényű megírt monográfia, amely végigkísérné a párt történetét 1918 és 1933 között. Rendelkezésünkre állnak ugyan *Werner Stephan*, a DDP magas rangú tisztségviselőjének tényleírásokban gazdag munkái, de azok sok esetben a szerző személyeskedést sem nélkülöző megállapításainak vannak alárendelve²⁷. Számos olyan munka született ez ideig, amely néhány kiemelt szempont alapján elemezi a baloldali liberálisok tevékenységét 1918 és 1933 között. Kiemelkedik ezek közül *Dieter Langewiesche* rövid, de alapos tanulmánya²⁸. Jól felépített, sok információt feldolgozó, hasznos írásokként tarthatók számon *Lothar Albertin* és *Hartmut Schustereit* elemzései. *Albertin* a két liberális párt, a DDP és a DVP (Deutsche Volkspartei, Német Néppárt) a weimari köztársaság első éveiben megvalósított politikai tevékenységének összehasonlító elemzését végezte el²⁹, míg az utóbbi a DDP és az SPD kapcsolatával foglalkozik behatóan³⁰. *Regina Gottschalk* munkájában a baloldali liberálisok tevékenységét 1917-től kíséri figyelemmel, a hangsúlyt a monarchiából a köztársaságba történő átmenetre helyezve³¹. *Ernst Portner* színvonalas munkája alapján képet kaphatunk arról, hogy miként járultak hozzá a liberálisok a weimari alaptörvény megalkotásához, külön kiemelve a DDP alkotó hozzájárulását³². *Gerhard Schulz* néhány baloldali liberális politikusnak a weimari alkotmány létrejöttében nyújtott szerepét elemezte kiválóan, források sokaságát felhasználva³³. A baloldali liberálisok külpolitikai elképzeléseiről ad pontos és alapos képet *Jürgen C. Heß*³⁴, míg *Ludwig Luckemeyer* munkájának különlegességét az adja, hogy egyfelől bepillantást nyerhettünk a DDP tartományi szervezeteinek életébe, másfelől a tanulmány elkészítésének időpontjában még élő baloldali liberális politikusokkal készített beszélgetéseinek

²⁷ *Werner Stephan*, *Aufstieg und Verfall des Linksliberalismus 1918-1933. Geschichte der Deutschen Demokratischen Partei*, Göttingen, 1973, illetve *Acht Jahrzehnte erlebtes Deutschland. Ein Liberaler in vier Epochen*, Düsseldorf, 1983.

²⁸ *Dieter Langewiesche*, *Liberalismus in Deutschland*, Frankfurt/M. 1988.

²⁹ *Lothar Albertin*, *Liberalismus und Demokratie am Anfang der Weimarer Republik. Eine vergleichende Analyse der Deutschen Demokratischen Partei und der Deutschen Volkspartei*, Düsseldorf, 1972.

³⁰ *Hartmut Schustereit*, *Linksliberalismus und Sozialdemokratie in der Weimarer Republik. Eine vergleichende Betrachtung der Politik von DDP und SPD 1919-1930*, Düsseldorf, 1975.

³¹ *Regina Gottschalk*, *Die Linksliberalen zwischen Kaiserreich und Weimarer Republik. Von der Julikrise 1917 bis zum Bruch der Weimarer Koalition im Juli 1919*, Diss. Mainz, 1969.

³² *Ernst Portner*, *Die Verfassungspolitik der Liberalen 1919. Ein Beitrag zur Deutung der Weimarer Reichsverfassung*, Bonn, 1973.

³³ *Gerhard Schulz*, *Zwischen Demokratie und Diktatur. Verfassungspolitik und Reichsreform in der Weimarer Republik*, 1-2. köt. Berlin-New York, 1987.

³⁴ *Jürgen C. Heß*, *Das ganze Deutschland soll es sein. Demokratischer Nationalismus in der Weimarer Republik am Beispiel der Deutschen Demokratischen Partei*, Stuttgart, 1978.

közreadásával a korszak atmoszféráját is érzékelhetővé teszi³⁵. A DDP regionális szervezeteiben folyó munkáról mindmáig a legszínvonalasabb elemzés *Joachim Stang* nevéhez köthető, aki a DDP poroszországi tevékenységét mutatja be. *Stang* ismertette a pártnak a tartományi választások alkalmával követett kampánystratégiáját, programját, a választásokon elért eredményeit, a koalícióban eltöltött hosszú évek munkáját, a porosz tartományi parlament baloldali liberális frakciójának tevékenységét, valamint fontosabb tisztségviselőinek munkásságát. A könyv függeléke pedig gondosan elkészített táblázatokat és fontos adatsorokat tartalmaz³⁶.

Nagy számban állnak rendelkezésünkre olyan személyiségek életútját elemző írások, akik meghatározó szerepet töltek be a DDP megalakulási folyamatában, a párt választási részvételének megszervezésében, az alkotmányozó nemzetgyűlés baloldali liberális frakciójának tevékenységében, a létrejött koalíciós kormány munkájában, vagy akik bármilyen más módon hozzájárultak a weimari köztársaság megteremtéséhez³⁷. Érdekes módon még mindig találhatunk olyan baloldali liberális politikusokat, kiknek tevékenységével a kutatók eddig nem foglalkoztak behatóan.

A DDP befolyásos személyiségeinek hagyatéka is sok tanulsággal szolgálhat a kutató számára. A naplókat, feljegyzéseket, beszédeket és levelezést tartalmazó hagyatékok döntő többsége a német archívumokban hozzáférhető³⁸. A DDP-re vonatkozó összegyűjtött források Koblenzben találhatóak, és korlátozások nélkül kutathatók³⁹. Ezek közül leginkább a DDP elnökségének és a párt választmányának üléseiről készült jegyzőkönyvek figyelemre méltóak, mint ahogyan a párt kongresszusait rögzítő jegyzőkönyvek is fontos adalékokkal szolgálnak a kutatók számára. Az említettekkel ellentétben nem lelhetőek fel a weimari alkotmányozó nemzetgyűlés DDP frakciójának és Reichstag-frakciójainak üléseit rögzítő jegyzőkönyvek, amelyek pedig minden bizonnyal

³⁵ *Ludwig Luckemeyer*, Die Deutsche Demokratische Partei von der Revolution bis zur Nationalversammlung 1918-1919, Diss. Gießen, 1975.

³⁶ *Joachim Stang*, Die Deutsche Demokratische Partei in Preußen 1918-1933, Düsseldorf, 1994.

³⁷ Néhány a sok közül: *Werner Huber*, Gertrud Bäumer. Eine politische Biographie, Diss. München, 1970; *Ludwig Luckemeyer*, Wilhelm Heile. Föderativer liberaler Rebell in DDP und FDP und erster liberaler Vorkämpfer Europas in Deutschland, Wiesbaden, 1981; *J.C.Heß*, Theodor Heuss vor 1933. Ein Beitrag zur Geschichte des demokratischen Denkens in Deutschland, Stuttgart, 1973; *Gerhard Papke*, Der liberale Politiker Erich Koch-Weser in der Weimarer Republik, Baden-Baden, 1989; *Theodor Heuss*, Friedrich Naumann. Der Mann, das Werk, die Zeit, Stuttgart, 1949; *Jasper Mauersberg*, Ideen und Konzeption Hugo Preuß' für die Verfassung der deutschen Republik 1919 und ihre Durchsetzung im Verfassungswerk von Weimar, Frankfurt, 1991; *Detlef Lehnert*, Verfassungsdemokratie als Bürgergenossenschaft: Politisches Denken, Öffentliches Recht und Geschichtsdeutung bei Hugo Preuß, Baden-Baden, 1998; *Jan Immel*, Hugo Preuß und die Weimarer Reichsverfassung, Berlin, 2002; *P.Berglar*, Walther Rathenau. Ein Leben zwischen Philosophie und Politik, Köln, 1987; *H.Pentzlin*, Hjalmar Schacht. Leben und Wirken einer umstrittenen Persönlichkeit, Berlin/Frankfurt/M. 1980; *Wolfgang J.Mommsen*, Max Weber und die deutsche Politik 1890-1920, 4.kiad. Tübingen, 1974; *Gotthard Schwarz*, Theodor Wolff und das Berliner Tageblatt. Eine liberale Stimme in der deutschen Politik 1906-1933, Tübingen, 1968.

³⁸ A témához kapcsolódóan: *Anton Erkelenz* Bundesarchiv (továbbiakban BA), *Erich Koch-Weser* BA, *Conrad Haußmann* Hauptstaatsarchiv Stuttgart, *Wilhelm Heile* BA, *Theodor Heuss* Theodor-Heuss-Archiv Stuttgart, *Hermann Luppe* BA, *Friedrich von Payer* BA. A magántulajdonban található hagyatékok hozzáférése igen nehézkes.

³⁹ Az állomány az R 45/III. jelzés alatt a Szövetségi Levéltárban (Bundesarchiv, Koblenz) található meg, míg a DDP elődpártjára, a FVP-ra (Fortschrittliche Volkspartei, Haladó Néppárt) vonatkozó dokumentumok lelőhelye Berlin-Lichterfelde, Abteilung-Wilhelmsches Kaiserreich (R) jelzéssel.

érdemben járulnának hozzá ahhoz, hogy a DDP-n belül működött döntési mechanizmus sajátosságairól megbízhatóbb képet nyerhessünk. Valószínűsíthető, hogy az említett jegyzőkönyveket más egyéb dokumentumokkal együtt 1933-ban és az azt követő években a rendőrségi elkobzástól való félelmükben maguk a baloldali liberálisok semmisítették meg⁴⁰.

Fontos forrásul szolgálnak még a különböző sajtótermékek is. A DDP hivatalos lapja, a „Der Demokrat” elsősorban a napi párttevékenységet érintő információkat adta közre, míg a *Friedrich Naumann*, majd *Gertrud Bäumer*, *Anton Erkelenz* és *Wilhelm Heile* által szerkesztett „Die Hilfe” tevékenységét a baloldali liberális politizálást meghatározó eszmék tudományos megalapozottságú népszerűsítése jellemezte. Az országos jelentőségű politikai napilapok közül 1918 és 1920 között leginkább a „Berliner Tageblatt”, a „Vossische Zeitung” és a „Frankfurter Zeitung” kísérték figyelemmel és rokonszenvvel a DDP tevékenységét, anélkül, hogy az említett napilapok közül bármelyik is tartósan a baloldali liberálisok pártlapjává vált volna. Az említett folyóiratok archívumaiban kutatva rendkívül sok magas színvonalú, a korszak politikai eseményeit tematizáló elemzéssel találkozhatunk, nem kis mértékben annak köszönhetően, hogy ezeknek a lapoknak a német mértékadó értelmiség számos tagját sikerült szerzőként megnyerniük.

A magyar történeti irodalomban a weimari demokrácia történetéről kevés olyan írást találtam, amelyet munkám során felhasználhattam volna. Ez annál is érdekesebb, mivel a magyar historiográfia kitüntetett figyelmet szentel a két világháború közötti magyarországi és európai események feldolgozásának. A hiányt némileg enyhítik azok a munkák, amelyek az elmúlt évtizedekben magyar történészek kutatásai eredményeképpen születtek. Hasznosnak bizonyult *Tokody Gyula* és *Niederhauser Emil* Németország történetét bemutató munkája⁴¹, illetve *Németh István* nemrégiben megjelent kötete⁴², míg *Kerekes Lajos* összefoglaló műve bő áttekintést adott a weimari köztársaság teljes történetéről⁴³. A weimari demokrácia létrejöttének körülményeiről, a monarchiából a köztársaságba történő átmenetről adott pontos képet *Tokody Gyula*⁴⁴. *Irinyi Károly* a Mitteleuropa-tervek elemzése kapcsán a baloldali liberálisok vezéregyéniségéről, *Friedrich Naumann*ról rajzolt értékes képet⁴⁵. Szintén *Tokody Gyula* tollából született meg a német pártrendszer fejlődését bemutató tanulmány, amely a XIX. század elejétől egészen 1945-ig kísérték figyelemmel a német politikai pártok történetét⁴⁶. *Szabó István* a német alkotmányozás történetének

⁴⁰ V.ö. *Stang*, i.m. 14.o.

⁴¹ *Tokody Gyula-Niederhauser Emil*, Németország története, Budapest, 1972.

⁴² *Németh István*, Németország története 1871-1990, Budapest, 2002.

⁴³ *Kerekes Lajos*, A weimari köztársaság, Budapest, 1985.

⁴⁴ *Tokody Gyula*, Németország 1918-19, Budapest, 1980.

⁴⁵ *Irinyi Károly*, Mitteleuropa-tervek és az osztrák-magyar politikai közgondolkodás, Budapest, 1973.

⁴⁶ *Tokody Gyula*, A német pártrendszer kialakulása és fejlődése 1945-ig. In. Debreceni Szemle, Különlenyomat, 1994/4. sz.

feldolgozásával és a weimari köztársaság államfőjének jogállásáról írt munkáival szintén fontos információkhoz juttatott, mindkét kötetet nagy haszonnal forgattam⁴⁷.

⁴⁷ *Szabó István*, Az államfő jogállása a weimari köztársaságban, disszertáció, Budapest, 2000. ill. Német alkotmányfejlődés 1806-1945. Különös tekintettel az államszervezeti változásokra, Budapest, 2002.

A német belpolitika fő vonásai az első világháború éveiben

*a/ A Burgfrieden megteremtése, működése és felbomlása
(1914 júliusától-1917 júliusáig)*

Az európai nagyhatalmak között fennálló érdekellentétek kezelhetetlenségének következményeként 1914 nyarán háborús konfliktus alakult ki Európában. 1914. június 28-án Szarajevóban, mint ismeretes, a szerb *Gavrilo Princip* merényletet követett el az Osztrák-Magyar Monarchia trónörököse, Ferenc Ferdinánd és felesége ellen. Mivel a század elejétől kezdve a politikai gyilkosság, mint a fennálló rendszer elleni tiltakozás eszköze, többször is előfordult az európai történelemben, a szarajevói merénylet nem jelentett szükségképpen casus bellit. A konfliktus európai méretű háborúvá voltaképpen a politikai gyilkosságot követő német magatartás következtében vált.

Németország legfelsőbb vezető körei a szarajevói merényletet a történelem váratlan ajándékának tekintették, és a tragikus esetet kívánták felhasználni nagyhatalmi törekvéseik valóra váltásához. Ferenc Ferdinánd halálát egyúttal intő jelnek is vélték, hiszen a merényletben az Osztrák-Magyar Monarchia nagyhatalmi státuszának további gyengülését látták igazolva. Noha Németország soha nem kívánta a Monarchiát veszélyes konkurensévé tenni, Bécs folyamatos gyengülését aggodalommal figyelte, hiszen a nagyhatalmi befolyásától kényszerűen megváló Monarchia nem lehetett Németország megbízható szövetségese. Az antanthatalmak növekvő katonai ereje, valamint Németország legfontosabb szövetségeseinek gyengülése és a német hadsereg ütőképességébe vetett bizalom a német politika irányítóit arra ösztönözte, hogy megragadják a kínálkozó alkalmat, és a Monarchiát a német háborús célok szerves részévé téve, Béccsel közösen megindítsák a háborút Szerbia és a szövetségesei ellen.

A német politikai és katonai vezetés álláspontját erősítette a gazdasági élet egyes befolyásos szereplőinek azon vélekedése is, amely szerint Németország meghatározó európai jelenléte gazdasági hatalmának további növelése nélkül nem lehet tartós. E gazdasági körök számára az eljövendő háború fő célja az volt, hogy Németország hosszútávon is Európa megkérdőjelezhetetlen gazdasági és politikai nagyhatalmává váljék. E nézet és törekvés fő képviselői között ott volt *Walther Rathenau* is, a baloldali liberálisok egyik prominens vezetője, aki a háború során a német hadiipar befolyásos személyiségeként az agresszívabb német külpolitika szükségességéről igyekezett meggyőzni a

politikai élet irányítóit. A tudományos és kulturális élet egyes elismert művelői pedig, köztük a szintén baloldali liberális *Max Weber*, *Friedrich Meinecke*, *Ernst Troeltsch* és *Friedrich Naumann* egyfajta német kulturális küldetéstudat feladatának tekintették a közép-európai felemelkedés szolgálatát, amit sikerrel csak egy minden tekintetben erős világhatalommá vált német nemzetállam tud teljesíteni⁴⁸.

Németország a századfordulóra nemcsak katonai erejével, hanem gazdasági fejlődésével is kivívta Európa csodálatát. A német gazdaság hajtóerejévé az ipar, elsősorban a világszínvonalú fémfeldolgozás, a villamos-gépgyártás, a vegyipar és a hajóépítés, valamint a kereskedelem vált. Az ütemesen növekvő munkaképes lakosság fele a gyorsan szaporodó ipari létesítményekben talált munkát. A vasútépítés, a közlekedés is egyre több ember megélhetését biztosította, és a külkereskedelmi forgalom nagysága megközelítette Angliáét. A német árucikkek célállomása leginkább Európa volt, és Németország — Oroszországot kivéve — minden európai országgal szemben pozitív kereskedelmi mérleggel zárt, míg az egyre erősödő banki szektor a gazdasági fejlődés megbízható pénzügyi támogatójává vált. Minden ötödik német városlakó volt, és Berlin, a birodalom fővárosa sokszínű kulturális életével igazi világvárossá vált. A káprázatos gazdasági prosperitás sem tudta azonban azokat a problémákat feledtetni, amelyek az elégtelen nyersanyaglelőhelyek számából és a mezőgazdaságban már korábban jelentkezett, de megoldásra nem találó visszasságokból adódtak.

II. Vilmos német császár és környezete, elsősorban a kancellár, *Theobald von Bethmann Hollweg* feladata volt, hogy a háború megindítására alkalmas politikai környezetet megteremtse. Ez egyfelől a német magatartás európai elfogadtatását jelentette, másfelől a nélkülözhetetlen belső egység megteremtését. Egyik sem tűnt könnyű feladatnak. A kancellár célja az volt, hogy külföldön és belföldön egyaránt elhitesse, Németország katonai fellépését a Szerbiát védő Oroszország fenyegető magatartása váltotta ki, míg az orosz-francia szövetség következményeként Franciaország megtámadását is igazolhatónak vélte. A kancellár aprólékosan átgondolt terve azonban Anglia magatartása miatt nem járhatott sikerrel. A szigetország valójában soha sem hitte el, hogy az osztrák-szerb konfliktust Oroszország szélesítette európai méretűvé. Azonkívül Anglia nem fogadta volna el az európai hatalmi egyensúly lényeges módosulását sem, mint ahogyan nem nézte tétlenül Belgium függetlenségének megsértését sem.

⁴⁸ Ezt a gondolatkört fejtette ki *Max Weber* 1895-ben Freiburgban az egyetemen tartott székfoglaló beszédében: *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik*. In: *Gesammelte politische Schriften*. Hrsg. von *Johannes Winckelmann*, 5. kiadás, Tübingen, 1988, 1-25.o; *E. Troeltsch*, *Deutsche Zukunft*, Berlin, 1916, 27.o; *Georg Iggers*, *A német historizmus. A német történelemfelfogás Herdertől napjainkig* (ford. *Telegdy Bernát*), Budapest, 1988, 271.o; ill. *Irinyi Károly*, i.m. 45.o.

Az 1871-es német alkotmány alapján a hadüzenet kérdésében a császárnak volt joga dönteni, de ehhez szüksége volt a Bundesrat (Szövetségi Tanács) egyetértésére⁴⁹, valamint a kancellár ellenjegyzésére. A törvényhozás alsóházának, a Reichstagnak (Birodalmi Gyűlés) alkotmányjogilag nem volt szerepe a döntés meghozatalában, de a háború pénzügyi háttérének biztosításához elengedhetetlenül fontos volt a megnyerése. Ez egyfelől azt jelentette, hogy a döntés meghozatalából ugyan kizárták a parlamenti pártokat, másfelől azonban a pártok egyes parlamenti tisztségviselőivel informális csatornákon keresztül történtek egyeztetések. A megbeszélések koordinálását *Bethmann Hollweg* kancellár végezte, akire a parlament megnyerésén túl az a feladat is hárult, hogy cselekvési egységet teremtsen a politikai és a katonai vezetés között. A politikai és katonai körök a pártok megnyerésével nemcsak a hadi hitelek megszavazását kívánták biztosítani, hanem a háború melletti széles társadalmi támogatottságot is.

A parlamenti pártok egységes fellépésének biztosítása kezdetben komoly akadályokba ütközött. Az első világháborút megelőző német belpolitikai csatározások egyik jellemző vonása az volt, hogy a bal- és jobboldal között lavírozó végrehajtó hatalom igyekezett a parlamenti frakciókat egymás ellen kijátszani. A kormány „sikeres” tevékenységének eredményeképpen a pártok egymással szembeni bizalmatlansága nőtt, alkalmat teremtve ezzel az állandó konfliktushelyzetre. A parlament és a kormány kapcsolatát is feszültségek terhelték. Elsősorban azért, mert néhány liberális politikus éppen a világháborút megelőző esztendőkből vetette fel a végrehajtó és a törvényhozó hatalom együttműködésében rejlő problémák kiküszöbölésére irányuló strukturális jellegű változtatások szükségességét⁵⁰. Továbbá a kormány részéről az egyre inkább erősödő SPD a politikai palettán történő helykereséséből adódó nehézségek kezelése is elégtelennek bizonyult, mint ahogyan a rendszer támaszának számító konzervatívok is egyre keményebb bírálatokat fogalmaztak meg a világháborút megelőző években a kormány külpolitikájával szemben.

Bethmann Hollweg tulajdonképpen nem mást kért a belpolitikai élet résztvevőitől, mint hogy tegyenek úgy, mintha a történelem 1914 nyarán kezdődött volna el Németországban, vagyis ne vegyenek tudomást a hosszú ideje maguk előtt görgetett és megoldásra váró feladatokról, emelkedjenek felül a társadalmi és gazdasági feszültségeken, a vallási ellentéteken. Mindezek helyett egy olyan nemzeti „egységfront” megteremtését tartotta kívánatosnak, amely nemcsak morális tartalommal bírt, nemcsak a szólamok szintjén fejezte ki az összetartozást, hanem valóban megjelenítette a nemzet elszántságát a közös értékeken nyugvó program megvalósítása érdekében.

⁴⁹ Az Oroszországnak 1914. augusztus 1-jén elküldött hadüzenet esetében a német politikai vezetés tulajdonképpen alkotmánysértést követett el, mert a hivatalos hadüzenetet már néhány órával a Bundesrat hozzájárulását megelőzően továbbították.

⁵⁰ Vö. *Weber*, i.m. 26-29.o.

Katona-politikai értelemben a polgári pártok, köztük a baloldali liberális Haladó Néppárt (Fortschrittliche Volkspartei, FVP), közvetett módon már 1912-ben és 1913-ban kinyilvánították háborús elkötelezettségüket, hiszen a hadsereg fejlesztésével kapcsolatosan a parlament elé kerülő összes betérjesztést megszavazták. A Szociáldemokrata Párt (SPD) vezetésén belül azonban éles viták bontakoztak ki, amelyek átmeneti kezelésében a kancellár fontos szerepet játszott. Az SPD a szarajevói merényletet követő feszült politikai légkörben több alkalommal szervezett országos demonstrációt, amelyeken provokációnak minősítették az Osztrák-Magyar Monarchia magatartását. Következésképpen elítélték a szövetségi viszonyból adódó esetleges német támogatást, és azt kérték a *Bethmann Hollweg*-kormánytól, hogy tegyen meg mindent a háború elkerülése érdekében⁵¹. A párt vezetőinek véleménye az 1891-es erfurti pártprogramjukból következett, amely csak a védelmi jellegű háborút tartotta elfogadhatónak és támogatandónak.

A szociáldemokraták véleménye az orosz hadi előkészületekről érkező hírek hatására azonban módosult. A német szociáldemokrata és baloldali liberális politikusok számára ugyanis a cári rendszer jelentette a béke szempontjából a legfőbb veszélyt, és egy esetleges orosz győzelem a szociáldemokraták szerint a nemzetközi és a német munkásmozgalom számára is súlyos csapást jelentett volna. Ezért a párt vezetőinek többsége az orosz lépéseket, a részleges, majd a teljes mozgósítást Németország elleni agresszióként értékelte. Ezért arra az álláspontra helyezkedett, hogy a küszöbön álló háborús helyzet miatt Németország közvetlen veszélyhelyzetbe került, tehát a nemzet védelmi jellegű háborúba sodródott Oroszországgal szemben⁵². Az európai szociáldemokrata pártok saját országuk szempontjából hasonlóképpen ítélték meg a kialakult helyzetet, tehát a nemzeti kötelékek erősebbnek bizonyultak az ideológiai elkötelezettségnél.

A német szociáldemokraták döntésükkel nem csupán arról határoztak, hogy támogatják országuk részvételét a háborúban, hanem arról is, hogy elfogadják a *Bethmann Hollweg* által kidolgozott, a birodalom politikai, gazdasági és társadalmi működésének egészére irányuló reformelképzeléseket⁵³. A szociáldemokraták mellett elsősorban a baloldali liberálisok üdvözölték a kormányfő azon elképzeléseit, amelyek a munkásosztály politikai emancipációjának folyamatát voltak hivatva felgyorsítani, és amelynek eredményeképpen a munkásosztály érdekeit felvállaló SPD egyenjogú partnerként vehetett részt a politikai életben. Különösképpen *Friedrich Naumann*, az FVP parlamenti frakciójának országosan is egyik legismertebb politikusa tekintett rokonszenven a kancellár kezdeményezésére, és saját addigi politikai célkitűzéseinek megvalósulását látta benne. Az

⁵¹ Az SPD Elnökségének felhívása 1914. július 25-én, In. Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, 1958, II. sor. 1.köt. Nr.3.

⁵² *Eduard David*, Kriegstagebuch 1914-1918, Berlin, 1919, 5.o.

⁵³ A program hivatalos ismertetése a kancellár parlamenti felszólalása keretében történt. In. Verhandlungen des Reichstags, 307.köt. 1511-1512.o. ill. Vö. *Bethmann Hollweg*, Betrachtungen zum Weltkriege, 1919, 1.köt. Vor dem Kriege, 95-112.o.

SPD és az FVP törekvéseit a hozzájuk kapcsolódó szakszervezetek is támogatták, így a Freie Gewerkschaften, illetve a baloldali liberális kötődésű Hirsch-Dunkersche Gewerkvereine vezetői is felsorakoztak a kancellár programja mögé. A júliusi sztrájkhullám ezzel az egész ország területén véget ért.

A kancellár elgondolásainak megvalósításával kapcsolatban azonban némi bizonytalanságot jelentett, hogy a porosz törvényhozásban többséget élvező konzervatív pártok eddig semmi jelét nem adták annak, hogy a kancellár terveit bármilyen formában is támogatnák, továbbá a császár és a Bundesrat múltban mutatott politikai magatartása sem volt biztató. *Bethmann Hollweg*nek annál is inkább oka lehetett pesszimizmusra, hiszen a politikai emancipáció kiteljesedésének fogalma alatt a politikai élet résztvevőinek mindegyike nagyon is kézzel fogható, konkrét intézkedéseket értett, amelyek azonban sok esetben nem voltak közös nevezőre hozhatók. A fogalmi különbözőségek csapdájának rémképét és a kompromisszumokra képtelen politikai csatározások fenyegető jelenlétéből eredő káros hatásokat azonban feltehetően csak akkor lehetett volna minimalizálni, ha a külső erőpróba gyors lefolyásúnak és sikeresnek bizonyul. Ellenkező esetben a megoldatlan problémák által gerjesztett feszültség akár szétvetheti a fennálló rendszer kereteit.

II. Vilmos 1914. augusztus 4-re összehívta a Reichstag képviselőit, hogy a szükséges törvényeket megszavazzák. A jelenlévő képviselők, köztük a baloldali liberálisok, megszavazták a tizenhét, úgynevezett háborús törvényt⁵⁴. Az FVP frakciója gyors hadi sikereket remélt, és a győzelem következtében a német pozíciók európai megerősödését. Az SPD-frakción belüli nyári viták nem jelentek meg a szavazás végeredményében, mert a frakciófegyelem kötötte az egyébként ellentétes véleményt formáló képviselőket. A párt balszárnyának kompromisszumkészségét mutatta az a tény, hogy az augusztus 4-én kiadott párnyilatkozat szövegéből törölték azt az eredetileg benne szereplő bekezdést, amely deklarálta, hogy amennyiben a háború a későbbiekben hódító jelleget ölt, az SPD megvonja támogatását a kormánytól⁵⁵. A parlamenti szavazást nem előzte meg vita, a jól előkészített ülésnap külsődleges jegyeiben is alkalmazkodott a közös fellépés szimbolikájához. A végrehajtó hatalom szándékai szerint a Reichstag üléseit bezárták volna, törvényhozói funkcióit pedig a Bundesrat vette volna át. A parlamenti pártok döntése alapján azonban a Reichstag üléseit csupán elnapolták. Többek között *Conrad Haußmann*, a FVP-frakció vezérszónoka pártja nevében kemény szavakkal utasította vissza a parlament működésének ilyen irányú korlátozását, illetve az arra kísérlet⁵⁶. Mindez azt jelezte, hogy a kormány és a parlament között a „Burgfrieden”

⁵⁴ A törvényeket közli *Ernst Rudolf Huber*, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, Stuttgart, 1978, 5. köt., Weltkrieg, Revolution und Reichserneuerung 1914-1919, 37. o.

⁵⁵ *Erich Matthias-Eberhard Pikart*, *Die Reichstagsfraktion der deutschen Sozialdemokratie*, Düsseldorf, 1966, 2. köt. 4. old.

⁵⁶ *Verhandlungen des Reichstags* 307. köt. 1603.o.

értelmezésében nem volt teljes az összhang, és a parlamenti pártok az eufórikus hangulat dacára sem kívántak lemondani politikai jogosítványaik összességéről. Már a háború kezdetén egyértelmű jele volt annak, és távlatokban ez bírt a legnagyobb jelentőséggel, hogy a „Burgfrieden” nem az ellentétek feloldásának, hanem csupán azok elhalasztásának eredményeképpen jött létre.

A háború négy esztendeje alatt összesen tizenkét alkalommal került terítékre a hadi kiadások kérdése. Ez a tény jelzi, hogy a Reichstag viszonylag rendszeresen ülésezett, minden évben több hónapon keresztül tanácskoztak a képviselők. Egészen 1915 végéig a „Burgfrieden” kormányzati modellje sikeresen működött. A parlamenti üléseket nem kísérték éles viták, sőt alig volt vita. A hadi hitelekről történő szavazás minden esetben a vezető politikai és katonai körök elképzelései szerint alakult. A pénzügyi kérdéseken túl a pártok között abban is konszenzus alakult ki, hogy az 1917-ben esedékes birodalmi parlamenti választásokat meghatározatlan időre elhalasztják. Az időközben bármilyen okból megüresedett képviselői hellyel pedig az a párt rendelkezhetett, amelynek jelöltje az előző választást az adott körzetben megnyerte. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a többi párt nem állított ellenjelöltet⁵⁷, és így az egyes pártok által birtokolt mandátumszám alig változott.

1915 decemberétől azonban — ekkor került sor az ötödik háborús hitellel kapcsolatos vitára — a Reichstag üléseit újra a korábban megszokott parázs hangulatú összetűzések jellemezték. Az újjáéledő viták, amelyeket elsősorban a kedvezőtlen hadi események és a növekvő belső elégedetlenség váltott ki, a pártok akcióegységét még nem befolyásolták alapvetően, sőt egy tartósan „munkanélküliségre kárhozott” parlamenti működés azzal a veszéllyel járhatott volna, hogy a politikai aktivitás a parlamenten kívüli erők felé tolódik el.

A baloldali liberálisok a parlamenti viták aktív résztvevői voltak, és több alkalommal kritikus megjegyzésekkel illették a kormányfőt, mégis a háború kezdetén vállalt kormányzati program megbízható támaszaként politizáltak. Támogatták az SPD-t eddig hátrányosan megkülönböztető rendelkezések megszüntetését, úgy mint a szociáldemokrata irányultságú sajtótermékek terjesztésének hadseregen belüli tilalmát, az SPD-tagok állami hivatalvállalásának megnehezítését, és minden, az SPD-t diszkriminatív módon érintő preventív jellegű intézkedés lehetőségét. A párt bíráló megjegyzései elsősorban a reformprogram akadozó megvalósulásának szóltak. Az FVP-nek az volt a meglátása, hogy a belső átalakítás velejáráiként emlegetett porosz választójogi reform és a parlament szerepét, valamint működését érintő módosítások kidolgozását haladéktalanul meg kell kezdeni. A kancellár türelmet kérő magatartása azonban szinte minden alkalommal megértésre talált a párt frakciójának soraiban, hiszen a „Burgfrieden” megszűnése,

⁵⁷ Harminc alkalommal került sor időközi választásra, ebből huszonnyolc esetben a megállapodás szerint cselekedtek a pártok. A pótválasztásokon került vissza a parlamentbe többek között *Hermann Müller* és *Gustav Stresemann* is. In. *Huber*, i.m. 121. o.

vagyis *Bethmann Hollweg* kudarca, esetleges bukása a baloldali liberális pártot érzékenyen érintette volna.

Az 1915 decemberi szavazás alkalmával az SPD balszárnya azonban a frakciófegyelem figyelmen kívül hagyásával nem támogatta a kormány újabb hadi kiadásokat igénylő beadványát. Mivel a frakció többsége a polgári pártokkal együtt voksolt, ezért a végeredményt nem befolyásolta a hús elutasító szavazat, de nyilvánvalóvá tette, hogy a párton belüli választóvonal mélysége nem csökkent a háború előttihez képest. Az SPD-n belüli nézetkülönbségek és az egyéb konfliktusok 1915 decemberében a „Burgfrieden” egységét még nem bontották meg, jóllehet előre vetítették egy mélyebb válság lehetőségét. A háború elhúzódása esetén azonban az SPD belső vitáin túlmutató, általános jelleget öltő politikai krízissel kellett számolni. Annál is inkább, mert a politikai paletta jobboldalán is megjelentek olyan hangok, amelyek szerint a baloldal túlságosan sok engedményt kapott, és éppen ez bonthatja meg a nemzeti egységet. Félő volt tehát, hogy a konzervatív pártokat éppen az távolítja el a „Burgfrieden” eszméjétől, ami a szociáldemokraták számára azt elfogadhatóvá tette.

1916 folyamán a hatalmas emberáldozatok és anyagi veszteségek ellenére a német hadvezetés várakozásai nem teljesültek. A nyugati fronton 1914 szeptember közepétől állóháború alakult ki, és a keleti fronton sem sikerült az orosz haderő ellenállását megtörni. A kedvezőtlen katonai hírek a belpolitikai életben is éreztették hatásukat. A hadi események alakulása következtében romlott a közhangulat, az életkörülmények drasztikusan rosszabbodtak, a gazdaság pedig mind inkább a hadsereg kiszolgálójává vált. A harcoló csapatok ember és hadianyag utánpótlása egyre nagyobb nehézségekbe ütközött, hiszen a német hadvezetés korábban nem számolt azzal a lehetőséggel, hogy katonái még 1916-ban is a frontokon harcolnak. Éppen ezért nem is készültek olyan gazdaságpolitikai tervek, amelyek a gazdaság hadigazdaságra történő átállását segítették volna elő. A frontokról érkező híradások pedig azt is nyilvánvalóvá tették, hogy nem 1916 lesz az utolsó háborús esztendő.

E rendkívül nehéz helyzetben a kancellár arra az elhatározásra jutott, hogy a háborút a lehető legrövidebb időn belül be kell fejezni. E cél elérésének egyik feltétele egy Németország számára elfogadható békeszerződés kiharcolása, míg másik feltétele, az elsővel szoros összefüggésben, a belső béke fenntartása volt. A kancellár az előbbit a Legfelsőbb Hadvezetés (OHL) élén történt és a császár által végrehajtott személycserékkel látta biztosítottnak, erre később részletesen visszatérek, míg az utóbbit a tervezett átfogó alkotmánypolitikai, gazdaságpolitikai és szociálpolitikai reformok sürgős előkészítésével⁵⁸. A reformok előkészületeinek elodázása azzal a veszéllyel fenyegetett volna,

⁵⁸ *Theobald von Bethmann Hollweg*, i.m. 2.köt. Während des Krieges, 35-36.o.

hogy a kancellár által megteremtett cselekvési egység, a „Burgfrieden” darabjaira hullik. *Bethmann Hollweg* elképzelései szerint, és ebben a baloldali liberálisok is partnernek bizonyultak, az új politikai orientációt megcélzó változtatások nagy részét azonban csak a háború befejezését követően hajtották volna végre.

A tervezett változtatásokat elemezve kitűnik, hogy a program igyekezett az összes jelentősebb politikai erő számára valamiféle kedvezményt nyújtani. A konzervatívoknak gazdasági előnyöket ígért, mint például a vámszabályok megváltoztatását, továbbá a mezőgazdasági nagybirtokok támogatását és a tőzsdei felügyeleti szabályzók módosítását. A kancellár cserébe kompromisszumkészséget várt el a konzervatívoktól azokban az alkotmányügyi kérdésekben, amelyek megvalósítását a többi parlamenti párt, ha különböző mértékben is, de szorgalmazta. A Centrum Pártnak és a lengyel frakciónak a katolikusok elleni intézkedések felszámolását, az SPD-nek pedig, többek között, a háromosztályos porosz választójogi rendelkezések módosítását, a szakszervezetek és a különféle munkásszervezetek jogainak bővítését, a köztisztviselői pálya széles néprétegek előtti megnyitását és az egyesületek működési szabályzatának a szociáldemokratákra nézve eleddig hátrányos kitételeinek megváltoztatását ígérte a tervezet. A Nemzeti Liberális Párt (Nationalliberale Partei, NLP) és a Haladó Néppárt a kancellár által vázolt reformprogrammal gyakorlatilag teljes egészében egyetértett. A baloldali liberálisok annak ellenére helyezkedtek erre az álláspontra, hogy a programpontok között konkrétan nem szerepelt legfontosabb követelésük, a parlament szerepének erősítése. A tervezett változtatások véleményük szerint azonban ebbe az irányba mutattak. Ezért is fogadták el a kancellár magyarázatát, miszerint a konzervatív pártokra való tekintettel maradt ki az általuk legjelentősebbnek ítélt változtatás említése a programból.

1916-tól kezdve valamennyi közül az egyik legsürgetőbbnek és egyúttal parázs vitára alkalmat adó politikai kérdésnek a háromosztályos porosz választójogi rendszerrel kapcsolatos módosítások tűntek. 1915 végétől egészen a háború befejezéséig nem volt olyan parlamenti ülés, ahol ne került volna szóba ez a téma. A vita egyfelől kompetenciakérdésként jelent meg, annak kérdéseként, vajon a porosz választójog szabályozását porosz vagy német ügyként kell-e kezelni? A porosz törvényhozás a kérdést Poroszország politikai jogosítványai közé sorolta, míg a birodalmi kormány és a Reichstag pártjainak többsége, köztük a FVP, közös ügyként tekintett a porosz választójogra. A birodalmi parlament egyszerű többséggel törvényt alkothatott volna a porosz választójognak a birodalmi választójoggal való megfeleltetéséről, de ebben az esetben azt minden tagállamra ki kellett volna terjesztenie. Ez természetesen nem nélkülözhetette volna a Bundesrat hozzájárulását. Nem volt véletlen, hogy a birodalmi kormány és a parlament módosítást támogató többsége nem ezt az utat választotta, hiszen elképzelésük a porosz választójog kérdésében nem találkozott a Bundesrat véleményével.

Másfelől az új választójog tartalmát illetően is többféle álláspont alakult ki. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a szociáldemokratákat kivéve az egyes pártok sem mindig képviselték konzekvensen a porosz választójoggal kapcsolatos elképzeléseiket. A konzervatívok többsége egészen 1918-ig mindenfajta változtatást elutasított, sőt a szociáldemokratákat azzal vádolták meg, hogy a háború kitörésekor mutatott magatartásuk nem az őszinte hazaszeretetből fakadt, hanem merő számításból. Szerintük így próbáltak a szociáldemokraták előnyöket kicsikarni a kormánytól, többek között a porosz választójogi rendelkezések módosításával kapcsolatosan⁵⁹.

A Centrum Párt és a liberálisok a reformok szükségessége mellett érveltek. Álláspontjaik az átalakulás kívánatosnak tartott mélységét illetően tértek el egymástól. *Gustav Stresemann*, a Nemzeti Liberális Párt egyik vezetője felszólalásaiban támogatta a kancellár azon elképzeléseit, amelyek az állam és a nép új típusú kapcsolatát erősítették volna. A porosz választójog kérdésében is a kancellár javaslatával értett egyet, nevezetesen egy vegyes típusú rendszer megalkotásával, amely átmenetet képezett volna az eddigi porosz és a birodalmi választójog között⁶⁰.

A Haladó Néppárt vezérszónoka ebben a témában többnyire *Conrad Haußmann* volt. Pártját az alkotmányügyi reformok elkötelezett híveként mutatta be. Olyan pártként, amely elsőként szállt síkra a birodalmi választójoggal megegyező, és azt minden tagállamra kötelező jelleggel kiterjesztő választójog bevezetéséért⁶¹. A frakció valamennyi tagjának megítélése szerint a porosz választójog ilyen irányú módosítása és a porosz parlament szerepének növelése természetszerűleg a végrehajtó szervek megerősödéséhez is vezet, amely a hatalom és a társadalom párbeszédének elengedhetetlen feltétele. A birodalmi végrehajtó hatalom feltételezett megerősödésének gondolati háttérében minden valószínűség szerint az a törekvés húzódott meg, hogy a demokratikusan választott parlament többségéből megalakuló kormány a lehető legszélesebb társadalmi bázist tudhassa maga mögött, és ezen felhatalmazás birtokában a kormány nagyobb cselekvési teret kaphasson. *Haußmann* és frakcióbeli társai a párt által kívánatosnak tartott folyamatok leírásakor a parlamenti viták során általában nem használták a parlamentáris rendszer fogalmát, hanem a valóságos alkotmányos monarchia megteremtésének szükségességéről beszéltek. Az akkori állapotok jellemzésére leginkább a „látszatalkotmányos” vagy a „félalkotmányos” jelzőket használták⁶². Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a parlamenti viták során a különböző kormányzati modellek leírásakor elhangzott fogalmak használata korántsem volt konzekvensnek mondható. Ez több esetben is megnehezítette a

⁵⁹Verhandlungen des Reichstags, 308.köt. 1725-1726.o.

⁶⁰Verhandlungen des Reichstags, 309.köt. 2477.o.

⁶¹Verhandlungen des Reichstags, 309.köt. 2491.o. A javaslatot először *Hermann Pachnicke* nyújtotta be a porosz képviselőházban 1916-ban. In. *Ludwig Bergsträsser*, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland*, München, 1965, 187.o. *Pachnicke* (1857-1935), író, a baloldali liberálisok képviselőjében 1890-1918, illetve 1920-1924 között tagja volt a Reichstagnak, 1907-1918 között a porosz képviselőháznak, 1919 során pedig az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek.

⁶² *Conrad Haußmann*, *Der Linkliberalismus*, In. *Handbuch der Politik*, 2. köt. Berlin/Lipscse, 1912/13, 34-36.o.

párbeszédet, mivel alkalmat adott a korábban elfoglalt álláspontok megváltoztatására anélkül, hogy az illető párt ezt beismerte volna.

Elsősorban a liberális pártok éltek ezzel a lehetőséggel. A fogalmi zűrzavar hátterében mind elméleti, mind praktikus megfontolásokat felfedezhetünk. A baloldali liberálisok közül nem mindenki értett egyet teljes egészében a parlamentarizmus intézményének bevezetésével, vagyis a felelős kormány felállításával. *Friedrich von Payer*, aki 1878 óta szinte megszakítás nélkül képviselte a baloldali liberálisokat a Reichstagban, sem volt híve a mély, strukturális változtatásoknak. Azon az állásponton volt, hogy az angol minta nem adaptálható teljes egészében a német viszonyokra a két ország eltérő történelmi szokásjoga és különböző pártstruktúrája miatt. A háború esztendeit pedig különösen alkalmatlannak tartotta arra, hogy tapasztalatok híján módosítsák a német törvényhozás modelljét. Továbbá a parlamenti viták alkalmával a FVP-nak tekintettel kellett lennie egyfelől a kancellár „Burgfrieden” megtartására irányuló erőfeszítéseire, másfelől a többi polgári párttal való együttműködés fenntartására, és nem utolsósorban arra, a jobb- és baloldal közötti közvetítő szerepükből adódóan, hogy éppen annyi impulzust adjanak a polgári pártok és a szociáldemokraták közötti lankadó párbeszédnek, mint amennyi szükséges.

A parlamenti pártok közül a porosz választójogi kérdés és a kormány—parlament viszonyának módosítása ügyében az SPD mutatta a leginkább konzekvensnek és egységesnek mondható magatartást. A frakció jobbszárnyán helyet foglaló politikusoknak elképzeléseik megfogalmazásakor tekintettel kellett lenniük azon képviselőtársaikra, akik a leghatározottabban elutasították a kormánynak a reformok előkészítését és bevezetését halogató taktikáját. Részben ezért a szociáldemokrata politikusok parlamenti felszólalásaikban 1916-tól kezdve az új porosz választójoggal kapcsolatos egyeztetések haladéktalan megkezdését követelték. *Philipp Scheidemann*, *Eduard David* és mások elképzelései jóval túlléptek a kancellár javaslatain, és bár a megvalósítás részleteit illetően közöttük is voltak nézetkülönbségek, abban azonban egyetértettek, hogy a porosz háromosztályos választójogot végérvényesen át kell adni a múltnak. Helyét a birodalmi választójoggal megegyező rendszernek kell átvennie, vagyis minden 25. életévét betöltött férfit illessen meg az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog. Továbbá haladéktalanul kezdjék meg a parlamentnek felelős kormány felállítását célzó tárgyalásokat⁶³.

Bethmann Hollweg kancellár 1917 elejére több oldalról is erős politikai nyomás alá került. A konzervatívok azért támadták, mert szerintük a kancellár a háború nehézségei közepette a reformok szükségességének hangoztatásával veszélyes politikai játszmába kezdett, amelynek kimenetele a birodalomra nézve több mint kétséges volt. Sem a porosz kormányt, sem pedig a porosz

⁶³ Verhandlungen des Reichstags, 308.köt. 1710.o. ; 1740.o.; 309.köt. 2392.o.

törvényhozást nem nyugtatták meg a kancellár és porosz miniszterelnök szavai, melyek szerint az alkotmányügyi reformokat csak a háború befejezését követően vezetik majd be. Számukra az jelentette volna az egyedüli megoldást, ha a kérdést véglegesen leveszik a napirendről. A többi polgári párt viszont az alkotmányügyi kérdéseket és főképpen a porosz választójogi ügyet nem szerették volna ad acta helyezni, a szociáldemokraták pedig egyenesen azonnali megvalósításukat követelték. Ebben a kényes helyzetben a kancellár kénytelen volt úgy cselekedni, ahogyan azt 1914 óta mindig is szeretette volna elkerülni, nevezetesen nyíltan vállalni valamelyik féllel a konfliktust. Be kellett ismernie, hogy a kölcsönös kompromisszumokra törekvés, a mindenkinek egy keveset engedni politikája nem bizonyul a továbbiakban járható útnak. E felismerés jegyében 1917. március 12-én a porosz képviselőházban tartott beszédében határozottan kiállt a tervezett reformok végrehajtásának szükségessége mellett⁶⁴. *Bethmann Hollweg* mindezzel nyilvánvalóvá tette, hogy már nem igen számolt a parlamenti pártok akcióegységével. 1917 tavaszára a nemzet egységét szimbolizáló „Burgfrieden” már csak nyomokban létezett.

A kancellárt 1917 tavaszától kezdve nemcsak a politikai pártok támadták, hanem a katonai vezetés is. Természetesnek tekinthető, hogy egy háború során a politikai és katonai vezetés bizonyos kérdésekben eltérő álláspontot képvisel. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a felmerülő vitás kérdéseket nem lehet mindig tisztán politikai vagy katonai természetű problémákra szétválasztani. A hatáskörök gyakorlása során ezért azok átfedéséből adódóan gyakran értelmezési nehézségek lépnek fel. Az alkotmányos monarchiában az uralkodó rendkívül fontos szerepet játszik az ilyen jellegű viták feloldásában, hiszen személyében a politikai és a katonai hatalom egysége jelenik meg azáltal, hogy az uralkodó a legfőbb politikai hatalom birtokosa és egyúttal a legfőbb hadúr is.

Németországban *II. Vilmos* volt hivatott feloldhatatlannak tűnő konfliktusokban dönteni. A világháború első két esztendejében a császár *Bethmann Hollweg* elvárásainak megfelelően a politikai vezetés igényeit igyekezett kielégíteni. A kancellár ez irányú törekvései teljesen érthetőek voltak, hiszen a politikai felelősség minden esetben a kormány vezetőjét terhelte. A háború alatt a szárazföldi hadműveletek koordinálását a Legfelsőbb Hadvezetés (Oberste Heeresleitung, OHL) végezte. 1914. november 1-jén hozták létre a keleti hadszíntér főparancsnokságát, melynek élére *Paul von Hindenburgot* nevezték ki. A Legfelsőbb Hadvezetés élén a háború kitörésének pillanatában *Helmuth von Moltke* állt, aki az úgynevezett „defenzív jellegű preventív háború” egyik legelkötelezettebb híve volt. *Moltke* két hét elteltével más beosztásba került, és a császár *Erich von Falkenhayn* tábornokot

⁶⁴ A kancellár beszédében utalt *II. Vilmos* 1916. januári újévi üzenetére, amikor az uralkodó első alkalommal említette meg, hogy a háború után módosításokat kíván indítványozni Poroszország alkotmányos berendezkedésével kapcsolatban. A beszédből idéz *Huber*, i.m. 138.o.

nevezte ki vezérkari főnöknek, aki ezt a tisztséget egészen 1916. augusztus végéig, Románia hadba lépéséig (augusztus 27.) viselte. A politikai és a katonai vezetés kapcsolata ezen két esztendő alatt nem volt ideálisnak, sőt még kiegyensúlyozottnak sem nevezhető. Mindazonáltal *Falkenhayn* igyekezett nem beavatkozni a belpolitikai kérdésekbe. A kancellár és a vezérkari főnök közötti polémia a háborús célok különbözőségében volt leginkább megragadható, bár egyikük sem volt híve a túlzott igényeket támaztó annexiós békének. Megállapítható azonban, hogy a *Bethmann Hollweg* és *Falkenhayn* közötti nézeteltérések ellenére 1916. augusztus végéig a politikai vezetés elsődlegességének elve tartósan nem került veszélybe.

1916. augusztus 29-én *II. Vilmos* a Legfelsőbb Hadvezetés élére *Hindenburgot* nevezte ki⁶⁵. A császár elvárása az új vezérkari főnökkel szemben is leginkább az volt, hogy tevékenysége nyomán Németország döntő katonai fölényre tegyen szert a háború menetében. A kancellár, a politikai pártok és a német közvélemény egyaránt lelkesedéssel fogadták az uralkodó döntését, noha az előbbiek közül sokan tudhatták, hogy az együttműködés nem lesz súrlódásmentes. A baloldali liberálisok is reményteljesen tekintettek az új vezérkari főnökre, akinek szakmai hozzáértését és szervezőképességét nagyra becsülték⁶⁶. Meggyőződésük volt, hogy *Hindenburg* kinevezése német szempontból előnyösen befolyásolja majd a harctéri eseményeket, és az óhajtott kedvező fordulat bekövetkezte lerövidíti a háborút. Az adott pillanatban figyelmen kívül hagyták, hogy *Hindenburgnak* és *Ludendorffnak* a kormányhoz és a parlamenti pártokhoz fűződő viszonya már kinevezésüket megelőzően is problematikus volt.

A kinevezést követő személycserék alapvető változásokat eredményeztek a politikai és katonai vezetés kapcsolatában. Az új katonai vezetők mozgásterük növekedésével párhuzamosan egyre határozottabb lépéseket tettek a politikai vezetés irányításának a befolyásolása érdekében. Ez a szándék hátrányosan befolyásolta az OHL és a porosz hadügyminiszter közötti munkakapcsolatot is, és a hadügyminiszteren keresztül a birodalmi kancellárra gyakorolt erőteljes nyomás következtében a parlamenti pártok cselekvési lehetőségeit is nagymértékben szűkítette. Noha alkotmányjogilag a porosz hadügyminiszter és a vezérkari főnök nem volt egymással alá- fölérendeltségi viszonyban, az új Legfelsőbb Hadvezetés mindent megtett annak érdekében, hogy az aktuális hadügyminisztert utasításuk egyszerű végrehajtójává degradálja.

Súlyosabb következményekkel járt a Legfelsőbb Hadvezetésnek a birodalmi kormánnyal szemben tanúsított magatartása, ugyanis az új OHL a belpolitikai élet közvetlen meghatározójává és

⁶⁵A kinevezéssel egyidőben a vezérkar szinte összes vezető tisztségviselőjét menesztették, helyüket az új vezérkari főnök és *Erich Ludendorff* bizalmi emberei foglalták el. *Ludendorff* számára létrehoztak egy új funkciót, amely korábban nem létezett. Tanácsadóként *Hindenburg* első helyettesévé nevezték ki.

⁶⁶*Herbert Ostfeld*, *Die Haltung der Reichstagsfraktion der Fortschrittlichen Volkspartei zu den Annexions- und Friedensfragen 1914-1918*, Würzburg, 1984, 73.o.

irányítójává kívánt válni. Az OHL a végrehajtó hatalom és a parlament legfontosabb feladatának a háború német lakosság általi támogatásának fenntartását, sőt annak fokozását tekintette. E cél elérése érdekében bármilyen eszköz felhasználását megengedhetőnek ítélte, így nem tartotta aggályosnak például az egyéni szabadságjogoknak az 1914. augusztusi állapotokhoz viszonyított további korlátozását és a cenzúra további szigorításának kezdeményezését, noha a javaslatok nem találkoztak sem a kormány, sem pedig a parlamenti pártok rokonszenvével. Az OHL a gazdaságot is teljes egészében a háborús szükségletek szolgálatába akarta állítani, nem törődve annak szociális következményeivel sem. *Hindenburg* és *Ludendorff* határozottan elutasították *Bethmann Hollweg* reformtervezetét, különös tekintettel a kormány és a parlament szerepének növelésére, valamint a porosz választójog módosítására vonatkozó indítványait, mert azokban saját hatalmuk veszélyeztetését vagy legalábbis korlátozását látták. 1917 januárjától a német békeajánlat elutasítása miatt⁶⁷ nem látták már annak a lehetőségét, hogy a reformok megvalósítása az adott helyzetben a német nemzet összetartozásának érzését erősíthetné, és egészen 1918 októberéig sikerült is megakadályozniuk az alkotmányt érintő változtatások keresztülvitelét.

A háborús célok és a birodalmi külpolitika irányvonalának meghatározása is sok összeütközésre adott alkalmat a birodalmi kormány, a parlamenti pártok, az OHL és a haditengerészet között. A viták ezen a téren 1916 kora ősztől erősödtek fel. Ekkor történt ugyanis a fentebb jelzett váltás az OHL élén, illetve ez időben enyhített a kormány a cenzúrán, ami lehetővé tette a sajtó, a parlamenti pártok, a különböző szervezetek és mozgalmak számára, hogy bizonyos korlátozással ugyan, de nyilvánosan polemizáljanak az általuk követendőnek ítélt háborús célokról. Ezt megelőzően ugyanis a cenzúra miatt éppen a kormányhoz közel álló sajtóorgánumok és egyesületek nem hallatták a hangjukat. Velük szemben azonban a különböző szélsőjobboldali szervezetek, köztük az *Alldeutsch Szövetség*⁶⁸, valamint a pacifista egyesületek illegitim módon népszerűsítették nézeteiket. A nem kevés pacifista szervezet közül a leginkább aktívnak a későbbi Nobel-békedíjas *Ludwig Quidde* és *Walther Schücking* által irányított *Bund Neues Vaterland* bizonyult. Mindketten olyan baloldali liberális politikusok voltak, akik a leghatározottabban elítélték a háborút és Németország abban való részvételét. A német kormányra hártották a világháború felelősségét, és agresszívnek bélyegezték a háború alatti német külpolitikai lépéseket⁶⁹. A háború éveiben egyikük sem volt a Reichstag tagja, szerepük a világháború utolsó hónapjaiban, illetve azt követően értékelődött fel, így mind a két politikus tagja lett a weimari alkotmányozó nemzetgyűlés baloldali liberális frakciójának.

⁶⁷ Bővebben *Galántai József*, *Az első világháború*, Budapest, 1988², 367-370.o.

⁶⁸ Bővebben *Tokody Gyula*, *Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép-európai tervei (1890-1918)*, Budapest, 1959.

⁶⁹ *Erich W. Lynar*, *Deutsche Kriegsziele 1914-1918. Eine Diskussion*, Köln, 1964.

Bethmann Hollweg kancellár koncepciójának az volt a célja, hogy Németország európai hegemoniája a háború befejezését követően biztosított legyen, s hogy egyetlen nagyhatalom se keresztezhesse tartósan a német érdekeket. A kancellár ezen elképzelés gyakorlati megvalósításának eszközét elsősorban a gazdasági hegemonia megteremtésében látta: Németország gazdasági vezető szerepe kiterjedt volna — a Balkánt, a lengyel területek nélküli Oroszországot és Angliát leszámítva — szinte egész Európára. Indirekt módon mindez Oroszország határainak tervezett módosítását vonta volna maga után. E nagy ívű tervnek mintegy hozadékaul szolgáltak volna bizonyos határkiigazítások, mint például a Briey-Longwy-i ércbányák, a belga Lüttich (Liège), valamint Luxemburg elcsatolása. *Bethmann Hollweg* Belgiumot is a német érdekszférába sorolta, anélkül, hogy területére igényt tartott volna. Mindezek eredményeképpen, a kancellár szóhasználatával élve, Németország „reális garanciákat” kaphatna⁷⁰ arra, hogy hosszú távon Oroszország, Anglia és az USA egyenjogú partnerévé válhasson. 1916 nyarán a „reális garanciák”-program támogatására és annak népszerűsítésére jött létre a Német Nemzeti Bizottság (Deutscher Nationalausschuss, DNA), amelynek tagjai elsősorban vezető köztisztviselők, tudósokból, valamint a nagyobb vallási felekezetek képviselőiből verbuválódtak⁷¹, és akik közül többen rendelkeztek megbízható baloldali liberális kapcsolatokkal. A DNA egy új kommunikációs stratégiát valósított meg, mert a háborús célok helyett inkább a „békecélokról” szóló polémiát helyezte előtérbe.

A német gazdasági körök követeléseai azonban jóval túlléptek a kormány hivatalos álláspontján. Az a háborút támogató hozzáállás, amely már 1914-et megelőzően is jellemezte a német gazdasági elitet, a háború folyamán mindinkább felerősödött, jelentősen leszűkítve ezzel a politikai vezetés mozgásterét. 1914 augusztusát követően *Walther Rathenau* mellett megszólaltak a gazdasági élet más jeles képviselői is, mint például *Gustav Krupp von Bohlen und Halbach*, *Hugo Stinnes*, *Gustav Stresemann*, *August Thyssen*, valamint a baloldali liberálisokhoz közelálló *Jacob Rießer*, aki a Hanza Szövetség elnöke volt, és a baloldali liberálisokkal kiváló kapcsolatokat ápoló *Wachhorst de Wente*, a Német Parasztszövetség elnöke, akik szerint a német gazdasági hegemonia csupán szerény annexiós célokkal nem érhető el, mert a jelentős nyersanyaglelőhelyek megszerzése nélkül a gazdaság sebezhetővé válna. Főbb követeléseik közé tartozott Belgium, Luxemburg, a francia bányavidékek, a Baltikum, Ukrajna bizonyos részeinek megszerzése, illetve egyes lengyel területek Németországhoz történő csatolása⁷². Azok a parlamenti képviselők, akik erős szálakkal kötődtek a német gazdasághoz, nem is annyira saját pártjuk álláspontját képviselték a háborús célok

⁷⁰ Verhandlungen des Reichstags, 307.köt. 850.o.

⁷¹ *Schulthess* (szerk.), *Europäischer Geschichtskalender*, 1. köt. München, 1919, 345.o.

⁷² *Schulthess*, i.m. 1400-1403.o. és *Tirpitz*, *Politische Dokumente*, 2. köt. 69-70.o.

meghatározása kapcsán, hanem sokkal inkább a jelentősebb annexiót szorgalmazó gazdasági elit célkitűzéseit támogatták. Közülük is kiemelkedett *Gustav Stresemann* és *Matthias Erzberger*⁷³.

A pártok számára a hadi hitelekkel kapcsolatos parlamenti viták szolgáltattak alkalmat arra, hogy kifejtsék nézeteiket az ország külpolitikai programjáról és az általuk képviselt háborús célokról. A Reichstag polgári frakciói ugyan óvakodtak az annexió szó használatától, de az általuk hangoztatott biztonság követelménye mindenképpen feltételezte, hogy korántsem zárják ki bizonyos annexiók lehetőségét. A parlamenti képviselők zöme elutasította mind a gazdasági elit széles körű annexiók törekvéseit, mind pedig a *Heinrich Claß* vezette alldeutsch mozgalom túlzó követeléseit. A polgári pártok képviselőinek többsége, így a baloldali liberálisok is, a kancellári program mögé sorakozott fel. Feloldhatatlannak tűnő különbség közöttük csak a belga kérdésben mutatkozott. A konzervatívok, a nemzeti liberálisok Belgium teljes annektálását követelték, a Centrum Párt megosztott volt ebben a kérdésben, míg a baloldali liberálisok és a szociáldemokraták elegendőnek találták a gazdasági függőség megerősítését. A nyers gazdasági alárendelésen túl *Friedrich Naumann* koncepciójában jelent meg az az elképzelés, hogy a közép-európai országok gazdaságainak a német gazdaságtól való függősége bizonyos mértékig a *naumanni* államszövetség tagállamainak nemzetállami kereteit is biztosítani hivatott.

Friedrich Naumann 1915 októberében Berlinben jelentette meg „Mitteleuropa”⁷⁴ című munkáját. A közép-európai politikai és gazdasági egység teóriája nem *Naumann*-nál jelent meg először, hanem visszavezethető egészen az előző század közepéig. A közép-európai idea, amely az egymásrautaltság elvén nyugodott, sokaknál sokféleképpen nyilvánult meg, és közülük *Naumann* munkája az egyik legjelentősebb⁷⁵. A könyv megjelentetésének időzítése mögött véleményünk szerint *Naumann*-nak az a felismerése állt, hogy a világháború addigi katonai eseményei aktualitást adtak a valamivel korábban megfogalmazott koncepciójának. 1915 őszére ugyanis egyértelművé vált, hogy Németországnak a háború gyors befejezésére irányuló tervei kudarcba fulladtak, s *Naumann* tisztában volt azzal, hogy a tervezettnél hosszabb fegyveres konfliktus Németország számára csekély sikerrel kecsegtet. Ezért a fegyverek kizárólagos bevetése helyett politikai eszközök alkalmazásával tartotta elérhetőnek a tulajdonképpeni célt: Németország világpolitikai tényezővé válását. A szerző „Mitteleuropa” gondolatát erősítette az is, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi konfliktusai a világháború első esztendejében gyengülni látszottak, ami által *Naumann* igazolva látta

⁷³ *Huber*, i.m. 223-224.o.

⁷⁴ *Friedrich Naumann*, *Mitteleuropa*, Berlin, 1915. A könyv már 1916-ban megjelent magyarul. *Naumann* ebben a témában megfogalmazott gondolatai nem voltak teljesen ismeretlenek a politikai közvélemény előtt, mert munkájának egyes részletei már hónapokkal korábban megjelentek a „Die Hilfe” című folyóiratban.

⁷⁵ *Irinyi*, i.m. 36.o.

azt a korábbi álláspontját, hogy a soknemzetiségű Monarchia életképes⁷⁶. Így a koncepció szerint a háború befejezését követően Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia, mint természetes szövetségesek, közös államszövetséget hozhatnak létre, amely Németországnak, Ausztriának és Magyarországnak széles körű belső szuverenitást biztosítana. A szuverenitás határait azonban kijelölné, hogy bizonyos ügyekben — a külügy, a hadügy, a közös vámterületet védelmező gazdaságpolitika, a közlekedés stb. terén — *Naumann* szükségesnek tartotta volna a közös fellépést⁷⁷. Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia állandó szövetségéhez a későbbiekben csatlakozhatnának további államok is, többek között Bulgária, Románia, Szerbia, Hollandia, Görögország és Svájc, valamint egy kiterjedt gyarmatbirodalom⁷⁸. Mivel azonban az államszövetség vezető ereje Németország lett volna, és ezt *Naumann* egy pillanatig sem tagadta, joggal merülhet fel a kérdés, hogy német hegemonia esetén vajon milyen tényleges jelentéssel bírhatott volna a nemzeti szuverenitás és a közös ügyek egymás melletti deklarálása? A válasz önmagától adódott.

A *naumanni* koncepcióban tehát egyesült egyfelől Németország világhatalmi pozícióba emelkedésének vágya, másfelől az a szándék, hogy Németország a maga javára fordítsa a Monarchiának a nemzetiségi konfliktusai megoldására irányuló erőfeszítéseit. A németet hivatalos nyelvként használó államközösség vezetését egy központi kormánynak kellett volna ellátnia. A testület a tagországok delegáltjaiból állt volna fel, és az államszövetség tervezett központjai Berlin, Bécs, Hamburg és Prága voltak⁷⁹. Ezen feltételek teljesülése esetén a „német közép-Európa” az USA, Anglia és Oroszország egyenjogú partnerévé válhatott volna.

Az államszövetség létrejöttét *Naumann* kétoldalú folyamat keretében képzelte el. Ez azt jelentette, hogy nem csupán Németországnak van szüksége céljai elérése érdekében az említett államokra, hanem azoknak is jól felfogott érdekük a csatlakozás, hiszen a világtörténelmi folyamatok az integráció felé mutatnak, nem pedig az önálló nemzetállamok kialakulásának irányába. A kisebb államok a hatalmi centrumok megerősödését követően semmiképpen sem maradnának szuverének, ellenben a tervezett államszövetség keretein belül akár a világpolitika alakítójává is válhatnak. *Naumann* nem vetett számot azzal a valóságos akadállyal, hogy a kisebb államok törekvései már egy belső szűrőn, az államszövetség szűrőjén fennakadnának, amennyiben elképzeléseik nem esnének egybe a német érdekekkel.

⁷⁶ *Irinyi*, i.m. 44.o.

⁷⁷ *Naumann*, i.m. 259.o.

⁷⁸ *Naumann* könyvében több helyütt is szükségesnek tartja megjegyezni, hogy első lépésként kizárólag Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia szoros együttműködését tartja kívánatosnak, és amennyiben ez a kooperáció beváltja a hozzáfűzött reményeket, következhet a bővítés. A beléptetésre alkalmas országok körét *Naumann* nem határozza meg pontosan. In. *Naumann*, i.m. 180-182.o.

⁷⁹ *Naumann*, i.m. 239-241.o.

Naumann olyan európai nagyhatalmak bevonásával, mint Franciaország és Oroszország nem számolt. Mindazonáltal a német-francia viszony rendezését fontosnak tartotta⁸⁰, de a világháború történései az adott pillanatban nem kedveztek a megbékélésnek. Európa későbbi története is azt bizonyította, hogy a tartós európai béke fundamentuma a német-francia kiegyezés volt. Oroszország államszövetségbe történő bevonását a gazdasági racionalitás alapján előnyösnek ítélte *Naumann*, mert Oroszország hatalmas földrajzi kiterjedése kimeríthetetlennek tűnő nyersanyagforrást, óriási lélekszáma pedig hatalmas piacot jelentett Németország számára. A szoros gazdasági kapcsolatok hosszú távon nagyfokú politikai kötődéssel párosulhatnak, ezért *Naumann* véleménye szerint a stratégiai célok érdekében érdemes lemondani a rövid távú gazdasági előnyökről⁸¹. Németország számára Anglia is túlságosan „erős partner” lenne⁸², és egy „erős szövetséges” mindig megkérdőjelezhetné a német hegemoniát. Ezért a *naumanni* koncepció Anglia társulásával sem számolt.

A koncepció fontos részét képezte *Naumann* azon felismerése, hogy a politikusok részéről nem elegendő az államszövetség intézményi háttérét megteremteni⁸³, hanem legalább ennyire nélkülözhetetlen a közgondolkodás új dimenzióinak megnyitására tett kísérletek támogatása is. Az új, demokratikus érzületű közép-európai polgár, aki nemzeti identitásának megőrzése mellett képes érdeklődést mutatni más nemzetiségek iránt is, aki stratégiai kérdésekben le tud mondani saját helyi előnyeiről, az új politikai szerveződés legfőbb támasza és sikerének záloga.

Naumann „Mitteleuropa” terve vegyes fogadtatásra talált Németországban. Saját párttársai, a baloldali liberálisok *Naumannra* szellemi óriásként tekintettek, és politikai, ideológiai tevékenységét nagyrabecsülés övezte. Közülük sokan „Mitteleuropa” munkáját a demokrácia, a megértés és a társadalmi jólét fogalmaival azonosították. Ez a munka jelenítette meg számukra a német kormány általuk is támogatott politikai célkitűzéseit. Egyetértettek azzal a *naumanni* felfogással, miszerint a politikai és gazdasági koncentráció létrehozását ne Németország már meglévő fölénye stimulálja, hanem a közös érdekek felismerése. Néhány frakciótársa merő utópiaként aposztrofálta a munkát, nem tagadva azonban annak eszmei, politikai és intellektuális értékeit. Ugyanakkor voltak olyan baloldali liberálisok is, akik *Naumann*t koncepciótlansággal és közgazdasági baklövések sorozatával vádolták, hiszen a tervezet megvalósulása esetén Németország

⁸⁰ *Naumann* *Conrad Haußmann*-nal együtt még 1911-ben részt vett egy Bazelen német és francia értelmiségiek által szervezett konferencián, amelynek témája a német-francia kapcsolatok alternatívái voltak. Mindkét német politikus a megbékélés szükségessége mellett foglalt állást. In: *Theodor Heuss, Erinnerungen 1905-1933*, Frankfurt, 1965, 131-132.o. és *Naumann*, i.m. 1.o.

⁸¹ *Naumann*, i.m. 175.o.

⁸² *Naumann*, i.m. 176.o.

⁸³ *Naumann*, i.m. 33.o.

elszigetelődne a világpiactól. *Georg Gothein*⁸⁴ bíráló megjegyzéseinek középpontjában az önrendelkezési jog teljes feladása állt, ami frakciótársa szerint hosszú távon az államok közötti kapcsolatok drasztikus romlásával járna⁸⁵. Heves ellenzői pedig, akik elsősorban a gazdasági élet és az alldeutsch mozgalmak vezető köreiből kerültek ki, a politikai és gazdasági koncentráció tervezett mértékét tartották elégtelennek. Az utóbbiak álláspontja szerint elfogadhatatlan az a *Naumann* törekvés, hogy Németországot az államszövetségen belül csupán a „primus inter pares” szerepe illesse. Véleményük szerint Németország számára csakis a világuralmi törekvések felvállalása lehet az egyetlen elfogadható célkitűzés⁸⁶. Nem ismerték fel, hogy *Naumann* a kontinentális pozíciók megerősítésének hangsúlyozásával csupán átmenetileg, kényszerűségből mond le az Európán kívüli területekről. A határon túli kritikák megfogalmazói pedig, legyen szó érintett államról vagy sem, a csatlakoztatni kívánó államok szuverenitásának megkérdőjelezését, és ebből következően a német hatalmi törekvések jól megkomponált téziseit vélték felfedezni *Naumann* „Mitteleuropa” tervezetében.

1916 augusztusát követően a birodalmi kormány, a parlamenti pártok, a Legfelsőbb Hadvezetés és a haditengerészet vezetői között a legnagyobb vitát a tengeralattjárók korlátlan bevetésével összefüggő problémakör váltotta ki. 1916 szeptemberétől a haditengerészet egyes vezetői újra fokozódó nyomást fejtettek ki annak érdekében, hogy a tengeralattjáró-háború jelentősebb szerepet kapjon a német haditervekben. A haditengerészet irányítói szerint a német tengeralattjáró-park alkalmas volt arra, hogy néhány hónap leforgása alatt komoly veszteségeket okozzon az antanthatalmaknak. A német nyilvánosság rövid idő alatt elfogadta a haditengerészet álláspontját, sőt a háború alatt a haditengerészet egyik megbízható szövetségesének bizonyult⁸⁷. A német tudományos élet kimagasló alakjai közül is sokan képviselték azt az álláspontot, hogy a tengeralattjáró-háború kiterjesztése közelebb hozná a győzelmet. Meggyőződésüknek hangot is adtak, amikor elképzeléseiket emlékirat formájában eljuttatták a birodalmi kormányhoz⁸⁸. Az aláírók között főképpen egyetemi tanárokat találunk, akik egyébként különféle politikai irányzatokhoz kötődtek. A baloldali liberális jelenlét leginkább *Otto von Gierke* berlini jogászprofesszoron keresztül fedezhető

⁸⁴ *Georg Gothein* (1857-1940), kiváló gazdasági szakember, 1901-től 1924-ig volt német parlamenti képviselő a baloldali liberálisok képviselőjében, 1919 februárjában tagja lett a *Scheidemann*-kormánynak.

⁸⁵ *Irinyi*, i.m. 59.o.

⁸⁶ *Tokody Gyula*, Ausztria-Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben (1890-1918), Budapest, 1963, 220-221.o.

⁸⁷ Még a háború első hónapjaiban történt néhány „regénybe illő eset”, amikor német tengeralattjárók angol és francia hajókat süllyesztettek el, aminek következtében a német közvélemény valamiféle csodafegyvert látott a tengeralattjárókban. 1916 folyamán egy 30 000 aláírást tartalmazó petíciót nyújtottak át a császárnak és a parlamentnek azt követelve, hogy induljon meg a korlátlan tengeralattjáró-háború. In. *Huber*, i.m. 269.o.

⁸⁸ *Huber*, i.m. 262.o.

fel, aki elkötelezett híve volt a liberális értékeknek, és akinek jó néhány tanítványa politizált a FVP-ban.

Bethmann Hollweg kancellár és legközelebbi munkatársai úgy vélekedtek, hogy a korlátlan tengeralattjáró-háború csak átmenetileg lehet eredményes, ugyanakkor a még semleges országokat az ellenséges hatalmak táborába taszítja, ami — főképpen az USA hadba lépése — beláthatatlan következményekkel járna Németországra nézve.

A parlamenti pártok a kancellár álláspontjával szemben nem vetették el a korlátlan tengeralattjáró-háború elvi lehetőségét. Kivételt e tekintetben csak az SPD balszárnya jelentett. A frakciók vezérszónokai úgy foglaltak állást, hogy mindaddig támogatják a haditengerészet javaslatait, ameddig a hadviselésnek ez a módja valóban közelebb hozni látszik a német győzelmet, és Németország számára jobb pozíciókat biztosít az eljövendő béketárgyalások alkalmával. A pártok parlamenti megnyilatkozásaiban mindazonáltal hangsúlybeli különbségek is megfigyelhetők voltak. A konzervatívok és a nemzeti liberálisok nagy elszántsággal álltak ki a haditengerészet programja mellett, és meg voltak győződve arról, hogy az ellenfelek térdre kényszerítésének nélkülözhetetlen eszköze a tengeralattjáró. A Centrum párti, a baloldali liberális és a szociáldemokrata képviselők sem zárkóztak el a tengeralattjárók korlátlan bevetésének elfogadásától, de többségükben reális kérdésként merült fel, vajon valóban hatásos eszköz-e a korlátlan tengeralattjáró-háború⁸⁹.

Egészen 1916. december végéig úgy tűnt, hogy a kancellár a császár segítségével a hatalmas nyomás ellenére is érvényesíteni tudja elképzeléseit. A fordulatot az jelentette, hogy a kancellár a katonai vezetés és bizonyos parlamenti pártok által követelt korlátlan tengeralattjáró-háborúval szemben nem tudott reális alternatívát felmutatni, hiszen az antanthatalmak 1916. december 30-án elutasították a német békekezdeményezést, majd *Woodrow Wilson* amerikai elnök közvetítési kísérletét is. Emiatt a kancellár 1917 januárjában kénytelen volt feladni álláspontját, miközben az eddig őt támogató parlamenti pártok is kihátráltak mögüle, bár továbbra is meg volt győződve arról, hogy az USA hadba lépése végérvényesen megfosztja Németországot a győzelem esélyétől. Februárban Németország hivatalosan is bejelentette a korlátlan tengeralattjáró-háború megindítását. Következésképpen az USA megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a német kormánnyal, majd 1917. április 6-án megérkezett az amerikai hadüzenet is.

Bethmann Hollweg veresége ellenére hivatalában maradt, nem kérte felmentését, sőt a császár bizalmáról biztosította. Kancellári tisztségének megtartásával teljes egészében átvállalta a következmények politikai felelősségét. Az USA hadba lépésének tényét ugyanis nem lehetett mindössze katonai természetű kérdésként kezelni, annak messzemenő belpolitikai

⁸⁹ Verhandlungen des Reichstags, 307.köt. 896-898.o.

következményeivel is számolni kellett. Valószínűsíteni lehet, hogy a kancellár hivatalában maradásával a politikai egység látszatát akarta fenntartani, valamint a politikai és a katonai vezetés egyébként nem létező egységét kívánta demonstrálni a határokon belül és az antanthatalmak felé egyaránt.

*b/ Az interfrakcionális bizottság. A weimari koalíció előzményei
(1917 júliusától-1918 novemberéig)*

1917 márciusában Oroszországban megbukott a cári rendszer, azonban a *Lvov* herceg vezette új koalíciós kormány folytatta a háborút. Az orosz belpolitikai fordulat nem csupán katonai szempontból fokozta a központi hatalmak nehézségeit, hanem a belső német ellentéteket is felkorbácsolta. Az SPD számára ugyanis elveszett az a motiváció, amely őket 1914-ben a háború mellé állította. A szociáldemokratákat és a liberális pártokat az orosz események arra ösztönözték, hogy még határozottabban kiálljanak az alkotmányos reformok megvalósítása mellett⁹⁰. Ezzel szemben a konzervatív oldal politikai tisztánlátásának szomorú bizonyítékát látta *II.Miklós* félreállításában, és még inkább tiltakozott a belső alkotmányos reformtervezetek ellen⁹¹.

Bethmann Hollweg kancellár ebben a felfokozott légkörben *II.Vilmost* 1917 áprilisában az úgynevezett Húsvéti üzenet kiadására ösztönözte, amelyben az uralkodó ígéretet tett a porosz választójog átalakítására. Igaz, az üzenetnek nem képezte részét az új választójog azonnali megvalósítása, és a választójog jelzőjeként csupán az általános és a közvetlen hangzott el, mégis reményre adott okot. A baloldali liberálisok is üdvözölték a császár lépését, bár korántsem tartották elegendőnek. Továbbá a párt sikerként értékelte a császári bejelentés hatására felállított alkotmányügyi bizottság létrejöttét, amely huszonnyolc parlamenti — köztük baloldali liberális — képviselő részvételével az új porosz választójog megvalósításának lehetőségeit, a változtatások hatását és várható következményeit, illetve a parlamentáris rendszer egyes elemeinek alkalmazhatóságát volt hivatva vizsgálni. A bizottság létrehozásának legfőbb szorgalmazója *Gustav Stresemann* volt, aki éppen 1917 tavaszán vette át a Nemzeti Liberális Párt parlamenti frakciójának vezetését elődjétől, *Ernst Bassermanntól*. A bizottság tagjainak többsége elismert jogász volt, ezért a bizottsági munka szakmai szempontból ígéretesnek tűnt. Politikai szempontból a bizottság felállítása

⁹⁰ Verhandlungen des Reichstags, 309.köt. 2838-2840.o. és 2851.o.

⁹¹ Verhandlungen des Reichstags, 309.köt. 2856.o.

azért volt fontos állomása a német alkotmányos fejlődésnek, mert éppen a parlament keretein belül állandó jelleggel működő bizottság léte biztosította az egyik feltételét annak, hogy Németország a parlamentáris rendszer megvalósítása felé tegyen lépéseket. A parlamenti ülésszakok szünetében fontos egyeztető szerepet játszó úgynevezett Állandó bizottság (Hauptausschuss) mellett az Alkotmányügyi bizottság tett szert a háború folyamán befolyásra.

1917 nyarára az is bebizonyosodott, hogy a korlátlan tengeralattjáró-háború nem hozta meg Németország számára a remélt katonai sikereket, s a külpolitikai kudarc, mint mindig, most is a belső feszültség növekedésével járt együtt. Félő volt, hogy az elmaradt katonai sikerek azzal a következménnyel járnak, hogy a háború 1917-ben sem fog véget érni. Egy Németország számára is elfogadható, háborút lezáró egyezmény kikényszerítése azonban a hadműveletek kényszerű folytatását követelte meg, ezért a kormány újabb 15 milliárd márkás hadihitel jóváhagyását kérte a parlamenttől. A Legfelsőbb Hadvezetés ugyanekkor a politikai vezetés támogatását kérte a lakosság háború folytatására való lélektani felkészítésében, nyilvánvalóvá téve ezzel, hogy már a katonai vezetés sem bízik a háború gyors befejezésében.

A sikertelen német békeajánlat, az oroszországi változások, a tengeralattjáró-háború kudarca, a frontokon tapasztalt elviselhetetlen állapotok, a gazdasági helyzet drasztikus romlása és ennek következtében a lakosság életszínvonalának jelentős csökkenése, valamint a politikai élet egyéb feszültségei odáig vezettek, hogy 1917 nyarán Németországban kirobbant a háborús esztendőik addigi legnagyobb belpolitikai válsága. A krízis elindítója, a baloldali liberálisok némi meglepetésére, az SPD volt, mivel bejelentette, hogy az újabb, immáron kilencedik háborús hitel megszavazását feltételekhez köti. A baloldali liberálisok csalódottságát növelte, hogy a szociáldemokraták politikai magatartásának változása mögött az SPD-n belüli ellentétek kiéleződését tapasztalták, és a liberális párt aggodalommal figyelte a szociáldemokraták belső harcát. A FVP számára az volt a legfontosabb kérdés, vajon az SPD-n belüli harcok befolyásolják-e eddigi kapcsolatukat, vagyis balra tolódik-e az SPD, vagy sem? A liberálisok számára mindez azért bírt rendkívüli fontossággal, mert éppen azokban a hónapokban voltak az első komolyan kitapintható jelei a FVP és az SPD közeledésének. A baloldali liberálisok számára azonban a szociáldemokraták balszárnya által uralt munkáspárt mint szövetséges, szóba sem jöhetett.

Az SPD vezetőségén és parlamenti frakcióján belüli nézeteltérések 1917-re kezelhetetlenné váltak. Azok a feszültségek, amelyek a világháború kirobbanását megelőzően is jellemezték a párt belső viszonyait, és amelyek a háború éveit alatt csak fokozódtak, 1917 tavaszán szétfeszítették a párt kereteit. Mindez azt eredményezte, hogy a párt szervezetileg is kettéhasadt, és 1917. április 8-án megalakult a Független Szociáldemokrata Párt (USPD). Az új párt megalakulása egyben a parlamenti erőviszonyok módosulását is eredményezte, mert az SPD-ből kivált húsz képviselő összefogásával

létrejött az USPD parlamenti frakciója, és így már nem az SPD rendelkezett a legnagyobb képviselőcsoporttal. A baloldali liberálisok számára továbbra is kérdéses volt, hogyan alakul a két munkáspárt kapcsolata a jövőben, hiszen annak függvényében változhatott a FVP és az SPD viszonya. Továbbá az sem volt egyelőre tudható, vajon hogyan fogadja majd a szociáldemokrata szavazóbázis a pártelit döntését, vagyis hogyan alakul a két munkáspárt támogatottságának egymáshoz viszonyított mértéke? Az elkövetkezendő hónapok eseményei azt valószínűsítették, hogy az USPD megalakulásával új alapokra helyeződhet az SPD és a polgári pártok együttműködése, és az erre vonatkozó kölcsönös szándék pusztá feltételezése is indukálhatja a közös munka előkészületeinek megindítását.

Az SPD-n kívül a Centrum Párt, főképpen az *Erzberger* vezette balszárny és a nemzeti liberálisok többsége is úgy vélekedett, hogy *Bethmann Hollweg* ez időszakban már törekvéseik fékezőjévé vált. A baloldali liberálisok továbbra is alkalmasnak találták a kancellárt tisztsége betöltésére, mindazonáltal elismerték, hogy a belső átalakulás üteme elmaradt várakozásaiktól, és az ország külpolitikai helyzetének romlásáért a kancellárt is felelősség terheli. 1917. július 6-án az SPD, a FVP, a Centrum Párt és a NLP parlamenti frakcióinak képviselői közös ülést tartottak, amelyre a baloldali liberálisok *Gothein*, *Haußmann*, *Müller-Meininger* és *Payer* parlamenti képviselőket delegálták. A találkozó egyik szervezője, *Matthias Erzberger* figyelemre méltó beszédet tartott, amelyben erős kritikával illette a kormányt. E négy párti egyeztetés eredményeként jött létre a Reichstag keretein belül az úgynevezett interfrakcionális bizottság. A nemzeti liberálisok azonban még július folyamán kiváltak — majd bizonyos kérdések tárgyalása alkalmával a későbbiek során alkalmanként visszatértek —, ezért a történeti irodalom, mint ahogyan a korabeli sajtó is tette, az interfrakcionális bizottságot csak három párt együttműködésének tekinti. Az interfrakcionális bizottság elnevezés mellett a szakirodalom használja a többségi pártok, a Reichstag-többség, valamint a júliusi-többség megnevezést is. A testület több képviselőcsoportot is magában foglalva a parlamenti frakciók közötti politikai párbeszéd és cselekvési egység elősegítését tartotta legfontosabb feladatának. Hosszú távú célként a testület a parlament szerepének — akár a végrehajtó hatalommal szemben, mintegy a kormányt a parlament végrehajtó testületének tekintő elképzelés alapján való — megerősítését, a parlamentáris monarchia megteremtését jelölte meg. A pillanatnyi célokat tekintve azonban sokkal nehezebbnek bizonyult a közös fellépés összehangolása.

A szociáldemokraták és a baloldali liberálisok közeledésének lassú megindulása korábbra datálható. Az 1912-es, az SPD számára óriási sikert hozó parlamenti választások második fordulójában taktikai megfontolásokból több helyen együttműködés volt tapasztalható a két párt között. A választási összefogásból azonban nem volt érdemes messzemenő következtetéseket levonni, mert a FVP vezetése ez időben úgy gondolta, hogy a szociáldemokraták még messze nem

alkalmasak az ország vezetéséhez szükséges politikai felelősség vállalására és a baloldali liberálisokkal való tartós együttműködésre⁹². A közeledés mindazonáltal fontos volt, mivel jelezte, hogy a közös ügyek érdekében mindkét párt kész félretenni az ideológiai vitákat. Ehhez kapcsolódott még, hogy a Centrum Párton belül 1917 közepére fölénybe került az *Erzberger* vezette szárny, aminek következtében a párton belüli politikai súlypont némileg balra tolódott, megteremtve ezzel a három párt korábbinál szorosabb együttműködésének elvi alapjait.

1917. július 6-tól kezdve az interfrakcionális bizottság rendszeresen ülésezett. A viták július elején három kérdéskört érintettek: a porosz választójogi reform problematikáját, a parlamentarizmus irányába teendő lépéseket, vagyis a felelős kormány felállításának módozatait és a béke megteremtésének lehetőségeit. A nemzeti liberálisok el kívánták kerülni, hogy a bizottság működése a parlament konzervatív erőit még inkább elszigetelje. Az SPD ellenben világossá tette, hogy a konzervatív pártoknak a bizottsági munkába való bevonását elképzelhetetlennek tartja. A nemzeti liberálisok így, mint ahogyan fentebb jeleztem, csupán alkalmi partnernek bizonyultak. A FVP sem igyekezett a *Stresemann* vezette ingadozó nemzeti liberálisokat a formálódó politikai szövetség integráns részévé tenni. Éppen ellenkezőleg, az ellenfelei által is tehetségesnek tartott politikus háttérbe szorítására tett kísérletek a FVP részéről már 1917 nyarán elkezdődtek, mert a baloldali liberálisok számára egy *Stresemann* által vezetett politikai alakulat nem ígérkezett megbízható partnernek, mert a nemzeti liberálisok magatartása azt a látszatot keltette, hogy a Centrum Pártot kívánják kiszakítani az interfrakcionális bizottságból. A bizottság megalakulását követő első üléseken, amelyeken még mind a négy párt képviseltette magát, egyezsége jutottak a kancellár megbuktatásával kapcsolatban, igaz a baloldali liberálisok vonakodva fogadták a javaslatot. A baloldali liberálisok a kancellár menesztését célzó összefogástól azért is ódzkodtak, mert *II. Vilmos* július 11-én éppen a kancellár tanácsára jelentette be a porosz választójog tervezett módosításával kapcsolatos további engedményeket. Az uralkodó Húsvéti üzenetét mintegy kiegészítve a választójog egyenlővé tétele mellett foglalt állást, vagyis a választójogra vonatkozó osztályok megszüntetését ígérte meg, elfogadva ezzel a baloldali liberálisok egyik legfontosabb követelését.

Az interfrakcionális bizottság tagjai között azonban leginkább a külpolitikai kérdések kezelésében bizonyult feloldhatatlannak a konfliktus. Az álláspontok különbözősége az *Erzberger* által kezdeményezett békefelhívás vitája kapcsán volt tetten érhető. A nézeteltérések kezelhetetlenségének eredményeként a nemzeti liberálisok nem támogatták *Erzberger* indítványát. Más megfontolások miatt *Bethmann Hollweg* kancellárnál sem talált a békekezdeményezés pozitív fogadtatásra.

⁹² *Friedrich Naumann* idézi *Hartmut Schustereit*, i.m. 20.o.

A parlament elé bocsátandó békerezolúció Németország külpolitikai irányvonalát, háborús céljait kívánta megszabni. Ez a szemlélet azonban az alkotmányos monarchia hatalomgyakorlási tradícióival nem volt összeegyeztethető. A három párt az általuk megfogalmazott békerezolúcióban⁹³ kifejezte határozott akaratát a háború befejezésére és a megegyezéssel béke megteremtésére. A rezolúció megfogalmazói emlékeztettek arra, hogy Németországot saját szabadságának és biztonságának érdeke, nem pedig a hódítás vágya indította a háborús lépések megtételére. A sok szenvedéssel járó háborús éveket olyan egyezménynek kell lezárnia, amelyet a szemben álló felek csak a kölcsönös bizalom elvén alapuló tárgyalások során köthetnek meg. Németország nem fogad el olyan rendezési tervet, amelynek alapja a politikai függőség vagy a gazdasági kizsákmányolás. Ebből következően biztosítani kell az ország területi integritását és a tengerek szabadságát. Amennyiben Németország ellenfelei más elvi megközelítésből kiindulva kívánják a háborút lezárni, úgy a nemzet vállalja a fegyveres konfliktus folytatását.

A békerezolúció szövege tehát a béke mellett foglalt állást, de nem tartalmazta egyértelműen az annexiómentességet, vagyis nyitva hagyta a német külpolitika egyik legfontosabb kérdését. E mögött feltételezésünk szerint a bizottságnak — a Centrum párti jobbszárny és néhány baloldali liberális képviselő nyomására — az a kompromisszumot kereső szándéka húzódott meg, amely nem kívánta egyértelműen kizárni annak lehetőségét, hogy a parlamentben a konzervatív és a nemzeti liberális képviselők mégis csatlakozhassanak a békerezolúcióhoz. Kitágította továbbá az annexió fogalmának jelentéstartományát, ugyanis a megegyezésen alapuló területi változtatásokkal szemben a rezolúció megengedő volt, illetve azokat a területi változtatásokat nem tekintette egyértelműen annexiónak, amelyek a német katonai győzelmeket követően kerültek német megszállás alá. A Németország területi integritása ellenében esetlegesen fellépő erőket ellenben a rezolúció a kikényszerített annexió vádjával illette, amelyet az interfrakcionális bizottság elfogadhatatlannak tartott.

Az interfrakcionális bizottság kezdeményezésére megfogalmazott békehatározatot a Reichstag 1917. július 19-én jelentős többséggel — 212 igen 126 ellenében és 17 tartózkodással, köztük egyetlen baloldali liberális — elfogadta. A FVP frakciójának tagjai igennel voksoltak, annak ellenére, hogy a szavazást megelőző vitában többen kifejtették aggályaikat. A békefelhívás a német külpolitikai mozgástérre vonatkozó esetleges káros következményeinek taglalása során néhány baloldali liberális politikus éppen a konzervatívok érvrendszerét használta fel társaik meggyőzésére, de eredmény nélkül⁹⁴. A frakció többségét az sem győzte meg, hogy a párt tagjainak körében

⁹³ A teljes szöveg megtalálható *Erich Matthias-Rudolf Morsey* (szerk.), *Der interfraktionelle Ausschuss 1917/18*, Düsseldorf, 1959, I. köt. 110-115.o.

⁹⁴ *Conrad Haußmann*, *Schlagrichter*, (Reichstagsbriefe und Aufzeichnungen, szerk. *U. Zeller*), Frankfurt/M. 1924, 188.o.

meghatározó véleménnyé vált, hogy a békefelhívás abban a formájában mélyen sérti a német nemzeti érdekeket, és ráadásul még csak nem is taktikus. Ezzel volt összefüggésben az a tény, hogy az alakulóban lévő, erősen nacionalista Vaterlandspartei, igaz csupán átmenetileg, nagyon sok követőre lelt a FVP tagjai sorában, jóllehet a FVP a parlamentben élesen elhatárolódott a Vaterlandsparteitól⁹⁵. A frakciófegyelem tehát a békerezolúció esetében ugyan erősebbnek bizonyult az egyéni meggyőződésnél, de a frakcióban lezajlott vita jelzésértékű volt, nevezetesen: az ország külpolitikai helyzetmegítélése, és az abból adódó lépések sorozata tekintetében a baloldali liberálisok megosztottak voltak és maradtak. A konszenzuson nyugvó közös álláspont hiányát a későbbi hónapok során sem sikerült megszüntetni, aminek akkor már komoly következményei lettek, de erről később még részletesen szólunk. A konzervatív és a nemzeti liberális képviselők az előzetes várakozásoknak megfelelően a beadvány ellen foglaltak állást. Megítélésük szerint a rezolúcióban foglaltak nem fejezték ki kellőképpen Németország érdekeit, mert amennyiben Németország az eljövendő béketárgyalásokra a békerezolúció szellemiségével érkezik, úgy saját mozgásterét szűkíti le, hiszen nem lesz abban a helyzetben, hogy kompromisszumot tudjon kötni. Mindemellett a jobboldali képviselők többsége még hitt a német annexiós követeléseket teljesítő békeszerződés megkötésének a lehetőségében.

A békerezolúció hatása csekélynek bizonyult, mert a parlamenti többség a császárra, a kormányra és a Legfelsőbb Hadvezetésre gyakorolt befolyásoló képessége a határozat elfogadásával sem növekedett. Ebből következően a parlament szerepe sem változott, tehát a döntési mechanizmusban való áhított részvételükre tett kísérletet nem koronázta siker. Mindazonáltal az interfrakcionális bizottság megalakulásának ténye és a bizottság további működése egyértelmű jele volt annak, hogy a többségi pártok készek voltak félre tenni ellentéteiket, amennyiben a parlament pozícióinak erősítése a tét. Összefogásuk tehát a parlament hatalmi centrummá válásának szándékát demonstrálta.

A rezolúció parlamenti tárgyalása időpontjában a végrehajtó hatalom élén új kancellár állt, mert *II. Vilmos* 1917. július 13-án menesztette *Bethmann Hollweget*, annak ellenére, hogy két nappal korábban még bizalmáról biztosította. Bár a császár döntése egybeesett a parlamenti pártok többségének akaratával, időközben ugyanis az FVP is kihátrált a kancellár mögül, mégis elmondható, hogy az uralkodót döntése meghozatalában nem annyira a parlament álláspontja befolyásolta, hanem a Legfelsőbb Hadvezetés fellépése. *Hindenburg* és *Ludendorff* addig példátlan módon ultimátumot intéztek a császárhoz, amelyben mindkettő lemondással fenyegetőztek, amennyiben *Bethmann*

⁹⁵ Verhandlungen des Reichstags, 310.köt. 3767.o.

Hollweg hivatalában marad⁹⁶. Amiképpen *Bethmann Hollweg* menesztésében sem, úgy az új kancellár kinevezésében sem játszott szerepet az interfrakcionális bizottság. Sem közös jelöltjük nem volt, igaz ekkor még ők maguk sem gondoltak arra, hogy saját soraikból kerüljön ki az új kancellár, sokkal inkább néhány kormányzati pozíció megszerzése lehetett a céljuk, sem lehetőségük arra, hogy a császárral konzultáljanak az új kancellár személyéről. A kinevezés joga az alkotmány szerint kizárólag a császárt illette meg. *II. Vilmos* gyors döntése, amely a parlamenti pártokkal történő egyeztetések nélkül született meg, mindazonáltal ellentétes volt az interfrakcionális bizottság törekvéseivel, vagyis a császár lépése nem a parlamentáris monarchia kialakulása felé tett lépésként értékelhető, hanem a katonai diktatúra irányának erősödését segítette elő.

Az új kancellár személyének kiválasztása tehát teljes egészében a konstitucionális hagyományoknak megfelelően zajlott. Ennek ellenére *Georg Michaelis* kancellárrá történő kinevezése meglepetést keltett a parlamenti pártok körében⁹⁷. A császár gyors döntésében valószínűleg az is szerepet játszhatott, hogy *Michaelis* addigi politikai pályafutását tekintve elfogadhatónak tűnt mind az ellenséges hadviselő hatalmak, mind a német parlamenti pártok számára, ugyanis az új kancellár eddig fontos kül- és belpolitikai kérdésekben nem fogalmazott meg határozott álláspontot. *Michaelis* szemben a német belpolitikai élet összes résztvevőjének az volt az elvárása, hogy politikai döntéseivel hozzásegítse Németországot a háború gyors lezárásához, de oly módon, hogy a békeszerződés teljes egészében kifejezze az ország érdekeit.

A feladat nem volt új keletű, ellenben annál nehezebb, hiszen *Michaelis*nek sokkal kedvezőtlenebb körülmények között kellett volna elvégezni ugyanazt a feladatot, amit elődjének. A harctéri események nem várt alakulása azonban hátrányosan befolyásolta a német pozíciókat, ráadásul egyre inkább kitapintható volt az országban tapasztalható növekvő elégedetlenség is, ami alapvetően meghatározta a parlamenti pártok politikai ténykedését, hiszen nem kívánták elveszíteni szavazóikat.

A *Michaelis* által a porosz kormányban és a birodalmi végrehajtó hatalomban végrehajtott személyi változtatások csekély mértékűek voltak, annak ellenére, hogy az USPD-t kivéve az összes parlamenti párt kapott valamilyen kormányzati funkciót. A felkínált pozíciók nem bírtak nagy jelentőséggel, birtokosaik nem jutottak döntéshozói helyzetbe, és önmagában az a tény, hogy szinte az összes parlamenti párt delegálhatott tagokat a végrehajtó hatalom különböző szintjeire, teljes egészében ellentmondott az interfrakcionális bizottságnak a kormány felelőségéről alkotott felfogásával. Ráadásul a FVP és az SPD kudarcot vallott a tekintetben is, hogy nem sikerült elérniük

⁹⁶ *Hajo Holborn*, *Deutsche Geschichte in der Neuzeit*, 3. köt. *Das Zeitalter des Imperialismus (1871-1945)*, München, 1971, i.m. 253.o.

⁹⁷ *Bergsträsser*, i.m. 189.o.

Bethmann Hollweg legközelebbi munkatársa, *Karl Helfferich* menesztését, akire pedig elsősorban a baloldali liberálisok törekvéseik legfőbb akadályozójaként tekintettek⁹⁸. Hasonlóképpen a konstitúciós hatalomgyakorlás szemszögéből közelített a kancellár a békerezolúcióhoz is. *Michaelis* a kinevezését követő napokban megpróbálta megakadályozni a rezolúciót megfogalmazók közötti egységfront létrejöttét, de főképpen a baloldali liberálisok elszánt fellépése miatt terve nem sikerült⁹⁹.

A kancellár egyéb kezdeményezéseinek a háttérben is az interfrakcionális bizottság törekvéseinek akadályozása állt. Így például 1917. augusztus 28-án *Michaelis* indítványára létrejött egy úgy nevezett Független bizottság (Freier Ausschuss), amelynek tagjait a Bundesrat és a Reichstag képviselőiből paritásos alapon jelölték ki. A huszonnyolc főt számláló testületben mindössze öt fő képviselte az interfrakcionális bizottságot, és közöttük csupán egyetlen baloldali liberális politikust találhatunk. A bizottsági munka, amely elsősorban a *XV. Benedek* pápa békeüzenetére¹⁰⁰ adandó német válasz elemeinek kidolgozására, illetve a törvényhozó és a végrehajtó hatalom közötti kapcsolat újragondolására irányult, mindössze néhány hónapig tartott, ráadásul semmiféle eredménnyel nem járt. Ennek oka nem csupán abban volt keresendő, hogy a testület az alkotmány szellemiségétől teljesen idegen képződmény volt, nem volt alárendelve ugyanis sem a Bundesratnak, sem a Reichstagnak, hanem sokkal inkább abban, hogy az interfrakcionális bizottság pártjai számára nem szolgált fórumul elképzeléseik megvalósítására. *Michaelis* kudarca így csak elmélyítette a belpolitikai válságot, ahelyett hogy kezdeményezései elősegítették volna az interfrakcionális bizottság törekvéseit és az országot fenyegető külpolitikai katasztrófa elkerülhetőségét. A kancellár sikertelen politikai kísérlete azzal a tanulsággal szolgált, hogy az 1917 nyarán a parlament keretei között a három párt által létrehozott politikai szövetség korántsem oly törekeny, mint azt a végrehajtó hatalom remélte.

A Reichstag-többség soraiban ezért egyre erőteljesebbé vált az a meggyőződés, hogy *Michaelis* kancellár alkalmatlan posztjának betöltésére¹⁰¹. Megítélésük szerint álláspontjuk helyességét támasztotta alá *Michaelis*nek az USPD-vel szemben 1917 októberében tanúsított eljárása is. A kancellár az USPD-t tette felelőssé a hadiflottánál 1917 nyarán kialakult zendülésért, és kilátásba helyezte, hogy a rendelkezésére álló bizonyítékok alapján kezdeményezni fogja a párt betiltását. A bejelentés nyomán megindult vizsgálatok azonban nem támasztották alá a kancellár feltételezését. Sokkal inkább feltételezhetjük azt, hogy az USPD elleni támadás célpontja tulajdonképpen az interfrakcionális bizottság volt. Az USPD nem volt ugyan annak tagja, de támadásával a kancellár a többségi pártok együttműködését kívánta gyengíteni. Az USPD kapcsán

⁹⁸ *Huber*, i.m. 323.o.

⁹⁹ *Haußmann*, i.m. 140.o.

¹⁰⁰ Bővebben *Galántai*, i.m. 415-417.o.

¹⁰¹ *Matthias-Morse*y, i.m. 1.köt. 218.o.

próbált éket verni az SPD és a polgári pártok közé, oly módon, hogy állásfoglalásra készítse az interfrakcionális bizottság tagjait. Számítása szerint a polgári pártok, az SPD-vel ellentétben, nem sietnek a független szociáldemokraták segítségére, ami megterheli majd a többségi pártok viszonyát. *Michaelis* támadását az interfrakcionális bizottság tagjai azonban „felfogták”, és közösen indítottak ellenakciót, amelynek célja a kancellár menesztése volt. A FVP nevében *Naumann* védelmébe vette az USPD-t, és a kancellár magatartásában *II. Vilmos* 1914. augusztus 4-én elmondott patetikus hangvételi beszédének („Ich kenne keine Parteien mehr, ich kenne nur Deutsche...”) teljes kiüresítését látta¹⁰².

A kancellárváltás motorja az SPD volt, élvezve az interfrakcionális bizottság teljes támogatását. Gyakorlatilag bizalmatlansági indítványt nyújtottak be a kancellár ellen¹⁰³, bár az alkotmány erre elvben nem adott lehetőséget. A többségi pártok álláspontja a kancellár menesztésével kapcsolatosan egybeesett a Legfelsőbb Hadvezetés véleményével, noha egészen mások voltak a motivációk. A katonai vezetés azért vonta meg *Michaelist* a bizalmat, mert a kormány nem tudta megakadályozni a tömegek egyre erősebb háborúellenes hangulatát, és nem sikerült megbontania az interfrakcionális bizottság egységét. A császár akceptálta a Legfelsőbb Hadvezetés kérését, és 1917. november 1-jén menesztette *Michaelist*. A kancellár leváltásában ugyan újfent *Hindenburg* és *Ludendorff* játszották a meghatározó szerepet, de ez alkalommal az interfrakcionális bizottság is eseményformáló szerepben tűnhetett fel. A folytatás a többségi pártok számára kevésbé volt sikeres, mert a katonai vezetés az új kancellár személyének kiválasztásakor ezúttal sem engedte ki kezéből a döntést.

A baloldali liberálisok *Max von Baden* jelölését szerették volna elérni, de a herceg személye a többségi pártok körében sem aratott osztatlan sikert. A baloldali liberálisok 1917 nyara óta folytattak egyeztetéseket a badeni trón örökösével, aki már akkor hajlandó lett volna kormányzati tevékenységet vállalni¹⁰⁴. *II. Vilmos* 1917. november 1-jén azonban ismét a Legfelsőbb Hadvezetés jelöltjét, a Centrum Párt jobbszárnyát megjelenítő bajor miniszterelnököt, *Georg von Hertlinget* bízta meg az új kormány megalakításával.

II. Vilmos döntése nem okozott meglepetést a parlamenti pártok körében, hiszen *Hertling* kancellárjelöltként már kinevezése előtt megbeszéléseket folytatott a konzervatívokkal, a nemzeti liberálisokkal és az interfrakcionális bizottságot alkotó pártokkal. A parlamenti pártok kezdeményezésére létrejött tárgyalássorozat nagy reményekkel töltötte el a pártokat, mert a német

¹⁰² Verhandlungen des Reichstags, 310. köt. 3795.o.

¹⁰³ Az interfrakcionális bizottság és a nemzeti liberálisok 1917. október 23-án fogadták el, majd juttatták el a császár kabinetfőnökéhez azt a határozatot, amelyben kifejtették véleményüket a kancellár menesztésének szükségességéről. In. *Matthias-Morsej*, i.m. 267-268.o.

¹⁰⁴ *Haußmann* naplója (Tagebuch *Haußmanns*, Nachlass *Haußmann* Nr. 147. HA-Stuttgart) alapján idézi *Matthias-Morsej*, Die Regierung des Prinzen Max von Baden, 1962, Düsseldorf, 3-5.o.

konstitucionalizmus történetében addig még nem volt arra példa, hogy a jövőendő kancellár hivatalba lépését megelőzően egyeztesse elképzeléseit a jelentősebb parlamenti pártokkal. A megbeszélések során azonban világossá vált, hogy *Hertling* a törvényhozás működését kizárólag az alkotmány kijelölte keretek között tartotta elképzelhetőnek. Így nem szándékozott támogatni egyetlen olyan lépést sem, amely a felelős kormánnyal bíró parlamentáris monarchia megteremtésének irányába mutatott. A tárgyalások eredményeképpen nem született a végrehajtó hatalom és az interfrakcionális bizottság között (sem) olyan megállapodás, amelyet közös akcióprogramként, netán kormányprogramként lehetett volna értékelni¹⁰⁵. Mindazonáltal a baloldali liberálisok számára az új kancellár személye mégis elfogadhatónak és támogathatónak tűnt, mert úgy vélték, hogy *Hertling* kinevezésével megnyílt az út a birodalmi, illetve a porosz választójogi reform megvalósítása felé, amelyek fontos politikai követeléseik közé tartoztak. Egyetértésre jutottak abban is, hogy a kancellári és a porosz miniszterelnöki posztot a hagyományoknak megfelelően ugyanannak a személynek kell betöltenie. Különösen a baloldali liberálisok ellenezték a *Michaelis* által felvetett, a két funkció szétválasztására irányuló elképzelést. Megítélésük szerint ugyanis a volt kancellár javaslatának megvalósulása esetén a kancellári pozíció jelentős hatalmi csökkenéssel járt volna.

Kinevezését követően a kancellár átalakította a porosz kormányt, és személyi változások történtek a birodalmi végrehajtó hatalomban is. Áttörésnek volt tekinthető az, hogy *Hertling* menesztési kényszerült *Helfferrich* birodalmi alkancellárt. Az eset azért volt különösen jelentős, mert *Helfferrich* távozását, a kancellár akaratával szemben, az interfrakcionális bizottság és a nemzeti liberálisok közösen kényszerítették ki. Az új birodalmi alkancellár a FVP egyik vezetője, *Friedrich von Payer* lett. A személyi változások mindazonáltal a FVP számára nem jártak számottevő hatalomgyarapodással, hiszen a párt hatalomgyakorlással összefüggő céljainak megvalósulása csak strukturális változtatások végrehajtásával volt elképzelhető, amire a fennálló hatalmi konstellációban a FVP aligha számíthatott.

A FVP sikereként értékelhetjük viszont a birodalmi választójoggal kapcsolatos viták végeredményét, még akkor is, ha a törvényhozás két háza által 1918 nyarán nagy többséggel elfogadott törvényt a novemberi események miatt soha nem alkalmazták. Jelentőségét abban látjuk, hogy az interfrakcionális bizottság kezdeményezésére elindított vita során a baloldali liberálisok érvényesíteni tudták akaratukat. A változtatás igényét véleményük szerint az indokolta, hogy 1871-hez képest jelentősen megváltozott a lakosság populációjának földrajzi eloszlása, amely a választójogi rendszerben már addig is torzulásokhoz vezetett, de elvetették az egész országra kiterjesztendő arányos rendszer bevezetésének lehetőségét, hiszen annak következményeit

¹⁰⁵ *Huber*, i.m. 389.o.

megjósolni sem lehetett. A háborús események azonban kizárták annak a lehetőségét is, hogy a választókeretek határát a lakosságszám növekedésének arányában módosítsák, hiszen nem lehetett tudni, vajon a javaslat időszerű marad-e a háború befejeztével is. Ezért azt a javaslatot fogalmazták meg, hogy az átlagosnál nagyobb lélekszámmal bíró választókeretek esetében az arányos rendszert vezessék be, míg a többi körzetben maradjon meg a többségi elv. Az eddigi 397 mandátum helyett 441 képviselői hely megszerzése vált volna lehetővé, és 361-re csökkent volna azoknak a körzeteknek a száma, ahol továbbra is a többségi elv alapján lehetett volna mandátumhoz jutni¹⁰⁶. A FVP álláspontja a választójogi rendszer kérdésében a novemberi forradalmat követően ugyan módosult, mindazonáltal annak egyes elvi elemei már a forradalmat megelőző években is a párt által vallott meggyőződés részét képezték.

A porosz törvényhozásban a porosz választójog kapcsán 1917 novembere és 1918 szeptembere között lezajlott viták¹⁰⁷ végeredménye ellenben nem felelt meg a FVP elképzeléseinek. A porosz belügyminiszter által 1917 novemberében beterjesztett javaslattal, amely *II.Vilmos*nak a porosz választójoggal kapcsolatos üzeneteivel volt összhangban, csak a baloldali liberálisok értettek egyet. A viták során azonban sem a porosz kormány, sem a poroszországi baloldali liberálisok nem tudták álláspontjuk helyességéről a többi frakciót meggyőzni, azok ugyanis mind jobbról, mind balról, pártállástól függően, támadták a beterjesztést. Holott éppen ez a problematika, illetve annak megoldása válhatott volna a belső erők összefogásának szimbólumává. A FVP kész volt kompromisszumos megoldásokat is támogatni, de a konzervatívok indítványára és a nemzeti liberálisok, illetve a Centrum pártiak támogatásával bekerült új passzust, miszerint az életkort tükröző kiegészítő szavazatot rendeljenek a férfiakat megillető általános és közvetlen választójoghoz, a baloldali liberálisok nem támogatták. A párt csalódottságának adott hangot, mert az interfrakcionális bizottság keretei között létrejött összefogás a porosz választójog kérdésében nem tükröződött, sőt a viták alkalmával arra sem kínálkozott lehetőség, hogy az álláspontok érdemben közeledjenek egymáshoz, ami meglehetősen nehezítette az úgy nevezett júliusi-többség hatékony működését.

Joggal feltételezhetjük, hogy maga a porosz kormány sem tett meg mindent annak érdekében, hogy a saját beterjesztését elfogadtassa, sokkal inkább a halogatás taktikáját választotta. Magát a beterjesztést is elsősorban a porosz kormány előre meneküléseként értékelhetjük, engedve a birodalmi parlament baloldali frakciói által kifejtett erősödő nyomásnak. *II.Vilmos* Húsvéti üzenete és az azt kiegészítő júliusi ígérete sem valamiféle organikus belső fejlődés eredményeként születtek

¹⁰⁶ Verhandlungen des Reichstags 313. köt. 6118.o.

¹⁰⁷ Verhandlungen des preußischen Abgeordnetenhaus, 1916-1918, 6. és 7. kötete tartalmazza a teljes vitaanyagot. V.ö. *Huber*, i.m. 479-496.o.

meg, hanem azokat az elégedetlenség gerjesztette belső feszültségek, a társadalmi kiegyezést sürgető erők növekedése és a kedvezőtlen harcéri események kényszerítették ki. *Hertling* bízhatott a konzervatív képviselők ellenállásában, valamint abban — és az adott helyzetben ennek volt nagyobb jelentősége, — hogy az interfrakcionális bizottság működése a viták következtében helyrehozhatatlanul megromlik. A porosz választójog parlamenti vitája tehát alkalmat szolgáltatott a porosz kormány számára, hogy birodalmi szinten kísérletet tegyen az interfrakcionális bizottság szétverésére és arra, hogy megkísérelje a birodalmi parlamentben egy a konzervatívokat, a nemzeti liberálisokat és a Centrum Pártot tömörítő többségi koalíció létrehozását. Ami *Michaelis*nek nem sikerülhetett, arra *Hertling*nek minden esélye megvolt. Nem csupán arról volt szó, hogy a két kancellár eltérő személyisége különböző taktikai megoldásokat kínált, hanem arról is, hogy a bel- és külpolitikai események eltérő megítéléséből fakadóan az interfrakcionális bizottságot tömörítő három párt egymással szemben táplált bizalmatlansága is nőtt. A bizottságon belül a választóvonal a vitás kérdésekben többnyire a két polgári párt és az SPD között alakult ki, de a baloldali liberálisok olykor a Centrum Párt részéről is merev elzárkózást tapasztalhattak. Leginkább a baloldali liberálisoknak volt okuk azt feltételezni, hogy szövetségesek nélkül maradtak, hiszen a Centrum Párt, jobbszárnya átmenetileg fölénybe kerülve a balszárnyal szemben, egyre inkább a politikai jobboldallal vállalt közösséget, az SPD ugyanakkor a parlamenti szavazások alkalmával hol kormánypártként, hol ellenzéki pártként viselkedett.

Az együttműködés megszűnésének lehetősége leginkább az 1918 januári országos méretű sztrájk megítélése kapcsán volt kitapintható. Január utolsó napjaiban Németország szinte összes nagyobb városában több százezer ember vonult az utcákra. A megmozdulások előkészületei még 1917 novemberében, az orosz forradalom győzelmét követően kezdődtek el, szervezői pedig a baloldali radikális szervezetek tagjaiból kerültek ki, és nem a baloldali szakszervezeti vezetők, az SPD vagy az USPD parlamenti képviselői közül. A sztrájk mind a szociális, mind a politikai demonstráció ismérveit felmutatta, mert a résztvevők nem csupán életkörülményeik javítását követelték, hanem azon jóval túlmutatva politikai célokat is megfogalmaztak. Elsősorban a háború gyors és területi nyereszkekései nélküli befejezését és a politikai élet demokratizálását vélték fontos és megvalósítandó követelésnek.

A baloldali liberálisok nem értettek egyet azzal, hogy a tömegek politikai céljaik elérése érdekében a sztrájk eszközához nyúljanak. Sokkal inkább hittek a tárgyalások útján kimunkált megállapodásokban. Velük ellentétben az SPD támogatásáról biztosította a sztrájkolókat, és ennek jeleként több SPD-vezető belépett a sztrájkbizottságokba, a párt parlamenti frakciója pedig heves támadásokat indított a kancellár ellen. Az interfrakcionális bizottság polgári pártjai az SPD magatartását rendkívül súlyos szavakkal illették, és felsejlett annak a lehetősége, hogy az

interfrakcionális bizottság keretein belül megszakítják az SPD-vel való együttműködést. A bizottsági munka megszüntetésének elsősorban a Centrum Párt volt a szorgalmazója, míg a baloldali liberálisok inkább a tárgyalások útján történő „színvallás” mellett kötelezték el magukat. A FVP számára az interfrakcionális bizottság adta keretek fenntartása mellett annak volt különös jelentősége, hogy vajon az SPD általuk radikálisnak és fenyegetőnek ítélt magatartása tartóssá válik-e, vagy sem. Másképpen fogalmazva: vajon az SPD a tömegek elszántságát és elégedetlenségét kihasználva élére áll-e a tömegmozgalmaknak, vagy sem, balra tolódik-e, követve szavazótáborát, vagy sem. A FVP érdeke mindenképpen azt kívánta, hogy az úgy nevezett Reichstag-többség pártjai között kialakult összefogás fennmaradjon, hiszen a párt csak ezen az intézményen keresztül tudott befolyásoló szerephez jutni. Az interfrakcionális bizottság nyújtotta együttműködés az SPD részvétele nélkül értelmét veszítette volna, mert a szociáldemokraták kilépése a bizottsági munkát súlytalanná tette volna. Mindezt figyelembe véve a FVP arra az elhatározásra jutott, hogy felvállalja a közvetítő szerepet az interfrakcionális bizottság egységének megőrzése érdekében¹⁰⁸. A háromoldalú tárgyalások felemás eredményt hoztak: az SPD a bizottság tagja maradt, de a januári sztrájkban vállalt szerepüket nem voltak hajlandóak elítélni. Továbbá a FVP kezdeményezésére kettőről három főre növelték a parlament alelnökeinek számát, és az új pozícióra az SPD *Scheidemann*t jelölte, míg a parlament egyik legbefolyásosabb bizottságának, az Állandó bizottságnak az elnöke *Ebert* lett. A baloldali liberálisok fellépésének köszönhetően az interfrakcionális bizottság ugyan nem hullott szét, de 1918 januárjától hónapokon keresztül gyakorlatilag nem működött. A Centrum is fenntartotta tagságát az interfrakcionális bizottságban, de elkötelezettségének határait igen szűkre szabta. Az SPD magatartása az interfrakcionális bizottsággal, illetve a birodalmi végrehajtó hatalommal szemben továbbra is ambivalens maradt, amelyet a párt a parlamenti voksolások alkalmával demonstrált.

A *Hertling*-kormány külpolitikai lépéseit elsősorban az 1917 novemberében bekövetkezett oroszországi forradalmi események és azok következményei, valamint a harcéri történések befolyásolták. A *Kerenszkij* vezette kormány bukását követően Oroszországban 1917. november 8-án megalakult a Népbiztosok Tanácsa. Az új forradalmi kormány szerv november 9-én békefelhívással fordult a világ hadviselő országaihoz, majd november 28-án javaslatot tett az érintett kormányoknak a fegyverszüneti tárgyalások haladéktalan megkezdésére¹⁰⁹. A német kormány, ellentétben az antanttal, azonnal reagált az orosz felhívásra, és december 15-én Németország és Oroszország ideiglenes fegyverszüneti egyezményt írt alá. A béketárgyalások, amelyekről az antanthatalmak végül távol maradtak, Oroszország és a központi hatalmak (Németország, Osztrák-Magyar Monarchia, Bulgária és Törökország) részvételével 1917. december 22-én kezdődtek meg Breszt-

¹⁰⁸ *Huber*, i.m. 446.o.

¹⁰⁹ V.ö. *Galántai*, i.m. 427-431.o. ill.433-436.o.

Litovszkban. Németország számára a kialakult helyzet kedvezőnek tűnt, mivel az antant nélkül jobb pozícióból tárgyalhatott az oroszokkal. A német tárgyalódelegáció összeállításakor az interfrakcionális bizottság azt javasolta, hogy a küldöttségben kapjanak helyet a parlamenti pártok képviselői is, de a kormány figyelmen kívül hagyta a felvetést¹¹⁰.

A német tárgyalódelegáció a kormánytól kapott utasítás¹¹¹ alapján szavakban az annexiómentes rendezés elvét képviselte, ugyanakkor megpróbálta az önrendelkezési jog hangoztatása mögé bújva az Oroszországtól már levált vagy elszakadni kívánó nemzeteket német befolyás alá vonni. Ez az eljárás tulajdonképpen a fegyverek helyett a politikai nyomásgyakorlással megvalósított annexiót jelentette, ami feloldhatatlan ellentétben állt a konferencia kezdetekor bejelentett elvekkel.

A breszt-litovszki tárgyalások több alkalommal is megszakadtak, részben az új orosz kormánynak a rugalmatlan német magatartás kiváltotta belső vitái miatt. *Trockij*, aki 1918 januárjától az orosz delegáció vezetője volt, úgy vélte, hogy a békeszerződés aláírásának elhúzódásából adódó következményeket Németország nem vállalhatja, hiszen az eredménytelenül végződő tárgyalások kihatással lehetnek a nyugati hadműveletekre. A Legfelsőbb Hadvezetés ugyanis már 1917 decemberében megkezdte a keleti fronton állomásozó haderő egyes egységeinek nyugatra történő átcsoportosítását, azzal a céllal, hogy nyugaton offenzívát indítson az antanthatalmak ellen. Az átfogó nyugati támadás tervezése valószínűleg az antanthatalmakkal folytatott diplomáciai kísérletezésekbe vetett bizalom csökkenéséről is árulkodott.

Végül az orosz területeken megindult sikeres német támadás a bolsevik kormányt a békeszerződés megkötésére és további területek feladására kényszerítette. Az 1918. március 3-án aláírt breszt-litovszki megállapodás rögzítette, hogy Oroszország lemondott Észtországról, Kurlandról, Lengyelországról, Lettországról és Litvániáról, valamint elismerte Finnország és Ukrajna önállóságát. Ezenkívül Oroszország jóvátétel fizetésére is kötelezettséget vállalt.

A breszt-litovszki békeszerződés vegyes fogadtatásra talált Németországban. Az expansionizmus törekvéseit pártoló gazdasági elit elégedetten nyugtázta a békeszerződés tartalmát, mert gazdasági céljaik megvalósulását remélték tőle. A parlamenti pártok közül csupán az SPD és az USPD fogalmaztak meg kemény kritikákat. A polgári pártok mindegyike, a Centrum és a FVP valamelyest visszafogottan, üdvözölte a megállapodást.

A baloldali liberálisok, hasonlóképpen a többi párthoz, határozott szándékuk ellenére sem gyakoroltak semmiféle hatást a breszt-litovszki béketárgyalások menetére, mindössze arra volt lehetőségük, hogy az előállt helyzetet folyamatosan értékeljék. A FVP 1918 januárjában csatlakozott

¹¹⁰ *Schustereit*, i.m. 24-25.o.

¹¹¹ A kormány álláspontját *Hertling* 1917. november 29-én ismertette a parlamentben. In. *Verhandlungen des Reichstags* 311. köt. 3947-3948.o.

ahhoz a Centrum párti kezdeményezéshez, amely a parlament polgári pártjainak a német tárgyaló delegációt támogató nyilatkozatát adta közre. A baloldali liberális párt azért tartotta fontosnak a nyilatkozathoz való csatlakozást, mert azáltal kifejezhette egyetértését a kancellár keleti külpolitikája iránt, illetve a kormány támogatásával a német tárgyalási pozíciókat igyekezett erősíteni. A FVP a tárgyalások alakulását ugyanis összeegyeztethetőnek tartotta a nem egészen nyolc hónappal korábban általa is támogatott békerezolúció szellemiségével. A párt parlamenti frakciójának tagjai helyeselték azokat a német lépéseket, amelyek a nem orosz nemzetiségek Oroszországtól történő elszakadását segítették elő, mert e nemzetiségek esetében csak az önrendelkezési jog alkalmazása nyújthat megoldást a bolsevik diktatúrával szemben. Ugyanakkor a német kormánynak, érveltek a liberálisok, meg kell akadályoznia, hogy a bolsevik vezetés a betelepítés eszközét igénybe véve befolyásolja a függetlenséget választani szándékozó nemzetek törekvéseit¹¹². Megítélésük szerint Németországnak az önrendelkezési elv alkalmazásának támogatásakor saját szempontjait is szem előtt kell tartania, hiszen Németországnak például nem lehet érdeke, hogy elősegítse keleti határai mentén egy irredenta Lengyelország megalakítását¹¹³. Vagyis az orosz-kérdés kapcsán felmerülő önrendelkezési jog alkalmazásának problematikája a párton belül hasonlóképpen visszás helyzetet teremtett, mint korábban az annexió definiálásának nehézsége. 1918 tavaszára egyértelművé vált, hogy a fontos külpolitikai kérdésekben vallott baloldali liberális álláspont mögött csupán gyakorlati megfontolások álltak. A párt által hangoztatott politikai elvek ugyanis a különböző kérdések kapcsán ellenkező előjellel jelentek meg, annak függvényében, hogy azoknak milyen hatásuk volt Németországra nézve.

Május folyamán Németország Romániával is lezárta a béketárgyalásokat¹¹⁴. A megállapodás értelmében Németország korlátlan lehetőségekhez jutott gazdasági érdekei érvényre juttatásában. A tavasz folyamán a német hadsereg sikeres offenzívát indított a Krím félsziget irányába is, ami a térségben fellelhető nyersanyagforrások feletti ellenőrzést, illetve ezeknek a forrásoknak a német gazdaság céljainak szolgálatába állítását eredményezte. A baloldali liberálisok mindkét eseményt sikerként értékelték, a szerződések tartalmát nem tartották aggályosnak. Mindezzel nem egészen egy esztendővel azelőtti álláspontjukat bírálták felül, amikor a békerezolúció kapcsán a szemben álló felek közötti kölcsönös bizalom megteremtéséről beszéltek, és arról, hogy a tartós béke alapját nem képezheti olyan szerződés, amely a politikai függőség és a gazdasági kizsákmányolás alkalmazásával és fenntartásával jött létre. Az 1918 tavaszán megkötött szerződések azonban aligha sorolhatók a

¹¹² Naumannt idézi *Schultheß*, *Europäischer Geschichtskalender*, München, 1918, I.köt. 41.o.

¹¹³ *Huber*, i.m. 416.o.

¹¹⁴ V.ö. *Galántai*, i.m. 435.o.

megegyezései béke kategóriájába, legalábbis abban az értelemben semmiképpen, ahogyan a baloldali liberálisok a fogalmat 1917 nyarán értelmezték.

A Legfelsőbb Hadvezetés már 1917 késő őszen eldöntötte, hogy legkésőbb a következő év tavaszán támadást indít a nyugati fronton, mielőtt az amerikai hadsereg teljes készültséggel bekapcsolódna a harcokba. A német katonai vezetés számára a breszt-litovszki békeszerződés megkötése reális közelségbe hozta a nyugati fronton megindítandó offenzíva lehetőségét. A német katonai vezetők elismert kvalitásai ellenére a német tervek sikere esetén is csak arra lehetett számítani, hogy Németország a megegyezései békére irányuló reményei életben maradnak. A német hadsereg létszámát és felszereltségét tekintve ugyan nem maradt alul az angol és francia haderővel szemben, de a katonák morális tartása sokat veszített erejéből a háborús évek alatt. Az 1918 januári németországi sztrájkok résztvevői közül sokakat frontszolgálatra vezényeltek, ami szintén hátrányosan befolyásolta a hadsereg harci kedvét.

A német politikai és katonai vezetés összehangolt tevékenysége eredményeként a nyugati fronton 1918. március 21-én indult a német támadás. A több lépcsőben megindított német offenzíva sikerrel járt, mert júniusban a németek már elérték a Marne folyót, és 90 kilométerre álltak Párizstól. Ekkor azonban a német támadás leállt, és bár július 15-én a németek a Marne mentén újabb offenzívát indítottak, az amerikai egységekkel megerősített francia ellentámadást már nem tudták megakadályozni. Ahogyan 1914 szeptemberében fordulatot hozott a marne-i ütközet, 1918 júliusában hasonlóképpen döntő változást hozott a háború menetében. Az antanthatalmak átvették a kezdeményezést, és 1918. augusztus 8-án a szövetséges csapatok a Somme partján fekvő Amiens-nél áttörték a német frontvonalat, és ezzel folyamatos hátrálásra kényszerítették a németeket.

1918 nyarán és kora őszen Németország szövetségesei is feladni kényszerültek a harcokat. Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó Piave-torkolati támadása 1918 június folyamán kudarcba torkollott, és ősszel a balkáni front is összeomlott. Bulgária szeptember 30-án, Törökország a jaffai vereséget követően, október 15-én fordult fegyverszüneti kérelemmel az antanthatalmakhoz.

A központi hatalmak katonai összeomlásának beismerése alkalmat teremtett arra, hogy az interfrakcionális bizottság akadozó működése véget érjen, és a bizottság tagjai ismét közös fellépésre szánják el magukat. Az interfrakcionális bizottság pártjai számára az alkotmányos monarchia rendszerének védelme és a *Hertling*-kormány hivatalban tartása a katonai helyzet kilátástalansága miatt már nem volt vállalható. A Centrum Párt, amely a végrehajtó hatalom és a törvényhozó hatalom közötti kapcsolat átstrukturálásának, a parlamentarizmus irányába történő határozott elmozdulásnak, a felelős birodalmi kormány felállításának eddig inkább akadályozója, mint elősegítője volt, késznek mutatkozott álláspontja újragondolására. 1918. szeptember 28-án az interfrakcionális bizottság ülésén, ahol jelen voltak a nemzeti liberálisok is, az a megállapodás született, hogy a bizottság

szociáldemokrata és baloldali liberális képviselői a nemzeti liberálisokkal együtt kezdeményezni fogják az alkotmány módosítását, a felelős birodalmi kormány felállítását, és annak következményeként a kancellár menesztését¹¹⁵.

A baloldali liberálisok csak némi gondolkodást követően csatlakoztak végül a szociáldemokraták kezdeményezéséhez, jóllehet azzal egyetértettek. Az elmúlt hónapok tapasztalatai azonban óvatosságra intették a liberálisokat. Joggal gondolhattak arra, hogy az SPD azért vonta meg külső támogatását a kormánytól, mert „kormánykésznek” érezte magát. A baloldali liberálisok előtt ezért felsejlett annak a lehetősége, hogy a javaslat elutasítása esetén az SPD kiválik az interfrakcionális bizottságból, és önállóan cselekszik¹¹⁶. Az SPD kiválása annak balra tolódását, és az USPD-vel való szorosabb együttműködését eredményezte volna. Ebben az esetben a baloldali liberálisok számára a „helykeresés” a politikai palettán és a politikai szövetségesek megtalálása nehéz feladatnak bizonyult volna. Az interfrakcionális bizottság tagjai között kialakult törékeny politikai konszenzus megszűntével a FVP-n belül a párt szövetségi rendszerét érintő kérdések körül újra konfliktusok robbantak volna ki, hiszen a kiépített kapcsolatokról kiderült volna, hogy mégsem működnek. Mindennek beláthatatlan következményei lehettek volna a párt számára, mert a belső egység, mint később kiderült, nem volt megbonthatatlan. E megfontolások alapján a baloldali liberálisok úgy döntöttek, hogy megvonják bizalmukat *Hertling* kancellártól.

A kialakult belpolitikai és katonai helyzet a Legfelsőbb Hadvezetést is politikai lépések megtételére kényszerítette. Szeptember 29-én a főhadiszálláson megtartott koronatanács ülésen a császár az OHL javaslatára elfogadta *Hertling* lemondását. Ugyanakkor döntést hoztak arról, hogy Németország fegyverszüneti kérelemmel fordul *Wilson* amerikai elnökhöz, bár az OHL részéről nem hangzott el a vereség nyílt beismerése. Mind *II. Vilmos*, mind az OHL tisztában volt azzal, hogy az antanthatalmakkal való sikeres tárgyalások egyik előfeltétele a belső politikai struktúra átalakítása. Erre vonatkozóan az antant számos alkalommal figyelmeztette Németországot a háború utolsó szakaszában.

A kancellár menesztése és a fegyverszünetre vonatkozó kérelem így egymással szorosan összefüggő döntések voltak. *Hertling* visszahívása jelentőségében túlmutatott a végrehajtó hatalom felelős vezetőjének egyszemélyi bukásánál. A császár döntése a végrehajtó hatalom és a törvényhozó hatalom eleddig új kapcsolatának megvalósítását helyezte kilátásba, vereségre ítélve ezzel a konstitucionalizmuson alapuló kormányzati modellt.

¹¹⁵ A Centrum Párt az elvek szintjén még mindig korainak találta a miniszteri felelősség alkotmányos megjelenítését, de ígéretet tett arra, hogy részt vesz annak megvalósításában parlamenti elfogadása esetén. In. *Matthias-Morsey*, i.m. 2. köt. 718-720.o.

¹¹⁶ Legalábbis lehetett így értelmezni *Ebert* szavait a bizottság egyik ülésén. *Ebert* beszéde, In. *Matthias-Morsey*, i.m. 526.o.

Az új kancellár személyének kiválasztásában és a kancellárt támogató parlamenti bázis meghatározásában most első alkalommal játszott szerepet az interfrakcionális bizottság. Mivel a kinevezést az alkotmány szerint a császár gyakorolta, abban a helyzetben elképzelhetetlennek tűnt, hogy a császár szociáldemokrata politikust nevezzen ki. Miután azonban sem a Centrum párti *Konstantin Fehrenbach*, sem az eddigi alkancellár *Friedrich von Payer* nem vállalta a jelölést, a baloldali liberálisok újra felvették a kapcsolatot *Max von Baden* herceggel.

A badeni trónörökös személyének megítélése nem volt egységesen pozitív az interfrakcionális bizottság pártjainak körében. A szociáldemokraták úgy vélték, hogy a herceg vezetésével megalakuló koalíciós kormány túlságosan csekély változást jelentene, és nem tudná feltartóztatni az esetlegesen bekövetkező radikális fordulatot¹¹⁷. Felrötták neki túlságos elkötelezettségét az alkotmányos monarchia iránt, ami a parlament befolyásának növeléséért folytatott küzdelemben nem jelentett biztató vonást. A bizottság, elsősorban *Haußmann* közbenjárására, végül bizalmat szavazott *Max von Baden*nek, de az SPD bizalmatlansága soha nem szűnt meg vele kapcsolatban¹¹⁸. Baloldali liberális támogatói elsősorban azt hangsúlyozták, hogy Badenben bő egy évtizede a két liberális párt és a szociáldemokraták megbízható koalícióstársaként működnek, és mindennek kialakításában nem elhanyagolható szerep jutott a hercegnek, vagyis saját szűkebb hazájában betöltött politikai szerepében látták alkalmasságának biztosítékát. Fontos szempontnak mutatkozott továbbá, hogy személyét ez alkalommal a császár és a Legfelsőbb Hadvezetés is elfogadhatónak találta, nem utolsó sorban megbízható császárhűsége és feltételezetten jó külföldi kapcsolatai miatt.

Amikor *II. Vilmos* 1918. október 3-án kinevezte *Max von Baden*t birodalmi kancellárrá, és a herceg megalakította a Reichstag-többség pártjaiból koalíciós kormányát, a baloldali liberálisok úgy érezhették, komoly sikert értek el. *Payer* alkancellár maradt, *Wilhelm Solf* a külügyek egyik vezetője lett, míg *Conrad Haußmann* tárca nélküli államtitkári kinevezést kapott. A koalíciós társakat az SPD részéről többek között *Gustav Bauer*, *Philipp Scheidemann*, illetve a Centrum Párt részéről *Matthias Erzberger*, *Adolf Groeber* és *Karl Trimborn* képviselték.

Az új kormány politikai mozgásterében azonban minden tekintetben rendkívül korlátozott volt. A szűkös cselekvési lehetőségek, amelyek az interfrakcionális bizottság sikerét is némileg megkérdőjelezték, nem csupán a katonai helyzet kilátástalanságából fakadtak, hanem a belső német viszonyok alakulásából is. *Max von Baden* számára óriási tehertételt jelentett az a tény, hogy az OHL

¹¹⁷*Regina Gottschalk*, i.m. 70.o.

¹¹⁸ Az SPD magatartását igazolva látta egy 1918. október végén ismertté vált *von Baden* által korábban írt levél kapcsán, ebben a herceg elítélően írt a békerezolúcióról. Az eset nagyon komoly koalíciós válságot idézett elő, de a baloldali liberálisok közvetítése nyomán a kormánykoalíció a helyén maradt. In: *Friedrich Payer*, *Von Bethman Hollweg bis Ebert*, *Erinnerungen und Bilder*, Frankfurt/Main, 1923, 130.o.

még az új kormány hivatalba lépése előtt döntött a fegyverszüneti kérelem továbbításáról, holott a kancellárjelölt nyilvánvalóvá tette azzal kapcsolatos ellenérzéseit. A császár *Max von Badennel* szemben tanúsított eljárása világossá tette, hogy az immár parlamenti többségre támaszkodó új végrehajtó hatalom sem volt képes az OHL-lel szemben saját álláspontját érvényesíteni, vagyis a Legfelsőbb Hadvezetés továbbra is hatalmi központként működött, és a kancellár feladatát csupán utasításai végrehajtásában látta.

A kancellár számára a koalíciós társak sem jelentettek biztos háterszínűt. A FVP frakciójának többsége hosszas vitát követően végül *Payer* alkancellár érvelését fogadta el, aki a fegyverszüneti kérelem továbbításában látta az egyetlen esélyt arra, hogy Németország elfogadható feltételekkel érkezhessen a majdani béketárgyalásokra¹¹⁹. Vele szemben a kisebbségben maradt *Conrad Hauffmann* és *Walther Rathenau* arra figyelmeztettek, hogy az antanthatalmak a német lépést akár kapitulációként is értelmezhetik, ami viszont lehetetlenné teszi a megegyezéssel béke létrejöttét. *Rathenau* odáig merészkedett, hogy a *Vossische Zeitung*ban 1918. október 7-én megjelent cikkében a nyílt ellenállás mellett érvelt, és felkelésre szólította fel az ország lakosságát. Ez a párton belüli megosztottság már most előre vetítette a későbbi weimari nemzetgyűlésben a versailles-i békeszerződéssel kapcsolatos baloldali liberális álláspont heterogenitását és annak következményeit.

1918 októberében Németország helyzetét több, egymással kölcsönhatásban álló tényező befolyásolta alapvetően: a német alkotmányozási folyamat történései, a fegyverszüneti kérelem továbbításának nemzetközi és hazai következményei, vagyis a *Wilson* amerikai elnök nevével fémjelzett jegyzékek tartalma és azok belpolitikai hatásai.

A Reichstag erőviszonyait megjelenítő koalíciós kormány felállásával megteremtődött annak lehetősége, hogy a végrehajtó hatalom a parlamentáris demokrácia szabályainak keretében működjön, vagyis a kormány csakis a parlament bizalmából jöhet létre, és annak felelősséggel tartozzon. Ennek az átalakulási folyamatnak lett fontos állomása a következő hetek gyakorlatának törvényi megjelenítése, vagyis a bismarcki alkotmány néhány pontjának megváltoztatása.

Az 1918. október 28-án a parlament által is elfogadott módosítások¹²⁰ értelmében Németország parlamentáris monarchiává alakult. A császárt illetve továbbra is a kancellár kinevezésének joga, mint ahogyan kancellári ellenjegyzéssel továbbra is adhatott ki a birodalom nevében rendeleteket, de a kancellár immár felelősséggel tartozott a Reichstagnak. Háború indításához és nemzetközi szerződések kötéséhez szükséges volt a törvényhozó hatalom mindkét házának formális hozzájárulása is. A hadüzenet tekintetében nem bírt különösebb jelentőséggel az alkotmánymódosítás, mert a hadikiadások megszavazásakor a Reichstag eddig is megkerülhetetlen

¹¹⁹ *Payer*, i.m. 142.o.

¹²⁰ A pontos szöveg megtalálható In. Reichsgesetzblatt 1918. október 28. Nr. 144. 1274-1275.o.

volt. Az államtitkári pozíciót törvényileg is miniszteri feladatkörrel ruházták fel, bár az elnevezést nem változtatták meg. Kormánytagság és parlamenti képviselőség már nem zárták ki egymást.

Nagy jelentőségűek a hadsereggel kapcsolatos változások is. A hadiflotta és a hadsereg továbbra is az uralkodónak volt ugyan alárendelve, de a legfőbb parancsnokok császári kinevezéséhez immár kancellári ellenjegyzés szükségeltetett, mint ahogyan a magas rangú tisztek kinevezését a hadügyminiszternek is támogatnia kellett, aki felelősséggel tartozott a törvényhozó hatalom mindkét házában. Így a katonai hatalom civil kontroll alá került. *II. Vilmos* az új törvények szentesítésével gyakorlatilag az elmúlt néhány hónap történéseit fogadta el abban a reményben, hogy ezek a változtatások elejét vehetik a társadalom további radikalizálódásának, az interfrakcionális bizottság újabb demokratizálási törekvéseinek, valamint e lépések megtételével az antanthatalmak is megelégednek.

A Legfelsőbb Hadvezetésen belüli személycserék is a politikai változások elé állított akadályok folyamatos lebontásának irányába mutattak. A katonai vezetők befolyása és a politikai vezetésre gyakorolt hatása nem szűnt meg, jóllehet jócskán veszített erejéből. A katonai vezetők fokozatos háttérbeszorulását jelezte *Ludendorff* október 26-i menesztése, jóllehet mindez nem azt jelentette, hogy a katonai vezetés feladta volna politikai állásait, és végérvényesen meggyengült volna, annál is inkább, mert *Ludendorff* utódjának kinevezése sem a kormány kezdeményezésére történt, jóllehet támogatták azt, hanem azt, hogy mellette megjelent egy másik hatalmi centrum, a többségi pártok koalíciója.

Wilson elnök első és második jegyzéke¹²¹ (október 8. illetve október 14.) a fegyverszüneti kérelem elfogadásának feltételéül azt szabta, hogy Németországnak le kell mondania összes területi hódításáról, illetve a második jegyzék szükségesnek tartotta a belső német viszonyok demokratizálását és a háborút kirobbantó erők háttérbe szorítását. A baloldali liberálisok körében ekkor még általános volt az a vélemény, hogy a *Max von Baden*-kormány létrejöttével és az alkotmányt érintő változtatások törvénybe iktatásával Németország megfelelt a *Wilson* által követelt demokratizálódás követelményeinek. Az ország területi integritásának veszélybe kerülése ellenben heves ellenállást váltott ki a frakció soraiban, és újfent *Payer* volt az, aki igyekezett meggyőzni társait az ellenállás lehetetlenségéről. Egyfelől fizikailag és érzelmileg alkalmatlannak tartotta a hadsereget és a lakosságot a négy éve tartó háború okozta elszegényedés és kimerültség következtében egy újabb háborúra, másfelől attól tartott, hogy az események követhetlenné és ellenőrizhetetlenné válhatnak, ami az ő értelmezésében a bolsevikveszély növekedésével, a forradalommal volt egyenlő.

¹²¹ V.ö. *Galántai*, i.m. 486-487.o.

A wilsoni jegyzékekre adandó német válaszok tartalmát illetően nem alakult ki teljes konszenzus a FVP-on belül. A párt vezetőinek körében az alapvető dilemmát annak eldöntése okozta, hogy az antanthatalmak a fegyverszüneti kérelem kapcsán szabhatnak-e előfeltételeket Németország számára, amennyiben igen, hol van annak határa, illetve a német belügyekbe történő beavatkozásként értékelhető-e a fegyverszünet és a német alkotmányozási folyamat *Wilson* általi közvetlen összekapcsolása. Az október 23-i harmadik jegyzék ugyanis nyilvánvalóvá tette, hogy az antant részéről a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésének előfeltétele *II.Vilmos* lemondása és a monarchia megszűnése.

A baloldali liberálisok soraiban ugyan vitára adott alkalmat *II.Vilmos* személyének megítélése, de igazán komoly nézeteltérések forrásává a császár személyének és a békekötés problematikájának az összekapcsolása illetve szétválasztása vált. *II.Vilmos* alkalmasságát a párton belül többen már évek óta megkérdőjelezték, politikai döntéseit, nyilvános fellépéseit, vezetési módszereit, kinevezési gyakorlatát sokszor kritizálták. Mindezt azonban nem kapcsolták össze a monarchia mint államforma kérdésével, pedig a háború évei alatt mind a császár, mind a monarchia tekintélye csökkent. Az utóbbin valamelyest segített a háború kezdete óta megfigyelhető úgynevezett *Hindenburg*-mítosz kialakulása és mesterséges fenntartása, amely alkalmasnak tűnt arra, hogy átmenetileg új tartalmat adjon a monarchiának, de ahhoz nem volt elég erős, hogy a néptömegek bizalmát visszaállítsa. A FVP a háború éveiben a monarchia, mint intézmény, feltétlen hívének bizonyult, de természetesen, mint ahogyan a fentiek is bizonyítják, az alkotmányos monarchia helyébe lépő parlamentáris monarchia megteremtését tartotta végső céljának. A folyamat, amely 1917-ben az interfrakcionális bizottság létrehozásával kezdődött el, és 1918 októberében az „októberi reformokkal”, vagyis az alkotmánymódosítással fejeződött be, a FVP programjának a politikai berendezkedésre vonatkozó pontjait teljesítette, de a császárság intézményét alapvetően nem érintette.

Ezt az álláspontját a párt konzekvensen, és mondhatni, egységesen képviselte egészen 1918. október végéig, jóllehet a háborút követő német érdekérvényesítő képesség, és az uralkodó személye közötti esetleges összefüggésekre történő utalások nem 1918 októberében vetődtek fel először a német közéletben. Az USPD parlamenti képviselői már 1917 nyarán érintették a kérdést a parlament egyik ülésén¹²², igaz finom formában, utalások szintjén anélkül, hogy *II.Vilmos* személyét megemlítették volna. A FVP parlamenti frakciója vélhetően nem értette ki belőle azt a politikai üzenetet, hogy mivel a császár személye nem fogja megkönnyíteni az ellenséggel történő megegyezést, ő, de akár a monarchia is akadály lehet a háború utáni Németország viszonylag

¹²² 1917. június 14-én *Oskar Cohn* képviselő óvatosan jelezte, hogy a háború befejezésének időpontja és a monarchia sorsa esetlegesen összefügghet, és példaként Oroszországot említette. In. *Huber*, i.m. 624.o.

gördülékeny európai beilleszkedésének. Azt az SPD részéről érkezett felvetést, hogy a császár önkéntes lemondásával helyét legidősebb fia foglalhatná el, a baloldali liberálisok egyelőre azzal az indokkal utasították el, hogy a trónörökös legalább olyan népszerűtlen, mint édesapja.

A monarchia fenntartásában a baloldali liberálisok többsége továbbra is egyetértett, bár voltak néhányan, akik ebben a kérdésben is különvéleményt fogalmaztak meg. Az USPD nyomán a sajtó közreműködésével, ha lassan is, de egyre inkább „témává érett” a német belpolitikában a császár és a monarchia kérdése. 1918 kora ősztől elsősorban a liberális lapok, a Berliner Tageblatt és a Frankfurter Zeitung tartották napirenden a kérdést, megfogalmazva aggályaikat a császár személyével kapcsolatban, anélkül, hogy a monarchiát mint államformát megkérdőjelezték volna. A politikai pártok többsége, így a FVP is igyekeztek minél kevesebbszer szóba hozni a kérdést, különösen annak a békekötéssel összeköthető aspektusát.

A wilsoni jegyzékek megérkezteivel azonban a koalíciós pártok nem térhettek ki a kérdés elől, hogy számukra összefügg-e a császár személye, a monarchia intézménye a háború lezárásával vagy sem? Ragaszkodnak-e továbbra is eddigi álláspontjukhoz, vagy az antanthatalmak nyomásának engedve lépésekre szánják el magukat?

Mind a kormányon belül, mind a parlamentben nagy viták folytak a kialakult állapotról. A kormány krízishelyzetbe került, mert megosztottá vált. A szociáldemokraták hosszas párton belüli vitát követően *II. Vilmos* lemondása, de a monarchia megtartása mellett foglaltak állást¹²³. A baloldali liberálisok hasonló álláspontra helyezkedtek, de a lemondás önkéntességét kiemelve, és hangoztatva, hogy semmilyen erőszakos cselekedetet nem támogatnak¹²⁴. Véleményük megváltozását a kialakult helyzettel, az antant merev álláspontjával, a növekvő bolsevikveszéllyel és a Dél-Németországban erősödő partikularizmussal magyarázták. A Centrum Párt nem tartotta szerencsésnek, hogy a kialakult helyzetben koalíciós társai nem ragaszkodnak a császár személyéhez, mert véleményük szerint *II. Vilmos* lemondása a forradalmi hullám megindulását vonná maga után, ami a monarchia intézményének veszélyeztetésével járna¹²⁵.

A nemzeti liberálisok és a Centrum pártiak félelmét erősítette, hogy a baloldali sajtó, elsősorban a szociáldemokratákhoz és a baloldali liberálisokhoz közel álló sajtóorgánumok október végétől szinte már naponta vetették fel a császár személyét érintő kérdést, amely így „országos” problémává vált, megvitatása a kormány és a törvényhozás falain kívülre került. A katonai vezetés

¹²³ *Noske* a harmadik wilsoni jegyzéket nem ítélte károsnak, véleménye szerint, ha császár lemond, a helyzet megoldódik „wenn der Kaiser ginge, würden wir einen ganz erträglichen Frieden bekommen!” idézi *Huber* i.m. 630.o. *Noske* beszédének komoly hatása lett, egyre többen vállalták hasonló véleményüket a pártban, sőt voltak olyanok is, akik az erfurti programra hivatkozva a monarchia bukását kívánták kieszközölni. Ez utóbbi vélemény október folyamán még nem vált általánossá a pártban, mind *Ebert*, mind *Scheidemann* kifejtette, az SPD számára az államforma jelen pillanatban másodlagos kérdés, de hosszabttávon a párt partner a köztársaság megteremtésében. In. *Huber*, i.m. 630.

¹²⁴ *Naumann* hozzászólása, In: *Matthias-Morsey*, Die Regierung ..., 516.o.

¹²⁵ *Huber*, i.m. 626.o.

ezért súlyos lépésre szánta el magát, és rendeletben tiltotta meg, hogy a sajtó foglalkozzék a problémával¹²⁶. Mindez természetesen szöges ellentétben állt a politikai vezetés sajtószabadsággal kapcsolatos elképzeléseivel, a cenzúra megszüntetésére irányuló törekvéseivel.

Max von Baden a koalíció cselekvési egységének megőrzése érdekében egy kompromisszumos tervet dolgozott ki, amelyet a kormánypártok látszólag egyöntetűen elfogadtak. Közülük a FVP támogatta volna leginkább egy régensi tanács felállítását, amelynek létrehozására azért lett volna szükség, mert a *II. Vilmos* lemondásával megüresedő trónt nem legidősebb fia, hanem legidősebb fiának kiskorú gyermeke örökölte volna, és erre az esetre a porosz alkotmány régensi tanács felállítását irányozta elő. A régensi tanács három főből állt volna, élén *II. Vilmos* negyedik fiával, aki jogi végzettsége és egyéb tulajdonságai miatt a koalíciós pártok véleménye szerint alkalmas lett volna erre a feladatra, a másik két tagot delegálták volna¹²⁷. A terv részletes kidolgozására nem került sor, mert az elképzelés motorjaként ténykedő kancellárt súlyos betegsége mindebben megakadályozta, és persze kérdéses, hogy egyáltalán lett volna-e még lehetősége annak megvalósítására. Ekkor derült ki, hogy az SPD nem állt teljes súlyával a terv mögött, egyfelől, mert véleménye szerint azt az antant nem támogatná, másfelől saját pártjukon belül sem tudták teljes egészében elfogadtatni a koncepciót. Az SPD hathatós támogatása nélkül a baloldali liberálisok sem vállalkozhattak a terv végrehajtására.

A *II. Vilmos* személyével összefüggő kormányon belüli nézeteltérések november első napjaiban kezelhetetlenné váltak, mert az SPD ragaszkodott a császár lemondatásához, és a kormánykoalícióból való kilépéssel fenyegetőzött. Az SPD-nek ez a határozott magatartása a kormány és a több mint egy éve működő interfrakcionális bizottság megszűnését vonta maga után, mert annak lényege éppen az SPD és az említett polgári pártok együttműködésében rejlett. Az ultimátumszerű felszólítást a baloldali liberálisok elítélték, mert beláthatatlannak ítélték következményeit. Be kellett azonban látniuk, hogy a rendszer megújítását célzó reformok túlságosan későn következtek be ahhoz, hogy az országon végigsöprő forradalmi hullámot feltartóztathatták volna. A végrehajtott reformok jelentősége azonban vitathatatlan, hiszen az igen összetett bel- és külpolitikai szituációban a birodalom egységének megőrzésére tett kísérlet fontos állomásaként értékelhetjük. A baloldali liberálisok a politikai átalakulás támogatói és elősegítői voltak, de november első napjaiban meghasonlott helyzetbe kerültek. Vonakodva ugyan, de elfogadták a császár lemondásának szükségességét, azonban a monarchia megszüntetését és a köztársaság kikiáltását elítélték. Nehezen azonosultak azzal a ténnyel, hogy *II. Vilmos* bukása magát az

¹²⁶ Egy táviratról van szó, amely megtiltotta a császár lemondásával kapcsolatos cikkek közreadását. In: *Werner Deist*, *Militär und Innenpolitik*, Stuttgart, 1970, 2.köt. 1333.o.

¹²⁷ *Huber*, i.m. 631.o.

államformát is magával rántotta, igaz, néhány baloldali liberális politikus számára kérdéses volt, hogy a császár korábbi visszavonulása megmenthette volna-e a monarchiát. A német tagállamok uralkodóinak bukása is azt erősítette meg, hogy az 1871-ben megszületett birodalom már nem volt életképes.

November 9-én a *Friedrich Ebert* vezetésével a kancellár előtt megjelenő küldöttség követelésének eredményeként *Max von Baden Ebertre* ruházta a kancellári tisztséget. A baloldali liberálisok közül többen kemény szavakkal illették a szociáldemokraták fellépését, akik kész helyzet elé állították őket, de hatalmi eszközök híján nem tehettek semmit. Akadtak olyan baloldali liberálisok, akik kritikájukat fenntartva elismerték, hogy az adott helyzetben csak a szociáldemokraták „cselekvőképesek”.

Az újonnan felállt Népmegbízottak Tanácsában az SPD koalíciós társa az USPD lett, amely kizárta bármely polgári párt részvételét, bár még november 9-én is felvetődött annak halvány lehetősége, hogy az addigi kormánykoalíció a független szociáldemokratákkal kiegészülve alkossa az új végrehajtó hatalmat¹²⁸, de a néptömegek növekvő elégedetlensége kizárta ezt az alternatívát. Miután *Payer* november 13-án hivatalosan is megvált alkancellári tisztségétől, a polgári pártok átmenetileg defenzívába szorultak, igaz a köztársaság első kormánya már november folyamán felkért néhány polgári politikust, hogy működjenek közre az új intézményrendszer kiépítésében, és azok a nem szociáldemokrata politikusok, akik a *Max von Baden*-kormányban államtitkárként tevékenykedtek, a helyükön maradtak.

¹²⁸ *Huber*, i.m. 686-687.o.

A baloldali liberálisok párttá szerveződése és részvételük az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon

a/ A Német Demokrata Párt (*Deutsche Demokratische Partei*) megalakulása (1918 novembere)

A köztársaság kikiáltását követően a Népmegbízottak Tanácsának november 12-i felhívása már jelezte a választási törvény birodalmi szinten történő megváltoztatásának szándékát, továbbá egyértelműen tudatta azt is, hogy nem kívánják átlépni a polgári demokrácia kereteit, tehát céljuk nem a szocializmus megteremtése¹²⁹. Ezek a világos utalások a politikai pártok számára egy, a közeljövőben tartandó megmérettetést vetítették előre. A szociáldemokraták által kihirdetett változtatások nyomán a választásra jogosultak száma a kétszeresére nőtt, tehát a pártoknak olyan új rétegeket kellett megnyerniük, amelyeket eddig nem szólítottak meg. A tervezett arányos választási rendszerre történő áttérés is egészen új stratégiát és taktikát kívánt a pártok részéről. Az új körülményekhez való alkalmazkodás nem ment könnyen egyetlen párt számára sem, köztük a liberálisoknak sem.

A német liberalizmus történetének egyik kísérő jelensége volt, hogy sohasem egyetlen párt képviselte eszmeiségét. Nehéz is lett volna, hiszen egy olyan eszmei-politikai irányzat, amelyet alapvetően a személyes szabadság, az egyén saját sorsa iránt érzett felelősség határoz meg, a gyakorlati politika ütközeteiben a pártfegyelem és a szolidaritás eszközeivel tartósan nehezen érhet célt¹³⁰.

A német liberális pártok megosztottsága még a múlt század birodalmi egységesítési kísérleteinek történetéhez nyúlik vissza, majd 1867-et követően vált véglegessé. A liberális pártok viszonyát általában jó személyes kapcsolatok jellemezték, de az egységesülés irányába tett próbálkozások egészen a huszadik század elejéig teljességgel sikertelennek bizonyultak, mert a különböző liberális csoportok sem fő követeléseiket, sem napi gyakorlati politikai lépéseiket nem tudták összehangolni. Majd 1910-ben —elsősorban *Friedrich Naumann*, *Theodor Barth* és *Max Weber* állhatatos tevékenységének eredményeképpen — létrejött a

¹²⁹ A felhívás olvasható többek között a *Vorwärts* 1918. november 13-i számában ill. In. *Susanne Miller-Heinrich Potthoff*, *Kleine Geschichte der SPD. Darstellung und Dokumentation 1848-1983*, Bonn, 1983, 327-328.o.

¹³⁰ Nem véletlenül mondta *Friedrich Naumann* még 1914 előtt, hogy a politikai irányzatok közül a liberalizmus a leginkább nehezen szervezhető. In. *Walter Gagel*, *Die Wahlrechtsfrage in der Geschichte der deutschen liberalen Parteien 1848-1918*, Düsseldorf, 1958. 54.o. *Naumann* megállapítása az 1918 utáni időszakra sem veszítette el érvényességét.

Haladó Néppárt, amely, mint ismert, a monarchia összeomlásáig képviselte a baloldali liberálisokat a parlamentben.

Az 1918. novemberi események újabb alkalmat szolgáltattak a baloldali és a jobboldali liberálisok közeledésére. Mivel mindkét liberális párt részéről szándék mutatkozott a párt eddigi politikai irányvonalának elemzésére, majd a konzekvenciák levonására, az egyesítési tárgyalások már novemberben elkezdődtek. Hamar kiderült azonban, hogy az elvi szándékot csak nehezen követhetik a tettek, mert mindkét párt részéről más és más szándékok álltak a háttérben.

Gustav Stresemann, a Nemzeti Liberális Párt vezetője már november 9-én felvette a kapcsolatot *Otto Fischbeck*kel és *Hjalmar Schacht*tal¹³¹. Az előbbi a Haladó Néppárt egyik legbefolyásosabb vezetője¹³², az utóbbi pedig a Német Nemzeti Bank elnökeként a gazdasági élet egyik kulcsszereplője volt. A megbeszélés tájékozdó jellegű volt, megállapodás nem született, de a felek fogadókésznek bizonyultak a két liberális párt tárgyalásainak hivatalos megkezdésére. Sőt nem zárták ki annak lehetőségét sem, hogy egy esetleges nemzetgyűlési választásokon a két párt közös listával induljon¹³³.

Egy nappal később, november 10-én egy másik szalon is elindult a szervezkedés, amelynek célja szintén egy egységes, cselekvőképes liberális párt megteremtése volt. A találkozó résztvevői¹³⁴ egyetértettek abban, hogy egyfelől el kell fogadniuk az elmúlt napok politikai eseményeinek következtében előállt új helyzetet, másfelől azonban korlátokat kell szabni a szociáldemokrata pártok hatalmának, vagyis meg kell akadályozni, hogy a választók a szociáldemokraták ígéreteinek hatására erősen balra tolódjanak¹³⁵. A résztvevők abban is közös álláspontot foglaltak el, hogy az SPD növekvő hatalmi térhódítását csak egy stabil pénzügyi alapokon álló párt tudja megakadályozni. A sajtó jóindulatú támogatására is mint szükséges előfeltételre tekintettek ahhoz, hogy az új párt a lehetőségekhez mérten gyorsan ismertté váljék a társadalom különböző rétegei számára. A gazdasági élet befolyásos személyiségeivel való kapocs megteremtésében *Hjalmar Schacht*nak szántak komoly

¹³¹ *Schacht*, i.m. 192-193.o.

¹³² *Otto Fischbeck* kisebb megszakítással 1895-től képviselte a baloldali liberálisokat a Reichstagban, 1910-18 között a Haladó Néppárt elnöke volt, és 1912-18 között a frakció vezetője is.

¹³³ *Schacht*, i.m. 193.o. és vö. *Gustav Stresemann*, *Von der Revolution bis zum Frieden von Versailles*, Berlin, 1919, 35.o.

¹³⁴ A megbeszélést *Theodor Vogelstein*, a neves gazdaságtörténész, egyetemi tanár lakásán tartották, jelen voltak *Schacht*, *Kleefeld*, a Hanza-Szövetség elnöke (*Stresemann* sógora), *Frankfurter*, *Eßlen*, *Grünspahn*, *Silberberg*, de a további névsort illetően a visszaemlékezések ellentmondanak egymásnak. *Stresemann* jelenléte erősen vitatott, vö. *Schacht*, i.m. 193.o.; *Richard Frankfurter*, *Dürfen wir feiern?* In: *Der Demokrat*, Mitteilungen aus der DDP (szerk. *Johann Heinrich Bernstorff* és *Peter Stubmann*), Berlin, 1928, Nr.21. 493-494.o.; *Luckemeyer*, i.m. 40-42.o.; *Albertin*, i.m. 54-55.o. Abban viszont minden forrás egyetért, hogy mindkét liberális párt részéről hiányoztak meghatározó személyiségek, mint például *Friedrich Naumann*, *Otto Fischbeck*, *Alfred Weber*, *Max Weber*, *Hugo Preuß* stb.

¹³⁵ *Schacht*, i.m. 192-196.o.

szerepet¹³⁶, míg a liberális sajtóval való kapcsolatfelvételt *Theodor Wolff*on keresztül vélték megvalósíthatónak.

Theodor Wolff a *Berliner Tageblatt* főszerkesztője volt. A lapot még 1871-ben alapította *Rudolf Mosse*, már meglévő vállalkozásának újabb szeleteként. Az újság hamar közkedveltté vált, elsősorban Berlinben és környékén, majd az egész országban. Példányszáma, ha nem is rohamosan, de folyamatosan emelkedett. Megalapítását követően politikailag leginkább a Nemzeti Liberális Párt balszárnyát támogatta¹³⁷. *Wolff* 1906-ban lett a napilap főszerkesztője, és sikeres tevékenységének köszönhetően az újság néhány év múlva Németország egyik legnépszerűbb szabadelvű napilapjává vált, példányszáma a háború éveiben tartósan 200 ezer fölé emelkedett¹³⁸. Mindezzel párhuzamosan a lap folyamatosan balra tolódott, és leginkább a baloldali liberálisok politikai lépéseit támogatta, de a háború éveiben nem vált a párt sajtóorgánumává. *Wolff* vezércikkeiben kemény kritikával illette a háború alatti német politikai és katonai vezetést, hangsúlyozva azt, hogy döntésükkel a német népet 1914 nyarán kész tények elé állították¹³⁹. 1917-től egyre erőteljesebben állt ki a parlamentáris rendszer megteremtése mellett, és szívből üdvözölte a *Max von Baden*-kormány létrejöttét¹⁴⁰, majd a császár lemondását és a köztársaság kikiáltását¹⁴¹. A háborús vereség, mintegy igazolva eddigi kritikáját, újabb lökést adott követeléseinek, és igyekezett lapjának véleményformáló képességét az események befolyásolására kihasználni. *Wolff* novemberi-decemberi tevékenysége jól mutatta, milyen fontos pozíciókkal rendelkezett a nyomtatott sajtó. Maga köré gyűjtötte a radikális demokratákat, és céljának a demokratikusan felépített népállam megteremtését tartotta. Ezekben a hetekben legfőbb segítőtársának *Alfred Weber*, a világhírű tudós, *Max Weber* bátyja bizonyult.

Wolff a november 10-i megbeszélésen személyesen nem volt jelen, de az ott lévők telefonon kapcsolatba léptek vele. Az éppen a szerkesztőségben dolgozó *Wolff*, bár a felkérés váratlanul érte, azonnal támogatásáról biztosította a megbeszélés résztvevőit, és valóban már másnap bekapcsolódott a tényleges munkába¹⁴², bár addig aktívan egyetlen politikai pártban sem tevékenykedett. A szervezők a *Berliner Tageblatt*on kívül a *Frankfurter Zeitung*gal vették fel a kapcsolatot, és a nagy múltra visszatekintő liberális elveket valló frankfurti napilap szerkesztőségéből is hasonló választ kaptak¹⁴³.

¹³⁶ *Schacht* beváltotta a hozzá fűzött reményeket, és a sors fintoraként fogható fel, hogy *Stresemann* sógorával, aki mindvégig azt a liberális pártot támogatta komoly összegekkel, amely a későbbi külügyminisztert nem fogadta soraiba, szintén *Schacht*on keresztül vették fel a kapcsolatot. In. *Luckemeyer*, i. m. 39.o.

¹³⁷ *Becker*, i.m. 32-33.o.

¹³⁸ Sőt 1919 márciusában naponta már 300 ezer példányban kelt el a lap. In. *Becker*, i.m. 34.o.

¹³⁹ *Theodor Wolff*, *Vollendete Tatsachen*, Berlin, 1917. Ez a gyűjtemény *Wolff* 1914-1917 közötti vezércikkeit tartalmazza.

¹⁴⁰ *Berliner Tageblatt*, 1918. október 6-i száma.

¹⁴¹ *Theodor Wolff*, *Der Marsch durch zwei Jahrzehnte*, Amszterdam, 1936, 194.o.

¹⁴² *Schacht*, i. m. 193.o.

¹⁴³ *Schacht*, i.m. 193.o.

November 11-én már *Wolff* vezetésével folytatódtak a megbeszélések, aki az előkészítő munkálatokba bevonta *Alfred Webert*. Mindketten azon a véleményen voltak, hogy nem valamelyik liberális párt megreformálása a cél, hanem egy teljesen új demokratikus néppárt létrehozása, amelyet nem terhelnek a múlt bűnei, és amely párt a szociáldemokrácia és a katolicizmus mellett, azokkal együttműködve hosszú távon is képes biztosítani Németország stabilitását¹⁴⁴. Az új párt megalapítása tulajdonképpen már ezen a napon elkezdődött, mert megválasztották a teljhatalommal bíró ideiglenes választmányt (*Vorläufiger Ausschuss*), és annak elnökévé *Alfred Webert* emelték¹⁴⁵, szintén ideiglenes jelleggel.

Weber alkalmasságáról már akkor megoszlottak a vélemények. Többen úgy vélekedtek, hogy nem alkalmas egy párt vezető pozíciójára. *Theodor Heuss* szellemi óriásnak nevezte, de túlságosan hisztérikusnak tartotta, valamint *Friedrich Naumann* és *Gertrud Bäumer* is hasonlóképpen vélekedtek. Kritikáját legszigorúbban *Fischbeck* fogalmazta meg, amikor alkalmatlansága mellett *Weber* gyarló emberi tulajdonságait is felemlítette, mondván *Weber* nem tűr meg konkurenst saját maga közelében¹⁴⁶. A *Weber* elleni támadások később sem csitulnak, sőt áttevődtek egy másik síkra. *Fischbeck* egy *Haußmann*hoz írott levelében *Weber*rel kapcsolatban megjegyezte, hogy bár ő maga (*Fischbeck*) nem antiszemita, de el kellene kerülni még a látszatát is annak, hogy az új pártot újra valamiféle „zsidóvédelmi egyesület”-nek lássák, amire pedig minden esély megvan, mert *Weber* körül „már most nyüzsgenek” a zsidók¹⁴⁷.

Az ideiglenes választmány *Wolff*ot bízta meg azzal, hogy elkészítse az új párt megalakítását nyilvánosságra hozó felhívást, ugyanakkor döntést hoztak arról is, hogy haladéktalanul felveszik a kapcsolatot a Haladó Néppárttal. *Wolff*ék ugyanis azzal számoltak, hogy onnan többen átlépnek majd az újonnan alapított demokratikus pártba¹⁴⁸.

A tárgyalások hamarosan háromoldalúvá váltak, mert egyrészt folyt az új párt létrehozása az úgynevezett *Tageblatt*-csoport¹⁴⁹ vezetésével, másrészt ez a csoport megbeszéléseket folytatott a Haladó Néppárt képviselőivel, harmadrészt a *Stresemann*-kezdeményezés folytatásaként a két régi liberális párt is folytatott tárgyalásokat az egyesítés feltételeiről. November 12-ét követően a tárgyaló felek folytattak mind kétoldalú, mind háromoldalú megbeszéléseket. A *Tageblatt*-csoportot *Wolff*,

¹⁴⁴ *Wolff*, *Der Marsch*... 203-204.o.

¹⁴⁵ *Gottschalk*, i.m. 102.o.

¹⁴⁶ *Portner*, i.m. 29.o.

¹⁴⁷ *Fischbeck* levelét idézi *Portner*, In. i.m. 28.o.

¹⁴⁸ *Gottschalk*, i.m. 102.o.

¹⁴⁹ Az elnevezés *Stresemann*tól származik. In. *Wolfgang Hartenstein*, *Die Anfänge der Deutschen Volkspartei 1918-1920*, Düsseldorf, 15.o.

Alfred Weber és *Schacht*¹⁵⁰ vezették, a Haladó Néppártot *Fischbeck* képviselte, míg a Nemzeti Liberális Párt szószólója *Stresemann* volt.

A két régi liberális párt a nyilvánosság elé hivatalosan csak november 12-én, illetve 13-án lépett, amikor is november 12-én a Haladó Néppárt egy visszhang nélküli, erőtlen felhívást tett közzé, amelyben elítélte az ismertté vált fegyverszüneti megállapodás feltételeit, és az ország demokratikus átalakítását követelte¹⁵¹, de nem tett említést az egyesítésről folyó háttértárgyalásokról. November 13-án a Nemzeti Liberális Párt is a nyilvánosság elé lépett, és felhívást tett közzé, amelyben jelezte, hogy a párt részt kíván venni az új demokratikus Németország felépítésében. Ennek első állomásaként a nemzetgyűlési választások megtartását jelölték meg. Kilátásba helyezték a baloldali liberálisokkal folytatott tárgyalások megkezdését, amiben kimondatlanul ugyan, de ott volt a halvány lehetősége annak, hogy a párt a háború éve alatt folytatott politikai irányvonalát módosítsák. Nyilvánvalóvá tették ugyanakkor, hogy ez a módosítás semmiféleképpen nem jelenthet majd gyökeres változást¹⁵². Mivel a felhívás gyakorlatilag semmilyen később számon kérhető konkrét javaslatot nem tartalmazott, csupán a baloldali liberálisok felé tett gesztusnak tekinthető.

Erre a jelzésre szükség is volt, mert a Haladó Néppárt politikusai úgy vélték, hogy a Nemzeti Liberális Párt minden más pártnál jobban kompromittálódott a világháború éve alatt folytatott politikája miatt¹⁵³. Nyíltan hangoztatták, hogy *Stresemann*, a nemzeti liberálisok vezetője, bár saját pártjának baloldalán foglalt helyet, a *ludendorffi* politika odaadó kiszolgálója volt¹⁵⁴. Bírálói szívesen megfedkeztek arról, hogy *Stresemann* a háború éveiben többször hangoztatta, mennyire fontos lenne a parlamenti pártok befolyásának növelése. A nemzeti liberálisok vezetőjével szemben megfogalmazott kritika azonban erősebbnek bizonyult, és ebből az elvi alapállásból kiindulva a *Tageblatt*-csoport és a Haladó Néppárt politikusai csak a saját baloldali liberális programjuk alapján vélték elképzelhetőnek az egységes liberális párt megteremtését. Sőt nemcsak a kezdeményezői, hanem ezen egyesülési folyamat irányítói is kívántak lenni. Feltételezésük az volt, hogy a nemzeti liberális szavazótábor nagy részének magukhoz csábításával jelentős társadalmi bázisra tehetnek szert.

Ugyanakkor nem elhanyagolható a *Stresemann* személyével szemben érzett óriási ellenállás. *Stresemann* egy személyben volt a Nemzeti Liberális Párt vezetője és a párt Reichstag-frakciójának vezetője, de nemcsak funkciói, hanem karizmatikus egyénisége miatt is pártjának legnagyobb tekintéllyel bíró politikusa volt. A Nemzeti Liberális Pártot leginkább ő reprezentálta, és ily módon a

¹⁵⁰ *Schacht* ezen csoportosuláson belül az ún. Fiatal Liberálisokat (Jungliberalen) is képviselte.

¹⁵¹ *Gottschalk*, i.m. 94.o.

¹⁵² *Fr.Purlitz*, *Die Deutsche Revolution (1918/19)*, Berlin, 1926, 348-349.o.

¹⁵³ *Wolff*, *Der Marsch...* 208.o.

¹⁵⁴ *Luckemeyer*, i.m. 89-90.o.

párttal szemben felhozott vádak mindegyike az ő személyét is érintette. A személyével kapcsolatos ellenérzést nem minden baloldali liberális politikus osztotta. Így például *Friedrich Naumann* számára *Stresemann* mindig is szalonképes volt, de mivel a „Közép-Európa” terve kapcsán maga *Naumann* is szállka volt a radikális demokraták szemében, az ő közvetítési kísérlete 1918 novemberében eleve kudarcra lett volna ítélve¹⁵⁵.

Véleményformáló baloldali liberális politikusok is, akik a fúziós tárgyalásokon nem vettek részt, vagy csak a tárgyalások megkezdését követő napokban, hetekben kapcsolódtak be a megbeszélésekbe, írásaik által hallatták hangjukat. *Max Weber*, *Friedrich Meinecke* és *Hugo Preuß* önvizsgálatra, a múlt hibáival való szembenézésre szólították fel a liberális pártok vezetőit, ugyanakkor azt is hangsúlyozták, mennyire fontos a liberalizmus megkerülhetetlen tényezővé válása a jövőndő Németország szempontjából, de mindez csak abban az esetben válik lehetségessé, ha a „testvérháborút” minden oldal beszünteti¹⁵⁶. Jelen esetben ez nem jelenthetett mást, mint annak az óhajnak a kifejeződését,

hogy a liberális pártok és mozgalmak oly sok évig tartó megosztottságát követően egyetlen politikai alakulattá szerveződjenek. *Max Weber* a körülményekhez való alkalmazkodás általános tanácsán túlmenően konkrétan is megfogalmazta, hogy a liberális pártok előtt nincs más lehetőség, mint a szociáldemokratákkal való szövetségkeresés módjának a megtalálása. Mindez nem egyszerű, vélekedett, mert az ideológiai különbség számtalan esetben fennáll, de a társadalom baloldal felé történő nyitását kihasználó extrém baloldal vitorlájából csak így lehet kifogni a szelet¹⁵⁷.

November 15-én és 16-án ültek tárgyalóasztalhoz hivatalosan is a két régi liberális párt képviselői¹⁵⁸. Mindkét részről négy-négy fő vett részt a megbeszéléseken. A nemzeti liberálisokat *Gustav Stresemann*, *Robert Friedberg*, *Friedrich List* és *Hartmann von Richthofen* képviselték, míg a Haladó Néppárt képviselőiben *Friedrich Naumann*¹⁵⁹, *Otto Fischbeck*, *Walter Kanzow* és *Hermann Pachnicke* voltak jelen. Mindannyian parlamenti képviselők voltak. A megbeszéléseket követően nyilatkozatot adtak ki, amely már november 16-án meg is jelent, és egy közös demokratikus párt létrehozásának szándékát és esélyét tartalmazta. Sőt mi több, a közlemény soraiból kiolvasható volt, hogy mindkét delegáció egy gyorsan végrehajtott egyesülést tartana kívánatosnak. A megbeszélések természetesen nem voltak mentesek a vitáktól, de egészen november 16-ig úgy tetszett, hogy az ellentétek kezelhetőek, a praktikum felülemelkedik az ideológián és a régi ellentéteken.

¹⁵⁵ Igen valószínű, hogy *Naumann* álláspontja december folyamán változhatott *Stresemann*-nal kapcsolatban, mert nem tiltakozott a Tageblatt-csoport *Stresemann* ért atrocitása ellen.

¹⁵⁶ *Max Weber*, i.m. 442.o *Friedrich Meinecke*, Politische Schriften und Reden, Nach der Revolution, Darmstadt, 1958, 43.o. *Hugo Preuß*, Volksstaat oder verkehrter Obrigkeitsstaat, In. Berliner Tageblatt, 1918. november 14.

¹⁵⁷ *Max Weber*, i.m. 472.o.

¹⁵⁸ *Papke*, i.m. 21.o.,

¹⁵⁹ *Naumann* csak most kapcsolódott be, bár frakcióbeli társai megpróbálták vele felvenni már korábban is a kapcsolatot, de állítólag nem tartózkodott Berlinben, ezt azonban a források alapján nem lehet egyértelműen megállapítani.

November 16-án megjelent azonban a Berliner Tageblatt délutáni számában 60 ismert személyiség — politikusok, tudósok — aláírásával egy felhívás¹⁶⁰, amely tudtul adta a Német Demokrata Párt megalakulásának tényét. Az aláírók között találunk újságírókat¹⁶¹, tudósokat, egyetemi tanárokat¹⁶², a gazdasági élet, a bankvilág neves személyiségeit¹⁶³, a szakszervezetek néhány képviselőjét, mint például *Gustav Hartmann*, és független értelmiségieket. A két régi liberális párt parlamenti frakciójának tagjai közül tízen adták aláírásukat, többek között *Fischbeck*, *Gothein*, *Heinrich Dove*, *Franz von Liszt* a Haladó Néppártból, míg *Richthofen*, *Johannes Junck* és *List* a Nemzeti Liberális Pártból.

A hatvan aláírás közül több ismert liberális politikus neve hiányzott, ami már akkor előre vetítette, hogy egyeztetések sora vár még a szervezőkre. Hiányzott *Max Weber* aláírása is. Felesége, *Marianne Weber* minderről így írt: „Nem sokkal korábban még a parlamentáris monarchia mellett szállt síkra, és egyik napról a másikra nem tudott republikánussá válni. Persze idővel megbarátkozott a köztársasággal, bár éppoly kevéssé lelkesedett érte, mint a forradalomért. De nem látott más lehetőséget Németország megmentésére, és ezért az új párt mellé állt”¹⁶⁴.

Nem találjuk *Friedrich Naumann* nevét sem az aláírók között. Már utaltam arra, hogy ő viszonylag későn kapcsolódott be a tárgyalásokba, de aláírásának hiányát közvetlenül nem ebben a tényben kell keresnünk. A felhívás szövegét ismerte, de azt ő nem, csupán legközelebbi munkatársa *Wilhelm Heile*¹⁶⁵ írta alá, természetesen *Naumann* tudtával. Párttársai *Naumann* távolmaradását inkább a *Wolff*-fal szemben érzett személyes ellentétként értékelték, mintsem politikai, ideológiai külön útként¹⁶⁶. A *Wolff*hoz fűződő nem éppen baráti viszonyán azonban mindenképpen túlmutatott az a tény, hogy az 1918. november 9-ét követő napokban komolyan elgondolkodott további politikai pályafutása irányvonalán. Számára azokban a napokban egyáltalán nem volt egyértelmű, hogy a Haladó Néppártban politizál tovább¹⁶⁷.

¹⁶⁰ A felhívás megtalálható az aláírók teljes listájával In. *Nuschke*, *Wie die Deutsche Demokratische Partei wurde, was sie leistete und was sie ist*. In. *Anton Erkelenz* (szerk.), *Zehn Jahre Deutsche Republik. Ein Handbuch für republikanische Politik*, Berlin, 1928. 25-26.o.

¹⁶¹ *Max Wießner* és *Arthur Feiler* a *Frankfurter Zeitung*, *Otto Nuschke* a *Berliner Zeitung*, *Hellmut von Gerlach* a *Welt am Montag* munkatársa volt. Mindegyikük a korszak nagyformátumú újságírói közé tartozott.

¹⁶² *Hugo Preuß*, *Alfred Weber*, *Moritz Bonn* közgazdász Münchenből, *Joseph Eßlen* közgazdász Berlinből, *Martin Rade* teológus (*Naumann* sógora), *Theodor Vogelstein*, *Albert Einstein*.

¹⁶³ *Schacht*, *Kleefeld*, *Curt Köhler* a Hanza-Szövetségtől.

¹⁶⁴ *Marianne Weber*, *Max Weber*, Tübingen, 1926, 653.o.

¹⁶⁵ *Heile* a *Die Hilfe* szerkesztőségében dolgozott, *Naumann*hoz fűződő barátsága közismert volt, minden fontos politikai kérdést megbeszéltek, *Naumann* szinte mindenben kikérte *Heile* véleményét. In. *Luckemeyer*, *Wilhelm Heile*, *Föderativer liberaler Rebell in DDP und FDP und erster liberaler Vorkämpfer Europas in Deutschland*, Festschrift, Wiesbaden, 1981, 8.o.

¹⁶⁶ *Luckemeyer*, *Die Deutsche Demokratische Partei* 122.o.

¹⁶⁷ *Luckemeyer*, i.m. 116.o. *Heile* közlése nyomán. *Heile* támogatta *Naumann* az SPD irányába tett tapogatózásait, sőt bátorította azokat.

Naumann a Haladó Néppárt parlamenti frakciójának azt követően lett tagja, hogy a Nemzetiszociális Egylet, amelynek korábban vezetője volt, megszűnt. Bár erős egyéniség volt, de nem volt harcias, és a frakción belül soha nem vált meghatározóvá¹⁶⁸. Ritkán volt vezérszónok, soha nem került vezető pozícióba a Haladó Néppárton belül, sőt politikailag mindig is kívülálló maradt¹⁶⁹. Politikai párt nélkül azonban valószínűleg a mindennapi politikai életben teljesen súlytalanná vált volna, és még kevesebb lehetősége lett volna a megszólalásra.

Mivel 1918 végére egészségi állapota már megromlott, és a valamikori Nemzetiszociális Egylet aktív tagjai közül többen már erős pártkötődéssel bírtak, a régi szervezet feltámasztására irányuló erőfeszítések minden bizonnyal hiábavalónak bizonyultak volna, lemondva ezzel az SPD és a baloldali liberális párt között álló választók megszólításáról. Ezért számára alternatívaként a szociáldemokratákhoz való csatlakozás kínálkozott. Az egyes szociáldemokrata vezetők felé történő tájékozódás legfontosabb pontját az a kérdés alkotta, miként lehetne nemzetiszociális érzelmű párttársait átléptetni az SPD-be, ahol közösen egy csoportot alkothattak volna¹⁷⁰, és ezáltal hathatósabban képviselhették volna elképzeléseiket. A gondolatot erősíthette, hogy *Naumann* egykori elvbarátai közül többen a szociáldemokraták jobbszárnyán kötöttek ki, és az elmúlt évek alatt befolyásra tettek szert a párton belül. A tájékozódást teljes diszkrécióval kellett kezelni, mert ellenkező esetben *Wolff* és még néhányan esetleg megakadályozták volna *Naumann* visszatérését, ha a megbeszélések nem hozzák meg a remélt eredményt. E kényes feladatra *Heile* látszott a legalkalmasabbnak, egyrészt mély baráti kapcsolatuk miatt, másrészt abból a praktikus megfontoltságból, hogy *Heile Eduard David*nak, az SPD elnökségi tagjának szomszédságában lakott, és így minden feltűnés nélkül folytathatták tárgyalásaikat, amelyek 1918. november 9-e és november 16-a között zajlottak¹⁷¹.

A megbeszélések eredményeként *Naumann* számára világossá vált, hogy a Haladó Néppártban betöltött „vendégszerepe” lényegesen az SPD-ben sem módosulna, és az új párton belül abba a nem kívánatos helyzetbe kerülne, hogy az SPD-n belüli bal- és jobbszárny ellentétét csak fokozná, holott belépésével éppen az SPD jobbszárnyát kívánta volna erősíteni. A párton belüli irányzatok jelenlegi állapotának felborulását, a súlypont balra tolódását *David* sem tartotta volna örvendetesnek. Ezen túlmenően *Naumann* túlságosan nagynak és túlságosan marxistának¹⁷² tartotta a pártot, amelyben az ő leendő platformja valószínűleg elveszett volna. Mindezekben az a tény sem

¹⁶⁸ *Martin Wenck*, Friedrich Naumann. Ein Lebensbild, Berlin, 1920, 133-135.o.

¹⁶⁹ *Luckemeyer*, i.m. 118.o. *Schacht* közlése alapján.

¹⁷⁰ *Luckemeyer*, i.m. 120.o. *Theodor Heuss* beszámolója alapján.

¹⁷¹ *Luckemeyer*, i.m. 124.o. *Heile* közlése alapján.

¹⁷² *Luckemeyer*, i.m. 127.o. *Heile* közlése.

változtatott lényegesen, hogy *David* egyébként nagy rokonszenvvel és megértéssel beszélt *Naumann* eddigi politikai tevékenységéről¹⁷³.

Ezek az eredménytelen tárgyalások nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy *Naumann* elvállalta a Haladó Néppárt tárgyaló delegációjában felajánlott helyet, és november 16-át követően a legfontosabb politikai feladatnak a két régi liberális párt egyesülésének elérését tartotta a Tageblatt-csoport háttérbeszorításával, de — ellentétben *Stresemann*-nal — ő nem exponálta magát túlságosan. Sem *Naumann*, sem pedig közvetlen elvbarátai nem mutattak túlzott aktivitást az új párt megalapítása körüli csatározásokban és a fúziós tárgyalásokon. Mintha megérezték volna, hogy az új párt, a Német Demokrata Párt politikai irányultságának, a liberalizmushoz való viszonyának, szövetségkeresésének kérdéseiben még nem mondták ki az utolsó szót, és még komoly összecsapások várhatóak.

A Berliner Tageblattban 1918. november 16-án megjelent felhívásnak¹⁷⁴, amely hírül adta a Német Demokrata Párt megalakulását, komoly hatása lett. Megfogalmazója *Theodor Wolff* volt, alaptónusa pedig lendületes, — a külpolitikai részt leszámítva — többnyire határozott és világos, éppen olyan, mint maga a szerző. Mondatai egyszerűen szóltak: „november 9-én a régi pártformák felbomlottak..., a régi pártprogramok jelentéktelenné váltak...”, helyüket új, demokratikusan szerveződött alakulatoknak kell átvenniük. Az aláírók elismerték, hogy a novemberi fordulatot a munkások és a katonák a „tömegek erejéből merítve idézték elő”, de most már mindenkinek lehetőséget kell biztosítani, hogy szerepet vállalhasson az új állam megteremtésében, amennyiben elfogadja az új alaphelyzetet, vagyis november 9-e eredményeit, a köztársasági államformát. A „mindenki” kifejezést szó szerint kell értenünk, mert nem csupán az eddigi hagyományosan liberális választópolgárokhoz szólt, hanem minden „férfihez és nőhöz, akik nem kívánnak a tétlenség állapotában maradni, hanem az újonnan történt események elismerésével, készek jogukat érvényesíteni”. Az írás nem tartalmazott ugyan kidolgozott politikai programot, de a párt néhány alapelvét természetesen közreadta: rendezzék meg mielőbb a nemzetgyűlési választásokat, biztosítsák az állampolgárok szabadságjogait, az élet minden területét hassa át a törvényesség, a gazdaságot óvják meg a bolsevik kísérletektől, de ugyanakkor szükségesnek tartották a gazdasági élet néhány területén az államosítást. Konkrét területeket ugyan ebben nem fogalmaztak meg, hanem azt mondták, ahol a nép érdeke azt megkívánja. Mindez nem tekinthető véletlennek, a magyarázat részben az idő rövidegében keresendő, másfelől a tagok ideológiai alapállásának különbözőségében, ami később a nemzetgyűlésben is komoly feszültségek forrásául szolgál.

¹⁷³ *Luckemeyer*, i.m. 128.o. *Heile* közlése nyomán.

¹⁷⁴ A felhívást *Theodor Heuss* a polgári oldal első eszmélésének tekintette. In. *Theodor Heuss*, Friedrich Naumann. Der Mann, das Werk, die Zeit, Stuttgart/Berlin, 1937, 591.o.

Külpolitikai kérdésekről egyáltalán nem volt szó benne, ami annál is különösebb, mert a nyilatkozat megjelenésekor Németországnak olyan súlyos külpolitikai problémákkal kellett szembenéznie, amely mellett egyetlen politikai párt sem mehetett el. Egy érthető külpolitikai koncepció felvázolása helyett pacifista jellegű mondatokkal találkozhatunk a szövegben, miszerint „egy szocialista minimálprogram nemzetközi megvalósítása” a cél, amit nem taglalt bővebben, de az államok egymás közötti kapcsolatainak rendezését ezen elvnek kell alávetni. Valószínűleg nem lehet a véletlen műve, hogy az égető külpolitikai kérdésekről nincs benne szó, annak ellenére, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokon elhangzott megalázó feltételek már ismertek voltak, és amelyek szellemisége semmiképpen sem egyezett a felhívásban elhangzottakkal. *Wolff*ot egyfelől motiválhatta a súlyos döbbenet és az abból fakadható hitetlenség, másfelől éppen a külpolitikai kérdésekben, mint például a háború befejezésének mikéntje, a fegyverszüneti tárgyalásokon követendő német magatartás, a feltételek értékelése, a háborús ellenfelek reakcióinak megítélése és a sort lehetne folytatni, amelyekben nemcsak a német társadalom volt rendkívül megosztott, hanem maga az új párt is. Mindenesetre a kérdés ilyenfajta kezelése túlzott optimizmusra vallott.

Érdemesnek tartom megjegyezni *Wolff* megfogalmazását az államformával kapcsolatos elvi álláspontjukról. A november 16-i felhívásban a „köztársasági államforma talaján állunk” mondat szerepelt, amely már módosított változata *Wolff* eredeti elgondolásának. Az ugyanis még a köztársasági államforma harcias követeléséről szólt, nyíltan kimondva, hogy az aláírók republikánusok („Wir sind Republikaner...”), és csak *Hjalmar Schacht* és köre tiltakozása nyomán szelídült a fent idézett mondattá¹⁷⁵.

A nyilatkozatban a liberális szó egyetlen alkalommal sem szerepelt, ezzel is erősítve azt az elképzelést, hogy az „alapító atyák” nem egy liberális párt létrehozását, még csak nem is csupán egy polgári párt megteremtését tűzték ki célul, hanem egy széles társadalmi bázissal rendelkező néppárt megszervezését¹⁷⁶.

A polgári körök a novemberi 16-i felhívást követő napokban fellelegeztek¹⁷⁷, mert azt a sokk utáni kezdeményezőképeség első jeleként értékelték. Az új demokratikus párt megalakulásának tényét a liberális pártokhoz közeli sajtó is üdvözölte, mert a kábultság állapotának várva várt megszűnését látta benne. A *Vossische Zeitung* 1918. november 18-i számában például a főszerkesztő¹⁷⁸ örömteli eseménynek nevezte a két nappal korábbi híradást, és azt a polgári oldal régi kívánságának beteljesüléseként értékelte. Rokonszenvét fejezte ki azzal az elgondolással, hogy nem a

¹⁷⁵ *Schacht*, i.m. 194.o. vö. *Luckemeyer*, i.m. 78.o.

¹⁷⁶ *Alfred Weber* cikke a *Berliner Tageblatt* 1918. december 2-i számában

¹⁷⁷ *Albertin*, i.m. 59.o.

¹⁷⁸ *Georg Bernhard*, *Die neue Partei*, *Vossische Zeitung*, 1918. november 18.

régi rendszer, a régi pártok megreformálását akarják elérni, hanem a szétforgácsolódás megszüntetésével egy életképes, széles bázisra támaszkodó pártalakulatot kívánnak létrehozni.

A párt közleményben hírül adott megalakulását azonban nem mindenki fogadta osztatlan örömmel, többen a *Stresemann* és a *Naumann* vezette tárgyalások nyílt megtámadásaként fogták fel. Egyre erőteljesebben mutatkoztak annak jelei, hogy a *Tageblatt*-csoport vette teljes egészében kezébe az irányítást. *Stresemann* és pártja tudott a készülő felhívásról, hiszen a Nemzeti Liberális Párt parlamenti frakciójának több tagja is aláírta azt, és nem született olyan határozat a párton belül, ami megtiltotta volna aláírását. Mindkét liberális pártból többen azt gondolták, hogy *Wolff* és legszűkebb környezete csupán a szervezés irányítását végzik, és a november 16-i felhívással a két régi liberális párt összeolvadását készítik elő. Most azonban az a nem kívánt helyzet állt elő, hogy a tárgyalások eredményeként egyszerre három liberális párt is létezett, noha az egyik, a legújabb, sem nevében, sem felhívásában nem használta a liberális szót.

Fischbeck többszöri kezdeményezésére, aki maga is aláírta a felhívást, november 18-án sikerült a feleket tárgyalóasztalhoz ültetni¹⁷⁹. A Nemzeti Liberális Párt részéről *Stresemann*, *Friedberg*, *Junck* és *Richthofen*, a Haladó Néppárt részéről *Naumann*, *Fischbeck*, *Pachnicke* és *Wiemer*, míg a *Tageblatt*-csoport részéről *Wolff*, *Alfred Weber*, *Witting* és *Nuschke* vettek részt a tárgyalásokon. Már az a tény, hogy a megbeszélésen a három oldal élesen különvált, és hogy a *Wolff* vezette csoport egyáltalán, mint harmadik oldal lépett fel, megerősítette többek kétségét *Wolff* integráló szerepét illetően¹⁸⁰, sőt valóságos veszélyként értékelték a kialakult helyzetet, és a liberalizmus három pártban való megjelenésétől tartottak¹⁸¹.

A DDP képviselői nem hagytak kétséget afelől, hogy a két liberális párt egyesülését nem támogatják. Különösen *Alfred Weber* illette éles szavakkal a nemzeti liberálisokat¹⁸². Előadásának középpontjában az a megállapítás állt, hogy mivel a nemzeti liberálisok a világháború éveit alatt mindvégig az annexiós külpolitika támogatóiként léptek fel, politikailag kompromittálódtak, erkölcsileg pedig alkalmatlanná váltak egy új liberális párt megteremtésére és még inkább vezetésére. Egy *Stresemann* a soraiba fogadó párt túlságosan is nagy tehertételt jelentene, és így félő, hogy a nemzetgyűlési választásokon a potenciális szavazótábor egy része balra fordulna, márpedig céljuk nem a szociáldemokrata pártok közvetlen erősítése. Véleménye szerint az egyetlen járható út egy ballasztoktól mentes, tiszta múltú vezetőkkel rendelkező új párt megalakítása.

A két régi liberális párt tagjainak az új pártba történő belépés feltételül szabták a

¹⁷⁹ *Albertin*, i.m. 63.o.

¹⁸⁰ *Fischbeck* levele *Gothein*hez : „Az természetesen nem megy, hogy közénk és a szociáldemokrácia közé beékelődjék egy új csoport.” idézi *Gottschalk*, i.m. 106.o.

¹⁸¹ *Fischbeck* levele *Gothein*hez, u.o.

¹⁸² *Hartenstein*, i.m. 17-19.o. Maga *Wolff* is a „harapós” szóval illette *Weber*t, In. *Wolff*, *Der Marsch*... 209.o.

DDP által kidolgozandó program elfogadását, az új párt vezető testületeinek olyan módon történő felállítását, hogy a DDP-nek kétszer annyi helye legyen, mint a másik kettőnek együttesen. Ezeken túlmenően bizonyos kompromittálódott politikusok nem kaphatnak vezető pozíciót az új pártban, és ennek eldöntésére, mármint, hogy ki a kompromittálódott politikus, saját magukat érezték feljogosítva¹⁸³. Nyilvánvaló, hogy elsősorban *Stresemann*-ra gondoltak.

A Nemzeti Liberális Párt vezetője nemcsak a múltban játszott szerepe miatt volt szálka *Wolff*ék szemében. Ez akkor vált nyilvánvalóvá, amikor azt a megoldást sem fogadták el, hogy *Stresemann* mindenfajta funkció nélkül léphessen be a pártba. Az persze igaz, hogy ez utóbbi megoldást maga *Stresemann* sem igen fogadta volna el, ugyanis ezt az elvi lehetőséget néhány párttársa már korábban felvetette¹⁸⁴. *Stresemann* ellenfelei attól tartottak, mégpedig joggal, hogy *Stresemann* előbb vagy utóbb az új párt meghatározó politikusává válik, és idővel a pártot egyre jobbra kormányozza majd. Nem gondoltak arra, vagy ha igen, akkor ezt tekintették kisebb problémának, hogy *Stresemann* kizárásával ők maguk tolják őt jobbra.

A *Stresemann* körül kialakult helyzet tisztázása azonban nem volt olyan egyszerű. Maga a *Stresemann*-probléma nem 1918 novemberében keletkezett, hanem már korábban, elég, ha az interfrakcionális bizottság együttműködésére gondolunk. Az úgynevezett Reichstag-többség a lassan formálódó új Németországban nem sok szerepet szánt *Stresemann*-nak, és ennek oka egyértelműen a háborúban felvállalt magatartásával volt összefüggésben. „Nem kívánatos személylé” történő nyilvánítása azonban nem oldotta fel a személye körül kialakult feszültséget. Egyfelől ő maga nem kívánt még visszavonulni a politikától, másfelől saját pártjában nagy népszerűségnek örvendett, óriási politikai tapasztalatokat szerzett parlamenti képviselősége hosszú éveit alatt, és nagyszerű kvalitásait még ellenfelei sem vonták kétségbe.

Mit akart vajon *Stresemann* 1918 novemberében elérni? Legvalószínűbb, hogy a két régi liberális párt az ő vezetésével történő egyesülését, ezért is vette fel azonnal a kapcsolatot a Haladó Néppárt néhány tagjával. *Theodor Wolff* feltűnése azonban részben keresztül húzta számításait, mert a Tageblatt-csoport mindenképpen meg kívánta akadályozni lehetséges integrálódását. Maga *Stresemann* még november 18-át követően is szilárdan állította, hogy csatlakozik a DDP-hez¹⁸⁵, és nem próbálja a fúziót megakadályozni, mert néhány párttársától olyan híreket kapott, hogy a Nemzeti Liberális Párt vidéki szervezetei a két liberális párt egyesülését szeretnék elérni. Kétségtelen, hogy mindkét régi párt helyi szervezetei több alkalommal próbáltak nyomást gyakorolni saját

¹⁸³ Luckemeyer, i.m. 53.o.

¹⁸⁴ Erre nézve a források ellentmondanak egymásnak, v.ö. *Hartenstein*, i.m.15.o.; *Nuschke*, i.m.27-28.o.

¹⁸⁵ Luckemeyer, i.m. 94.o.(*Pachnicke* állítása), *Schacht* közlése. In: Luckemeyer, i.m.95.o.

vezetőségükre siettetve az egyesülést, és december 2-án éppen a vidék nyomása ültette ismét tárgyalóasztalhoz a feleket¹⁸⁶, de a tárgyalások ismét zátonyra futottak.

Stresemann a tárgyalások utolsó fordulójában már nem vett részt. Nagyobb utazásokat tett Németország szerte, és ezen utak alkalmával meggyőződött arról, hogy maradt még tábora. Valószínű, hogy vidéki élményei is segítették döntése meghozatalában, vagyis abban, hogy tervét feladva, mármint hogy belép a DDP-be, maradék pártját megszervezve indul a képviselőválasztáson.

A november 18-i és az azt követő megbeszélések a pártegyesítés szempontjából tehát sikertelenül végződtek. Éppen úgy, mint fél évszázaddal korábban, most is kudarcba fulladt a kettészakadt liberalizmus egyesítése. Egyre bizonyosabbá vált, hogy a német liberalizmus most is megengedi magának azt a „luxust”, hogy két pártban létezzen¹⁸⁷, tehát meg kellett elégedni azzal az eredménnyel, amit a német liberalizmus története már 1910-ben is fel tudott mutatni, amikor a baloldali liberálisokat sikerült egyetlen párttá szervezni.

A német sajtóban is egyre több olyan hang jelent meg, amely a baloldali és jobboldali liberálisok közötti mély szakadék áthidalhatatlanságáról beszélt¹⁸⁸. Az egyesítés sikertelen kísérlete mögött nem csupán éles személyi ellentétek húzódtak meg, hanem komoly ideológiai szakadék is mutatkozott a demokratikus és liberális gondolatok között. A közös gyökerek felmutatása nem volt elegendő egy olyan helyzetben, amikor a célok már különbözőek.

1918. november 20-án ünnepélyesen is megalakult a Német Demokrata Párt. A Haladó Néppárt november 21-én csatlakozásra szólította fel a párt helyi szervezeteit¹⁸⁹, és egyúttal feloszlatta önmagát. A Nemzeti Liberális Párt prominens személyiségei közül csak kevesen léptek be az új pártba¹⁹⁰. A nemzeti liberálisok tudatták választóikkal és a helyi szervezetekkel, hogy a sorra kerülő nemzetgyűlési választásokon a párt önállóan indul¹⁹¹. Az átlépésekkel a pártot érzékeny veszteség érte ugyan, de nem tekintették kiheverhetetlenül súlyos csapásnak. *Stresemann* úgy vélte, elképzelhető, hogy a közelgő választásokon alulmaradnak a másik liberális párttal szemben, de hosszú távon mindenképpen sikeresebbnek tartotta saját alakuló pártját, amely Német Néppárt (Deutsche Volkspartei, DVP) néven hivatalosan csak 1918. december 15-én alakult meg. Saját sikerének titkát a DDP várhatóan sikertelen integráló szerepében látta, vagyis abban, hogy a DDP

¹⁸⁶ *Gottschalk*, i.m. 107.o.

¹⁸⁷ *Jakob Rießer*, a Hanza Szövetség egykori elnöke írta a *Vossische Zeitung* 1918. október 14-i számában, hogy „két liberális párt luxusát nem engedhetjük meg magunknak”.

¹⁸⁸ *Binder* cikke a *Kölner Zeitung* 1918. november 28-i számában.

¹⁸⁹ *Gottschalk*, i.m. 107.o.

¹⁹⁰ Ebben az 'első körben' többek között v. *Richthofen*, *Junck*, *List-Esslingen*, *Ickler*.

¹⁹¹ *Hartenstein*, i.m. 20.o.

hosszútávon nem képes a konzervatív jobboldal és a szocialista baloldal között tátongó szakadékot betölteni¹⁹². Erre a szerepre készült a DVP is.

A Német Demokrata Párt megalapításában tehát a legmarkánsabb szerepet a Tageblatt-csoport játszotta. Jóllehet a volt Haladó Néppárt néhány vezetője is jelen volt a tárgyalásokon, azok menetét mégis elsősorban a *Wolff* körül kialakult csoport befolyásolta. A Haladó Néppárt vezetői közül ezt többen helytelenítették, köztük *Naumann* is¹⁹³. Rajta kívül mások is háttérbe szorultak, így például *Conrad Haußmann* és *Friedrich Payer*, bár ők szándékosan választották a visszavonulást, amely azonban — mint később kiderült —nem bizonyult véglegesnek. Csalódottságuknak már november 9-én hangot adtak, amikor *Max von Baden* kancellár lemondott, mert október elején pártjuk még abban a reményben lépett be a koalícióba, hogy ezáltal elkerülhető az összeomlás és a forradalom. A párt fúziós tárgyalásain nem vettek részt, de a háttérből többször kifejezték rosszallásukat. A Haladó Néppárt így nélkülözötte befolyásos vezetőinek egy részét a döntő novemberi hetekben, ami megkönnyítette a Tageblatt-csoport elképzeléseinek megvalósítását.

A Német Demokrata Pártot tehát megalakulása pillanatától megosztották létrejöttének körülményei. A Tageblatt-csoport nem egy megreformált pártot akart, nem egyszerűen egy polgári liberális párt keretei között kívánt politizálni, hanem egy radikális-demokrata irányultságú új pártot kívánt létrehozni. *Wolff*ék elképzelése szerint ez az új párt az SPD legfőbb szövetségesevé válhat, és reményeik szerint a megrendezendő nemzetgyűlési választásokon közösen többséget szereznek majd. Az új párt soraiban azonban nem mindenki osztotta ezt az elképzelést.

Egy teljesen új párt létrehozásának igénye természetesen minden tekintetben nem válhatott valóra. A Német Demokrata Pártot reprezentáló személyek mindegyike a volt Haladó Néppárt vezetőségének tagjai közül került ki, vagy pedig olyan politikusok voltak, akik elképzeléseiket tekintve korábban elkötelezték magukat a Haladó Néppárttal.

1918. november 16-át követően kezdődött el a párt lassú szervezeti felépítése. Az 1919. július 19-22. között Berlinben megrendezett első pártkongresszuson még nem sikerült véglegesíteni a párt szervezeti felépítését és a pártprogramot, arra majd csak az 1919. december 13-15. között Lipcsében lezajlott második, rendkívüli pártkongresszuson került sor. Addig a döntéshozó szervek ideiglenes jelleggel működtek, tehát csak az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat követő majd egy év múlva lesz programja a pártnak! Ennek a késésnek az oka egyfelől az időhiánnyal magyarázható. Legsürgetőbb feladatnak ugyanis a választásokon való sikeres részvételt tartották, mindent alárendelve annak. Másfelől a párton belüli súlyos nézetkülönbségek és személyes ellentétek kezdettől fogva egyértelműen gátolták a közös gondolkodást, és az első hetekben azt sem lehetett

¹⁹² *Gottschalk*, i.m.108.o.

¹⁹³ *Heuß*, i.m. 592.o.

pontosan tudni, kik is lépnek be a nemzetiek oldaláról az új pártba. Annál is inkább nagy volt a bizonytalanság, mert az alapvetően a nemzeti liberálisokból szerveződött Német Néppárt megalakulását, mint említettem, csak december 15-én jelentették be hivatalosan. A nemzetiek balszárnyát képviselő politikusok többsége végül a Német Demokrata Pártot választotta, míg a jobboldaliak — *Friedberg*¹⁹⁴ kivételével — kitartottak *Stresemann* mellett. *Friedberg* hosszú ingadozást követően december 2-án döntött a DDP mellett, azok nem kis meglepetésére.

Az új párt létrehozóinak szándékai szerint a párt választott vezető testületei a nemzetgyűlési választások lebonyolításáig kaptak felhatalmazást munkájuk végzésére. A választásokat követően rövid határidőn belül hozták volna létre a párt legfőbb testületeit, választották volna meg vezetőit. Az események azonban részben másképpen alakultak.

A DDP megalakulását hírül adó felhívás megjelenését követően azonnal létrehozták az Ideiglenes Elnökséget (Provisorischer Vorstand). Elnökévé a Tageblatt-csoport nyomására *Alfred Weber* választották¹⁹⁵. A 41 fős testület az új párt országos hálózatának kiépítésén dolgozott, és a választásokra való felkészülést irányította. November 18-án *Weber* visszatért Heidelbergbe, és így elnöki teendőit nem tudta ellátni. Az alkalmat kihasználva az elnökség irányítását gyakorlatilag *Fischbeck* vette át. Nem csupán személycseré történt, hanem a párton belüli egyik hatalmi centrumban a Tageblatt-csoport egyik reprezentánsának fokozatos háttérbe szorítása. Mindennek jelentősége abban állt, hogy a Tageblatt-csoport pozícióinak romlásával egyre távolabb kerültek annak eredeti célkitűzéseitől, miszerint nem a megreformált Haladó Néppárt feltámasztása a cél, hanem egy teljesen új formáció létrehozása. *Fischbeck* ugyanis volt annyira gyakorlatias politikus, hogy belássa, néhány hét alatt nem lehet a semmiből működőképes pártot szervezni¹⁹⁶. Ebből következően a régi pártszervezeteket meg kellett tartani, és azokra támaszkodva lehetett a választásokra készülni.

December 9-én *Weber* a kialakult helyzetre való tekintettel lemondott. Lemondásával egy időben a testület 130 főre duzzadt, és felvette az Elnökség (Hauptvorstand) nevet¹⁹⁷. *Weber* kiválásával a Tageblatt-csoport befolyása még nem szűnt meg teljes egészében, mert *Wolff* és néhány elvbarátja egyelőre tagjai maradtak az elnökségnek, de megkezdődött fokozatos háttérbe szorításuk. Az Ideiglenes Elnökség még november folyamán létrehozta a 13 fős választmányt (Aktionsausschuss), amely az Ideiglenes Elnökség elvi döntéseinek végrehajtását készítette elő¹⁹⁸.

¹⁹⁴ *Robert Friedberg* a Nemzeti Liberális Párt meghatározó alakja, hosszú éveken át a párt parlamenti képviselője volt. A DDP vezető testületeibe is beválasztották.

¹⁹⁵ *Gottschalk*, i.m. 130.o.

¹⁹⁶ *Fischbeck* levele *Georg Gothein*hoz. In. *Nachlass Gothein*, Nr.120. (BA)

¹⁹⁷ Akten der DDP, R 45/III/9, 67.o. (BA), az Ügyvivői Testület jegyzőkönyve, 1918. december 9. ill. *Nachlass Hartmann Freiherr von Richthofen* (BA), Nr.17.

¹⁹⁸ *Gottschalk*, i.m. 131.o.

Weber lemondásával és az Elnökség felállításával egy időben a választmány összetételét is megváltoztatták, távozásra kényszerítve *Weber* és *Wolff* néhány elvbarátját, a nevét pedig Ügyvivői Testületre (Geschäftsführender Ausschuss) módosították¹⁹⁹.

A nemzetgyűlési választásokat követően a DDP szervezeti felépítése részben megváltozott, illetve átalakult. Ez egyfelől új testületek, döntéshozó szervek létrehozását jelentette, másfelől új hatalmi centrumok jelentek meg a párton belül, megváltoztatva ezzel a belső hatalmi egyensúlyt. Az 1919 júliusában megrendezett berlini kongresszuson újra módosították a szervezeti felépítést²⁰⁰. Az új határozatok értelmében a párt legmagasabb szintű döntési fóruma az évente összehívandó kongresszus lett, amely egy évre választotta meg a Választmányt (Parteiausschuss), amelynek tagjai korábban javarészt az Elnökséget alkották. A 155 tagú Választmány elnökévé *Friedrich Naumannt* emelték, aki azonban korai halála miatt nem sokáig töltötte be ezt a tisztséget. A korábbi Ügyvivői Testület megszűnt, és volt tagjai július után részben az újjászervezett 23 fős Elnökség tagjaivá váltak. A testület elnöke *Robert Friedberg* lett, és megbízatásuk egy évre szólt. Egészen új szervként jött létre a kilenc fős Ellenőrző Testület (Revisionsausschuss), amely elsősorban a párt pénzügyi felügyeletét végezte. Elkezdődött a Birodalmi Hivatal hálózatának (Reichsgeschäftsstelle) kiépítése is, amelynek feladata a párt helyi szervezeteinek összefogása, illetve e helyi szervezetek és a párt hatalmi centrumai közötti közvetlen kapcsolat biztosítása volt.

Az alapszabály értelmében a kongresszusok közötti időszakokban a Választmány és az Elnökség közösen hozta meg a pártot érintő nagyhorderejű döntéseket. A döntési hatásköröket azonban a kongresszus illetve az alapszabály nem rögzítette pontosan, ami számos konfliktus forrásává vált, és így az egyes fórumok a párton belüli hatalmi villongások színteréül szolgáltak. A párt parlamenti frakciójának felállítását követően az addigi Választmány-Elnökség hatalmi versengés háromoldalúvá vált, mert a frakció hamar hatalmi centrummá nőtte ki magát.

A nemzetgyűlési választásokon résztvevő pártok közül a Német Demokrata Párt volt az egyetlen, amely nem rendelkezett klasszikus értelemben vett pártprogrammal. A program hiányának természetesen nem a feledékenység volt az oka. A program megalkotásának hosszú és — mint kiderült — nehézkes folyamata már 1918 november közepén, a párt létrejöttével egy időben elkezdődött, és váltakozó intenzitással folyt egészen 1919 decemberéig. Több bizottság is megalakult, amelyekben mások mellett helyet kapott *Naumann*, *Schacht*, *Böhme* és *Richthofen*. A sürgősséget a körülmények indokolták. A program alkotóinak azonban hamar szembesülniük kellett a

¹⁹⁹ Akten der DDP, R 45/III/9, 70.o. (BA), az Ügyvivői Testület jegyzőkönyve, 1918. december 9. ill. Nachlass *Hartmann Freiherr von Richthofen* (BA), Nr.17.

²⁰⁰ Bericht über die Verhandlungen des 1. Parteitags der Deutschen Demokratischen Partei, abgehalten in Berlin vom 19-22. Juli 1919, (szerk.) Reichsgeschäftsstelle, Berlin, 1919

jelentkező akadályokkal. Azt a célt, hogy egy koherens, mindenki által elfogadható, a sokszínűséget megjelenítő alapokmányt fogalmazzanak meg, a választási küzdelem során nem sikerült elérni.

A programírás fő koordinátora *Friedrich Naumann*²⁰¹ volt. Véleménye szerint az elsődleges feladat egy új nemzeti érzület kialakítása az állampolgároknak, ami a felépülő demokratikus állam harmonikus működésének előfeltétele²⁰². Az új nemzeti érzület kialakításának folyamatában támaszkodni kell a régi liberális hagyományokra, 1848 demokratikus eszmeiségére és a *Naumann*-féle nemzeti-szociális gondolatokra.

A felsorolt jelzők közül leghangsúlyosabbnak a demokratikus jelzőt tartották, ugyanis ennek mentén kapcsolódtak leginkább az SPD-hez, és váltak el a jobboldali liberálisoktól. A pártban többen meg voltak győződve arról, hogy a demokrácia és a liberalizmus fogalmak nem összeegyeztethetőek, sőt egymás ellentétei²⁰³. A demokrácia a többség uralmát fedi, és bár alapértéknek tekinti az emberi szabadságjogokat, de nem helyezi azokat az állam működőképességének elve fölé. A liberalizmus ellenben éppen az

egyéni szabadságjogok mindenhatóságának elismerésében látta az állam működőképességének legfőbb biztosítékát, tehát éppenséggel az alapjogok korlátozása veszélyezteti az állam működésének hatékonyságát. A párt programjának írói a két fogalom szintézissé alakításának intellektuális feladatára vállalkoztak. E szellemi kihívás megoldása nemcsak a politikusokat foglalkoztatta, hanem a különböző tudományterületek neves képviselőit is inspirálta²⁰⁴.

1918 utolsó két hónapjában és 1919 januárjában lecsiszolt program helyett választási brosúrák, felhívások, plakátok, sajtóban megjelent híradások voltak azok az eszközök, amelyeket a párt a kampányban használt. Ezek az ismertetőik valamiféle programot természetesen tartalmaztak, de összeállításuk módját teljes egészében alárendelték annak a gyakorlati célnak, hogy a pártot megismertessék a közvélemény széles rétegeivel. Ennek megfelelően az ismertető füzetkék és felhívások többnyire nem elvi alapvetéseket tartalmaztak, hanem konkrét politikai eseményekre reflektáltak. A legsürgetőbb feladatnak annak megoldását tekintették, hogy igazolni tudják, miért is van szükség erre a pártra, miben különbözik ez a párt a többitől.

A párt első alkalommal, mint jeleztem, 1918. november 16-án lépett a nyilvánosság elé, amikor a *Berliner Tageblatt* hasábjain bejelentette megalakulását. A megalakulást jelző felhívásból kiderült, hogy a párt alapítói a DDP-t az új állam létrehozásának folyamatában, mint harmadik támaszt határozták meg, amely felvállalja a munkásosztály és a polgárság közötti összekötő kapocs szerepét, vagyis ideológiai értelemben a szociáldemokrácia és a politikai katolicizmus közötti közvetítő, kiegyensúlyozó szerepet. A politikai pártok közül az SPD-t tartotta legfőbb szövetségeseinek, amivel elsősorban együttműködni kívánt és nem konkurálni.

1918. december 14-én jelent meg a párt első nagyobb szabású választási felhívása a *Vossische Zeitung*-ban. A két dokumentum egymásnak ugyan nem mondott ellent, de a párt felső vezetésében az elmúlt egy hónapban lezajlott hatalmi harc eredményeként hangsúlyeltolódás volt érzékelhető. Ez leginkább az SPD-hez fűződő viszony meghatározásának változásában jelentkezett. Egyre erőteljesebben jelentkezett a pártvezetés bizonyos köreiben a szociáldemokrata párttól való nagyobb távolságtartás igényének a demonstrálása. Nem másról lehetett szó, mint arról, hogy

²⁰¹ *Naumann* időközben bekövetkezett halála miatt nem tudta befejezni vállalt feladatát.

²⁰² Programm der Deutschen Demokratischen Partei, In: *Wolfgang Treue* (szerk.), *Deutsche Parteiprogramme seit 1861*, Göttingen, 1968, 126-135.o.

²⁰³ *Gertrud Bäumer*, *Grundlagen demokratischer Politik*, Karlsruhe, 1928, 45.o.

²⁰⁴ Például *Friedrich Meinecke*, *Einige Gedanken über Liberalismus*, Berlin, 1927, és *Politische Schriften und Reden* (*Georg Kotowski* bevezetőjével) Darmstadt, 1958; *Theodor Heuss*, *Die Deutsche Demokratische Partei, Volk und Reich der Deutschen*, Berlin, 1929; stb. illetve a korabeli liberális sajtó is nagy teret szentelt a problematikának.

megjelentek a párt körül azok a befolyásos pénzügyi körök, amelyek a párt anyagi helyzetét átmenetileg ugyan stabilizálták, de mindezért a DDP-nek nagy árat kellett a későbbiekben fizetnie.

*b / Felkészülés nemzetgyűlési választásokra
(1918 novemberétől-1919 januárjáig)*

Az 1918. november 9-ét követő napokban, hetekben a polgári oldal szemében a parlamentarizmus intézménye mindinkább felértékelődött, a szociáldemokrata pártok egyeduralmával szembeni egyetlen demokratikus megoldásnak tekintették. Az esztendő utolsó két hónapjában a polgári pártok a lakosság hatalmas tömegeit megmozgatva újjászerveződtek, bizonyítva ezzel, hogy a német közvélemény jelentős része igényelte a parlamenti demokrácia szabályainak alkalmazását. A régi-új polgári pártok részéről mind gyakrabban hangzott el az a kívánság, majd követelés, hogy a Népmegbízottak Tanácsa tűzze napirendre a választások kérdését.

A két szociáldemokrata párt által vezetett Népmegbízottak Tanácsa *Hugo Preuß* részvételével hosszas vitát követően az 1918. november 29-i ülésén határozott a választások kiírásáról²⁰⁵. A másnap nyilvánosságra hozott rendelet szerint a nemzetgyűlési választásokat 1919. február 16-án kell az egész országban lebonyolítani²⁰⁶. Az időpont ugyan még december folyamán 1919. január 19-ére módosult²⁰⁷, de a választójoggal kapcsolatos új szabályozások továbbra is a Népmegbízottak Tanácsának korábbi álláspontját tükrözték. Ennek megfelelően Németország történetében első alkalommal kívánták életbe léptetni az egyfordulós arányos választási rendszert, amely a listás rendszert rögzítette az egyéni képviselőjelölt hagyományos elvével szemben, és amely a választójogi korhatárt 25-ről 20 évre csökkentve minden német férfira és nőre egyaránt vonatkozott²⁰⁸. Az addigi választókerületek határait teljes egészében átszabták. A jelöltekre közvetlenül és titkosan lehetett szavazni. A választhatóság feltétele az volt, hogy a jelölt maga is rendelkezzen választójoggal, és legalább egy éve legyen német állampolgár.

A DDP a többi polgári párthoz hasonlóan megnyugvással vette tudomásul a Népmegbízottak Tanácsának döntését. Elképzeléseik szerint csak a hamarosan összeülő alkotmányozó nemzetgyűlés jogosult egyes egyedül az ország új politikai intézményrendszerének alapelveit meghatározni. Az új választójogi törvény egyes elemei azonban a baloldali liberálisok körében nem arattak osztatlan sikert. Leginkább a korhatár leszállítását tartották elhamarkodott döntésnek, mondván, polgári-jogi értelemben magasabb a nagykorúság határa. A nők szavazati joghoz való juttatása pedig átmenetileg nehéz helyzetbe hozta a pártot, mert bár a párt megalakulását hírül adó felhívás már követelményként állította a nők politikai egyenjogúsítását, a baloldali liberálisok ezt megelőzően soha nem támogatták ezt a lépést. Érdekes módon a listára való áttérést a DDP nem nehezményezte, holott egy olyan párt számára, ahol annyi egyéniség gyűlt össze, a listán való szereplés nem tűnhetett előnyösnek.

²⁰⁵ *G. A. Ritter-S. Miller (szerk.)*, Verordnung des Rats der Volksbeauftragten über die Wahlen zur Verfassunggebenden Deutschen Nationalversammlung, 1983, Düsseldorf, 368.o.

²⁰⁶ i.m. 371.o.

²⁰⁷ i.m. 384.o.

²⁰⁸ Ez a szabályozás a szociáldemokrata pártok 1891-ben elfogadott Erfurti programjában nagyrészt már megtalálható. Ha az új német választójogi törvényt összehasonlítjuk más európai országok gyakorlatával, meg kell állapítanunk, hogy az teljes egészében kielégítette a modern demokrácia *Therborn*-i kritériumait, megelőzve ezzel olyan országokat, mint Anglia (1928), Franciaország (1946), Belgium (1948), Svájc (1971) stb. Bővebben: *Hirata Takesi*, A bethleni konszolidáció jellege a nemzetközi szakirodalom tükrében. In: Valóság, 1993/11.

Ráadásul egy jelölt nem csak egyetlen körzetben indulhatott, hanem tetszőlegesen sok körzetben. Olyan helyeken is tehát, ahová egyébként nem volt kötődése, és mindez sok esetben személytelenné tette a jelölést. A rendszerből adódó hátrányokon túl a listás szavazásnak azonban meglehetősen az az előnye, hogy egy listával a párt jobban tudta reprezentálni tömegpárttá alakulásának igényét, és határozottabban ki tudta fejezni a sok irányba ható érdekérvényesítési törekvéseit. Még ha az új választójogi törvény összességében el is nyerte a DDP támogatását, egészen új taktikai és stratégiai magatartást kívánt a párttól, mert a választási folyamatba újonnan bevonandó rétegek szervezését és megnyerését a baloldali liberálisok korábban teljesen elhanyagolták.

Az először az 1919 januári nemzetgyűlési választásokon alkalmazott új választójogi törvénnyel kapcsolatos kritikák, — különösképpen az arányos rendszert rögzítő elemét érintően — a későbbiek folyamán, főképpen a második világháborút követően egyre élesebben fogalmazódtak meg. Nevezetesen arról volt szó, hogy történelmi tapasztalatok híján a törvény nem fogalmazott meg semmilyen küszöböt a parlamentbe jutás feltételeként, ami a weimari köztársaság fennállása alatt a politikai döntéshozók szándékaitól eltérően a pártaprózódás melegágyként szolgált. *Hermens* és követői, az úgynevezett „*Hermens*-iskola” egyenesen arra az álláspontra helyezkedett, hogy az arányos választási rendszer a tulajdonképpen oka a weimari rendszer, és benne a weimari politikai rendszert létrehozó pártok bukásának illetve megsemmisülésének²⁰⁹.

A változtatások eredményeként a szavazásra jogosultak száma több mint kétszeresére, 36,766 millióra²¹⁰ nőtt. Ez a lakosság 62%-át jelentette, ami európai összehasonlításban magas szám, ehhez hasonló aránnyal egyedül Ausztria dicsekedhetett. A többi európai államban a szavazásra jogosultak aránya jóval kisebb volt az összlakossághoz viszonyítva: Angliában 46%, Franciaországban 30%, Belgiumban 29%, Svájcban csupán 24%²¹¹. A kiosztható mandátumok pontos számát nem határozták meg, hanem csak azt rögzítették, hogy körülbelül 150 000 fő küldhet egy képviselőt a parlamentbe²¹². Német-Ausztria státuszának bizonytalansága is a konkrét mandátumszám meghatározása ellen hatott, mert amennyiben az alkotmányozó nemzetgyűlés Ausztria felvétele mellett dönt, úgy képviselői is mandátumhoz jutnak. Továbbá igen valószínűnek tűnt, hogy néhány választókerületben pótszavazást kell majd tartani, mivel a hadsereg visszavonultatása a frontról feltételezések szerint 1919. január közepéig nem fejeződik be, és a hadifoglyok sorsa is bizonytalan volt. Elzász-Lotharingia státusa nem kevésbé volt bizonytalan. Bár ez a tartomány képezte a 38. választókörzetet, a később bekövetkezett események miatt a választásokat itt nem tartották meg.

A választási küzdelemben a DDP legfontosabb célja az volt, hogy megakadályozza a két szociáldemokrata párt, vagy akárcsak az SPD abszolút többségét. Abban az esetben ugyanis, ha az SPD és az USPD együttesen megszerzik a mandátumok több mint felét, előfordulhat, hogy az Erfurti program aktuálisává válik, márpedig a baloldali liberálisok azt mindenképpen meg kívánták akadályozni. Véleményük szerint 1918. november 10-e egyoldalú osztályuralmat teremtett, amelyet meg kell szüntetni, és egy olyan kormányt kell létrehozni, amely nem csupán egyetlen osztály érdekeit képviseli.

A DDP több decemberi vezetőségi ülésének volt kiemelt témája a követendő stratégia meghatározása. Felmerült az a lehetőség, hogy a DDP egy polgári blokk részeként vág neki a küzdelemnek. A lehetőség alapját az képezte, hogy a *Stresemann* vezette DVP részéről érkezett ilyen ajánlat²¹³. Az Ideiglenes Elnökség azonban abból a megfontolásból utasította el a javaslatot, hogy egy

²⁰⁹ *Ferdinand Aloys Hermens*, *Demokratie oder Anarchie?* Frankfurt/Main, 1951, vö. *O. Büsch/ M. Wölk/ W. Wölk* (szerk.), *Wählerbewegung in der deutschen Geschichte. Analysen und Berichte zu den Reichstagswahlen 1871-1933*, Berlin, 1933, illetve *H. Fenske*, *Wahlrecht und Parteiensystem*, Frankfurt/Main, 1972, továbbá lásd *K. D. Bracher*, *E. Eyck*, *J. W. Falter*, és *A. Schwarz* felvetéseit a témában.

²¹⁰ *Kolb*, *Die Weimarer Republik*, München, 1998, 284.o.

²¹¹ *Takesi*, i.m. 56.o.

²¹² Részben ez az oka annak, hogy a kiosztható mandátumok száma a soron következő választások mindegyikén (1919-1933) más és más volt.

²¹³ Akten der DDP (BA) R 45, III/15, 26.o. Elnökségi ülésének jegyzőkönyve.

széles körű polgári összefogás keretében egyfelől kevesebb lehetőség lenne az egymástól való különbözőségek felmutatására, másfelől egy ilyen jellegű polgári választási koalíció a két szociáldemokrata párt szorosabb együttműködését vonná maga után. Alternatívaként az SPD-vel való szorosabb kapcsolat lehetősége kínálkozott. Ez némileg ellentmondott annak a kiemelt célnak, hogy egy olyan féllel lépnek választási szövetségre, amelynek sikeres szereplését, jobban mondva „túlnyerését” minden igyekezetükkel próbálnak megakadályozni. A DDP számára az ellentmondás feloldása abban rejlett, hogy ezáltal lehetővé válna az SPD leszakítása az USPD-ről, ami természetesen a DDP balra tolódásával járna. A DDP meghatározó politikusai azon a véleményen voltak, hogy bár a pártnak nyomatékosítania kell baloldali kötődését, de egyik irányban sem kötelezheti el magát. El kell határolódnia mindenféle reakciónak ítélt párttól, a velük való együttműködés legkisebb látszatát is kerülni kell. Ebbe a reakciós kategóriába került az USPD, és valamivel kevésbé hangsúlyozottan a DNVP.

Ugyanez a dilemma jelentkezett a közös listaállítás esetében is. A választójogi törvény lehetővé tette két vagy akár több párt közös listaállítását. A DDP központi vezetése nem tiltotta meg a helyi szervezeteknek, hogy közös listát állítsanak fel valamely másik, nem reakciónak mondott párttal. Így jött létre kilenc helyen kapcsolt lista. Ezek alapján három választókerületben — Frankfurt/Oder, Magdeburg/Anhalt és Osnabrück/Oldenburg térségében — került sor a teljes polgári paletta összefogására, még akkor is, ha ezzel a DDP választmánya nem rokonszenvezett, illetve a legváltozatosabb megállapodásokat kötötték meg a helyi szervezetek. Így például a DDP-nek volt közös listája a Centrummal Thüringiában, a DVP-vel Posen és Schleswig-Holstein-Lübeck választókerületben, illetve a Centrummal és a DNVP-vel az alsó-sziléziai Liegnitz és Koblenz/Trier térségében, valamint a Centrummal és a DVP-vel Pfalz körzetében.

Az SPD-vel felállítandó közös lista problematikája az Ideiglenes Elnökségen belül azonban már feszültségeket okozott. A tagok egy része *Nuschke* vezetésével a közös lista mellett érveltek, megelőlegezendő a majdani közös kormányzást. Mások, elsősorban *Frankfurter* és *Fischbeck* a közös listaállítás veszélyeire hívták fel a figyelmet²¹⁴. Véleményük szerint egy DDP-SPD közös lista az SPD szavazóbázisának egy részét eljjesztené, és az USPD felé vinné, ami a jövőben csökkentené a DDP-SPD együttműködésének lehetőségét. Végül az a megegyezés született, hogy az USPD-vel semmilyen körülmények között nem kerülhet sor közös listaállításra, az SPD-vel pedig taktikai megfontolások miatt nem ajánlatos²¹⁵. A helyi szervezetek elfogadták ezt az érvelést, és egyetlen helyen sem állítottak közös listát sem az USPD-vel, sem az SPD-vel.

A listák összeállítása nem kevés problémát okozott. Egyfelől tükröződött benne a párt vezetésének a párt megalakulása óta meglévő megosztottsága, másfelől az országos vezetés és a helyi szervezetek közötti érdekellentét. A párt legfelsőbb szintjein jelentkező nézeteltérések nem csitultak, a személyi ellentétek még inkább elmélyültek. A *Tageblatt*-csoport tagjai a vezetésen belül fokozatosan háttérbe szorultak, helyüket a régi baloldali liberális párt, a Haladó Néppárt prominens személyiségei vették át.

A belső hatalmi át-, illetve visszarendeződés ténye felveti azt a kérdést, hogy vajon a Német Demokrata Párt valóban egy új párt volt-e? Míg a többi újjáalakuló polgári párt a megújulását hangsúlyozta, de nem feledve előzményeit és hagyományait, addig a DDP saját magát egy teljesen új pártként határozta meg. 1918. december közepétől kezdve azonban félreérthetetlenül elkezdődött a valóban új arcok kiszorítása a vezetésből. *Theodor Wolff* és társainak fokozatos elszigetelődésével párhuzamosan a DDP 1918. november 16-i irányvonala is enyészetnek indult. A helyzetet bonyolította, hogy nem egyszerűen csak a „régiek és újak” harcáról volt szó, hanem a párton belüli egyes csoportok sem bizonyultak homogénnek a párt önmeghatározása tekintetében. Mindezeknek rendkívül súlyos következményeit a későbbiekben a DDP nem tudta elkerülni.

²¹⁴ *Schustereit*, i.m. 49-50.o.

²¹⁵ A közös listaállítás problémáját nem elvi kérdésként kezelték, hiszen a választásokat követően fel sem merült annak lehetősége, hogy a DDP ne fogadná el az SPD ajánlatát.

A párt megalakulása és a nemzetgyűlési választások megtartása között mindössze két hónap állt rendelkezésre. Ez rendkívül kevés idő volt arra, hogy egy teljesen új párt a vesztes világháborút és forradalmat követően eredményesen szerepeljen egy országos méretű választáson. Néhány hét alatt lehetetlen volt több száz helyi szervezetet létrehozni. *Fischbeck*, akire az országos hálózat létrehozásának feladata hárult, a Haladó Néppárt régi szervezeteire támaszkodva kezdte meg munkáját.

Az új helyi pártszervezetek kiépítése vontatottan haladt, ezért nagyon számítottak a régiek segítő közreműködésére. Az egykori Haladó Néppárt helyi, funkcióval nem rendelkező tagjainak politikai tevékenysége jóformán abban merült ki, hogy a választások alkalmával leadták szavazatukat a pártra. Két választás között pártélet számukra alig létezett. A helyi vezetők, akik többségükben nem fizetett funkcionáriusok voltak, állították össze a jelöltek névsorát. 1918 végétől azonban a DDP taglétszáma erőteljesen megnőtt, így a párt a honorácior igazgatás rendszerének feltételei közepette továbbműködni már nem tudott, vagy legalábbis sok nehézséggel kellett szembe néznie. Ezt felismerve 1918 végétől fokozatosan növelték a fizetett tisztségviselők számát²¹⁶. A választási küzdelembe bevonták a Deutsche Hochschule für Politik hallgatóit is²¹⁷, akik az ország különböző pontjain segítették elő a DDP választási sikerét.

A régi pártszervezetek megőrzésével felrémlett annak a veszélye, hogy a jelöltállítás hagyományos módon folytatódhat tovább. Ez korábban nem mást jelentett, mint azt, hogy az országos vezetésnek semmilyen törvényes eszköze nem volt a jelöltállítás befolyásolására. Ajánlásokat ugyan tehettek, de a helyi szervezetek nem igyekeztek Berlin kedvében járni. A gyanú beigazolódni látszott, mert amikor 1918 decemberében az Ügyvivői Testület egyik ülését azzal a céllal hívták össze, hogy megfogalmazza elvárásait és javaslatait a jelöltállítással kapcsolatban, keserűen kellett tapasztalniuk, hogy a listák lényegében már készen vannak. Ezáltal az országos vezetőtestületek mozgásterét a listák összeállítására vonatkozóan meglehetősen leszűkült. A párt vezetői azt a következtetést vonták le a történelemből, hogy szükséges a jelöltállítás módját a jövőben szigorúan szabályozni: a jelöltállítás maradjon helyi ügy, de az országos vezetésnek legyen joga a listák korrigálására²¹⁸. Ez a tervezett változtatás ellentmondott az addigi gyakorlatnak, de a DDP vezetése nem kockáztathatta meg a jövőben azt, hogy majd csak a parlamentben derüljön ki a képviselő esetleges alkalmatlansága. A párt vezetésének egybehangzó véleménye szerint mind országos szinten, mind a helyi parlamentekben csak valamely terület vagy területek szakemberei tudnak színvonalas törvényhozói munkát végezni, éppen ezért a választási jelölőlisták körültekintő összeállításához tartozzon annak vizsgálata is, hogy mely feladatokat kell elvégezni az elkövetkező törvényhozói ciklusban, és mindezt vegyék figyelembe a jelöltek kiválasztásakor.

A DDP több vezető politikusa vagy a párthoz kötődő neves személyiség próbálkozott a párt listájára felkerülni, de a helyiek ellenállása és/vagy a párt vezetésében dülő harcok miatt sikertelenül. *Max Weber* Hessen-Nassau és Posen körzetében folytatott korteshadjáratot, de a helyi vezetők túl elméletinek és doktrinernek, így alkalmatlannak találták az ott élő emberek képviseletére²¹⁹. *Walther Rathenau* az AEG elnök-tulajdonosa Berlinben próbálkozott, *Alfred Weber* több helyütt is, de *Fischbeck* ellenállása meghiúsította terveiket. Az előbbivel szemben annak népgazdasággal kapcsolatos elképzelései miatt emelt szót, míg az utóbbival kapcsolatban a szocializmusról alkotott felfogásával vitatkozott²²⁰. A párt legfelső köreinek ellenállásán bukott meg *Wolff* kandidálási szándéka is, illetve *Hugo Preuß* és *Ernst Troeltsch* mandátumszerzési lépéseit sem igyekeztek segíteni. Az utóbbiak végül 1919 februárjától a porosz parlament tagjai lettek. *Hjalmar Schacht* nem

²¹⁶ 1919 júliusában az egyik kongresszusi beszámolóban hangzott el, hogy már 118 fizetett funkcionáriussal rendelkezik a DDP, ami többszörös növekedés, de még mindig nem elégséges. In: Bericht über die Verhandlungen des 1. Parteitags der DDP, (szerk. Reichsgeschäftsstelle), Berlin, 1919, 17.o.

²¹⁷ Az ötlet a *Naumann* vezette „Die Hilfe” szerkesztőségében dolgozó *Heilet*ől eredt, aki maga is tanított az említett intézményben több a DDP-hez köthető politikus társához hasonlóan. In: *Luckemeyer*, i.m. 267.o.

²¹⁸ Akten der DDP (BA), R 45 III/9, 78.o. Ügyvivői Testület jegyzőkönyve, 1919. február 13.

²¹⁹ *Marianne Weber*, i.m. 656.o.

²²⁰ *Luckemeyer*, i.m. 271.o.

kívánt indulni a választásokon²²¹, bár ezt többen némi kétkedéssel vették tudomásul. 1918 decemberében *Schacht* még kampánykörúton járt Szászországban, több tucat nagygyűlésen vett részt, de a december utolsó hetében véglegesített listán neve nem szerepelt. A belső ellentéteket még egy generációs vita is megterhelte, mert a politika iránt érdeklődő tehetséges és ambiciózus fiatalokat nem karolták fel. Jól példázza ezt *Theodor Heuss* esete, aki próbálkozásai ellenére nem került fel a listára. Nem ő volt az egyetlen, aki felhívta a figyelmet a fiatalítás szükségességére. A párttal rokonszenvezők, de nem feltétlenül párttagok is osztották azt az általános véleményt, hogy a fiatalok nélküli párttal csupán őrzőivé lesznek 1848-nak²²².

A központi vezetés, azon belül is *Fischbeck* racionális elképzelései leginkább a berlini és a potsdami listák felállításakor érvényesültek. *Fischbeck* el tudta érni, hogy a berlini listát *Friedrich Naumann* vezesse, a második helyre *Gustav Hartmann*, a Hirsch-Dunkersche liberális szakszervezet vezetője került, míg a harmadik helyet *Marie-Elisabeth Lüders* városi tanácsos, a nők egyenjogúsításáért küzdő egyik nőszervezet vezetője kapta meg. *Naumann* és *Hartmann* első illetve második helyével az volt a cél, hogy a berlini szociáldemokrata érzelmű szavazók egy részét a DDP mellé állítsák. A mandátumszerzésre esélyes harmadik helyen szereplő *Lüderstól* a női szavazatok megszerzését remélték. *Preußot*, aki a berlini listán akart indulni, *Fischbeck* éppen azzal az érveléssel tudta könnyen kikapcsolni, hogy az időközben ismertté vált Poroszországra vonatkozó felosztási terve miatt meglehetősen népszerűtlen lett, és ez a tény hátrányosan érintené a pártot a választásokon.

A többi lista összeállításakor a döntő szót a helyi szervezetek mondták ki, bár előfordult, hogy a központból érkező intő jelet nem hagyták teljesen figyelmen kívül. A DDP 1918. november 16-i kiáltványában majd minden társadalmi réteg érdekeit felvállalta, és a listák összeállításában ezeknek az érdekeknek meg kellett volna jelenniük. Hamar világossá vált azonban, hogy minden réteg képviselőjét egyforma mértékben nem lehet megjeleníteni a listákon. Mindezt figyelembe véve is meg kell állapítani, hogy a helyi

vezetők egynemely döntése meglehetősen rövidlátásról tett bizonyosságot. Pomerániában, amely mezőgazdasági struktúrájú tartomány, egyetlen a mezőgazdaság területén jártas szakember sem került befutónak vélt helyre a listára, de ugyanez volt a helyzet Schleswig-Holsteinben is. A Ruhr-vidék egyik körzetében a DDP-lista második helyére került az a *Wilhelm Cuno*, aki magát a manchesteri liberalizmus követőjeként aposztrofálta. Sikertelenségén nem lehet csodálkozni, mert egy sűrűn lakott iparvidéken ilyen elvekkal nem taktikus korteskedni.

Sok helyen késhegyig menő küzdelmet folytattak a DDP lehetséges jelöltjei, főképpen egymás ellen. Nem volt ritkaság, hogy az utolsó jelölőgyűlésen a szavazást többször megismételték, vagy a szavazatok összeszámlálása közepette került sor a felek között nyílt konfrontációra. Üdítő kivételként említhető Hamburg és Bréma példája, ahol a liberálisok 1908 óta közös frakcióval rendelkeztek. Az 1919. január 19-i választásokra készülve is inkább a konstruktív együttműködés volt a jellemző, mintsem a harcias hangulat.

Egyik párt sem tud sikeresen működni stabil anyagi háttér nélkül. A megnyugtató pénzügyi helyzet a választási hadjárat eredményességének egyik záloga. A párt vezető testületeinek egyik legfontosabb feladata a választási kampány anyagi forrásainak előteremtése volt. Valószínű, hogy a Haladó Néppárt nem rendelkezett komoly vagyonnal²²³, tehát a DDP-nek nem volt módja az esetleges tartalékokat felélnie. Bevételi forrásként jöhetett szóba a párttagdíj. A tagdíj összegét csak a párt 1919 júliusában megtartott első kongresszusán szabályozták, addig tetszőleges összeget lehetett befizetni. A párt kasszájába azonban kezdettől fogva nagyságrendileg kevesebb pénz folyt be tagdíj címen, mint azt várták. Ennek oka a rossz fizetési morálban keresendő, amit a párt vezetői nem győztek hangsúlyozni a különböző fórumokon, de minden eredmény nélkül. A tagdíj fizetésében

²²¹ *Hjalmar Schacht*, i.m. 195-196.o.

²²² *Heuss* több panaszkodó levelet is küldött *Conrad Haußmann*-nak, In. Nachlass *Haußmann* Nr. 102. (HA) illetőleg *Peter Bruckmann* levele szintén *Haußmann*hoz, Nr. 104. (HA)

²²³ *Thomas Nipperdey*, *Die Organisation der deutschen Parteien vor 1918*, Köln, 1973, 235.o.

mutatkozó hanyagság a weimari köztársaság fennállása alatt mindvégig jellemezte a baloldali liberális párttagokat.

Jóval megbízhatóbb anyagi forrásnak mutatkoztak azok az alapítványok, amelyeket 1918 novemberében és decemberében hoztak létre a legkülönbözőbb érdekvédelmi szervezetek, ipari testületek, nagyvállalatok és egyéb munkaadók. A létrejött alapítványok mindegyikének az volt a célja, hogy az alakuló, feléledő polgári pártoknak pénzügyi segítséget nyújtson. Baráti módon viseltettek a DDP iránt *Walther Rathenau, Carl Fürstenberg, Bernhard Dernburg és Stresemann* sógorának, *Kleefeldnek* az alapítványai, valamint a Hansabund.

Az alapítványok közül az 1918 decemberében létrehozott „A német gazdasági élet újjáépítésének kuratóriuma” (Kuratorium für den Wiederaufbau des deutschen Wirtschaftslebens) bizonyult a legjelentősebbnek, központja Berlin volt, és elsősorban a berlini és a Berlin környéki vállalkozókat igyekezett tömöríteni. A kuratórium egyik alapítója és egyben vezetője *Carl Friedrich Siemens* volt, aki még ugyanabban a hónapban tagja lett a DDP elnökségének. Már önmagában ez a tény sokat elárult a kuratórium és a párt szoros kapcsolatáról. Ez a szoros kapcsolat, de nevezhetnénk akár kialakuló gazdasági függésnek is, már előre vetítette a párt gazdasági kérdésekben vallott álláspontjának jövőbeli változását.

A *Siemens* család az első világháború végére Németország egyik leggazdagabb családja lett. A még az előző évszázad utolsó harmadában kisebb családi vállalkozásként induló elektromos gépek gyártásával foglalkozó üzem néhány évtized leforgása alatt a világ egyik legnagyobb és legmegbízhatóbb gyárává nőtte ki magát. A *Rathenau* vezette AEG konzernnel együtt gyakorlatilag ellenőrzésük alatt tartották a német villamosipar egészét. *Siemens* párttaggá válását az magyarázhatja, hogy a DDP-ben látta meg egy valódi néppárt kialakulásának esélyét, és a szocializálási kísérletek megállításának zálogát. A kuratórium saját eszközeivel törekedett megakadályozni, hogy a választásokon a szociáldemokrata pártok abszolút többséget szerezzenek, és hozzásegíteni a polgári pártokat a minél jobb szerepléshez.

A kuratórium nemcsak a baloldali liberálisokat támogatta, bár kétségtelen, hogy 1919 nyaráig a DDP kapta a legtöbb adományt. A DVP és a DNVP is szoros kapcsolatokat ápolt a kuratóriummal, míg a Centrum Párt vezetői csak a választásokat követően tudtak érintkezésbe kerülni az alapítvány vezetőivel.

A DDP részéről *Hjalmar Schacht*, a Német Nemzeti Bank elnöke, a DDP egyik prominens vezetője tartotta a kapcsolatot az alapítvánnyal. *Schacht*nak óriási érdemei voltak abban, hogy a DDP első választási hadjárata alkalmával a többi párttól eltérően nem küszködött anyagi nehézségekkel, és cselekvőképességét a rossz pénzügyi helyzet nem korlátozta. *Schacht* elmondása alapján csupán az ő ténykedésének köszönhetően három millió márka adománnyal gyarapodott a DDP, amiből a választásokra körülbelül 2,4 millió márkát használtak fel²²⁴. *Schacht* szervezte meg a kuratórium tagjainak és a párt vezetőinek rendszeres találkozóit. Ezekon szó esett a párt stratégiájáról²²⁵, a választáson követendő taktikáról, a pártról megjelenő tájékoztatókról, a készülő pártprogramról, a párt egyes vezetőinek megnyilatkozásairól²²⁶, a kapott pénz felhasználásáról²²⁷, egyéb aktuális kérdésekről és alkalmasint a választási listákról. A kuratórium saját jelöltjeit delegálhatta a listákra, és a párt országos vezető testületeiben is képviseltethette magát.

Néhány napilap is nagy segítséget jelentett a párt számára a kampányban. 1920-ig a Német Demokrata Pártnak nem volt hivatalos sajtóorgánuma. A pártnak a választási kampányban nem volt

²²⁴ *Luckemeyer*, i.m. 265.o.

²²⁵ Erős a gyanú, hogy a Kuratórium tagjai a párt belső hatalmi átrendeződését sem nézték tétlenül, és *Wolff*ék háttérbe szorításában is volt szerepük.

²²⁶ *Naumann* 1919 januárjában megjelentetett egy írást a *Wolff* főszerkesztette Berliner Tageblatt-ban, amely tartalmában és hangnemében eltért a DDP utóbbi hetekben közzétett ismertetőitől, és leginkább a párt 1918. november 16-án megjelent és *Wolff* által fogalmazott felhívásához volt hasonlítható. A Kuratórium egyes tagjai kifogásolták a cikket, és óvatosságra intették a pártot. In. *Albertin*, i.m. 171.o.

²²⁷ Az adományok többsége nem célzott támogatás volt, tehát a párt vezetése szabadon dönthetett elköltéséről, de ez nem jelenthette azt, hogy bármire felhasználhatták, például a párt szervezeti építése nem tartozott a támogatott feladatok közé.

más lehetősége, mint igénybe venni a nagyvárosi liberális lapok segítségét. Ezek a lapok²²⁸ bő teret szenteltek a pártnak a választási kampány során. Fokozottan érvényes volt ez a megállapítás az országos terjesztésű úgynevezett baloldali liberális eszmeiségű lapokra, ezek közé tartozott a Berliner Tageblatt, a Vossische Zeitung és a Frankfurter Zeitung²²⁹. A színvonalas, viszonylag nagy példányszámú napilapok szerkesztői és a Haladó Néppárt, majd a Német Demokrata Párt mértékadó politikusai közötti jó viszony hagyományosnak volt mondható. A párthoz kötődő történészek, írodalmárok, politológusok, szociológusok stb. rendszeresen publikálási lehetőséghez jutottak az említett lapoknál, többeknek állandó rovatuk volt. A szerkesztőségekben jó néhány párttag dolgozott, így a párt és az újságírók egymás iránti rokonszenve természetesnek volt mondható, elegendő visszautalni a DDP létrejöttének körülményeire.

Az 1918. november 16-a és 1919. január 19-e közötti hetekben nem volt olyan nap, hogy a párttal kapcsolatban ne jelent volna meg valamilyen hír, információ a fent nevezett újságokban. A pártról megjelenő írások túlnyomó többsége támogató hangvételű volt. A DDP rendszeresen bemutathatta és népszerűsíthette képviselőjelöltjeit. A párt vezetői lehetőséget kaptak, hogy az aktuális politikai kérdésekben kifejtsék a párt álláspontját, és gyakran közöltek olyan vezércikkeket, szerkesztőségi írásokat, amelyek valamely politikai történést a DDP szemszögéből elemeztek.

Mindazonáltal a három sajtóorgánium választási kampányban tanúsított magatartásában, a párthoz fűződő kapcsolatában különbségek is felfedezhetők. A DDP a megalakulását követő napokban a legerőteljesebb támogatást a Berliner Tageblatt-tól kapta. A lap némi túlzással heteken keresztül pártújságként működött, ami a Frankfurter Zeitungra és a Vossische Zeitungra soha nem volt érvényes, bármennyire is közel álltak a DDP-hez. *Wolff* lapja és a Frankfurter Zeitung a polgári oldal pártjait érintő híradások között erősen szelektált. Egyfelől a DDP-t kivéve kevés információt közöltek róluk, másfelől hirdetéseiket nem jelentették meg a lapokban. A Vossische Zeitung minden polgári párt politikai hirdetését lehozta. A Frankfurter Zeitung a Berliner Tageblatt-hoz hasonlóan 1918 novemberében a két liberális párt fúziós tárgyalásai kapcsán erős kritikával illette *Stresemann*t, és a legrosszabb megoldásnak tekintették volna, ha a két párt egyszerűen csak egyesül. Ellenben a Vossische Zeitung a liberálisok egy mederbe való terelését tartotta volna üdvösnek. *Wolff*nak és *Alfred Weber*nek a hatalmi centrumból történő kiszorítását követően a Berliner Tageblatt és a DDP közötti kötődés veszített erejéből, kritikai hangvételű cikkeknek is helyt adtak, valamint kezdett háttérbe szorulni az egyes politikai események konkrét értékelése, és mindinkább a teoretikus jellegű írásra helyezték a hangsúlyt. Éppen ellentétes folyamat volt megfigyelhető a Frankfurter Zeitung esetében, azzal a különbséggel, hogy a választási kampány második felében sem volt jellemző az erős kritika. A három lap közül a Vossische Zeitung viseltetett a legvisszafogottabban és legóvatosabban a DDP-vel szemben. A választásokat követően a DDP és az említett lapok viszonya átrendeződött.

c / A nemzetgyűlési választások (1919 januárja)

Az 1919. január 19-i nemzetgyűlési választások alkalmával a Német Birodalom állampolgárainak 83%-a élt szavazati jogával²³⁰. A magas részvételi arány a weimari köztársaság időszakában megrendezett összes Reichstag-választásra jellemző volt. Mivel a választásokat szabályozó rendelet nem rögzítette a megszerezhető mandátumok pontos számát, csak a voksolást

²²⁸ A Handbuch der Deutschen Tagespresse című kiadvány részletekbe menően vizsgálja a német napilapokat, nemcsak a liberálisokat, osztályozza azokat bal- illetve jobboldali irányultságuk alapján. Berlin, 1932.

²²⁹ Vö. *Werner Becker*, Demokratie des sozialen Rechts, Die politische Haltung der Frankfurter Zeitung, der Vossischen Zeitung und des Berliner Tageblatts 1918-1924, Dissertationsarbeit, Ludwig-Maximilians-Universität zu München, 1965

²³⁰ A fejezetben szereplő a választásokra közvetlenül vonatkozó számadatok forrása: *Kolb*, i.m. 284-285.o.

követően, a leadott érvényes szavazatok számából lehetett azt meghatározni. A nemzetgyűlési választások során 423 mandátumot osztottak ki²³¹.

A választások győztese az SPD lett, a szavazatok 37,9%-át szerezte meg, és ezzel 165 mandátumhoz jutott. A Centrum Pártra a szavazatok 19,7%-a esett, 91 mandátumhoz juttatva a pártot. A DDP csak kevéssel maradt el a Centrum mögött, a voksok 18,5%-ával 75 képviselői helyet szerzett²³². Az erősen nacionalista színezetű DNVP a szavazatok 10,3%-át, és ezzel 44 mandátumot kapott a parlamentben. Az USPD jóval elmaradt a várakozásaitól, csupán 7,6%-ot kapott, ami 22 mandátumot jelentett. A nemzetgyűlés legkisebb frakcióját a *Stresemann* vezette DVP alkotta, miután a szavazatok 4,4%-ával 19 mandátumhoz jutott²³³.

A választások legnagyobb nyertesének a DDP-t tekinthetjük. Egyfelől azért, mert teljesült az a célja, hogy a szociáldemokrata pártok nem szereztek meg a mandátumok abszolút többségét, így egyre kevesebb esélye lett egy tisztán szociáldemokrata kormány megalakulásának. Másfelől a német választások történetében még nem fordult elő, hogy egy baloldali liberális párt ennyi szavazatot kapott volna, igaz a választásra jogosultak száma is növekedett időközben. Az egykori Haladó Néppárt szavazóbázisához képest nagyságrenddel növekedett a DDP tábora, mert míg 1912-ben 1,4 millió szavazatot szereztek, addig 1919-ben ennek négyszeresét. Éppen ezért nem fogadhatjuk el *Erdmannsdörffer* azon állítását, miszerint a német választópolgárok hűségesek maradtak korábbi pártpreferenciájukhoz²³⁴, pontosabban szólva ez a megállapítás a liberális szavazókra nem vonatkozhat. Az egészen bizonyos, hogy az egykori Nemzeti Liberális Párt szavazótáborát nagyrészt a DDP szerezte meg, jelentős eltolódást okozva a liberális táboron belül. A DVP több körzetben nem indított jelöltet, így például Nyugat-Poroszországban, Sziléziában, Württembergben, Badenben, Bajorországban, két szászországi körzetben egyáltalán nem rendelkezett listával. A DDP 26 körzetben jobban szerepelt, mint a DVP és a DNVP együtt, három körzetben pedig alig maradt el tőlük. 1912-ben a háború előtti utolsó birodalmi parlamenti választások alkalmával az akkori Haladó Néppárt az említett 26 körzetből csak négyben kapott több szavazatot, mint a nem katolikus²³⁵ polgári pártok összesen. *Stresemann* pártja 1919-ben csupán két körzetben előzte meg a DDP-t, két hagyományosan nemzeti liberális fellegráiban: Pfalzban és az egyik düsseldorfi körzetben, bár a DVP mindkét helyen kevesebb szavazatot kapott, mint 1912-ben. Ahol a baloldali liberálisok különösen gyengén szerepeltek (erről később), ott a nem katolikus polgári pártok is kivétel nélkül kevés szavazatot gyűjtöttek.

Feltételezhetjük azt is, hogy a baloldali liberálisok nemcsak a jobboldali liberális szavazatok nagy részét gyűjtötték be, hanem, ha csekély mértékben is, de máshonnan is sikerült voksokat kapniuk. Ezt a feltételezést támasztja alá *Morsey* és *Albertin* megállapítása is, miszerint 1912-höz képest viszonylag kevés lehetett azoknak a szavazóknak a száma, akik a Centrum és valamely nem katolikus párt között ingadozva váltogatták volna pártszimpátiájukat²³⁶.

A DDP a 37 választókörzetből nyolc körzetben a szavazatok több mint negyedét gyűjtötte be, így például Mecklenburgban 30,4%-ot szereztek, Nyugat-Poroszországban 28,6%-ot, az egyik szászországi körzetben szintén ugyanennyit, Schleswig-Holsteinben 27,2%-ot, Liegnitz körzetében

²³¹ Az 1919. január 19-i választásokon 421 mandátum talált gazdára, két képviselői helyet csak az 1919. február 2-án a hadsereg keleti egységeinél lebonyolított szavazást követően osztottak ki.

²³² Ha a Centrum és a DDP százalékos eredményeit összehasonlítjuk a megszerzett mandátumszámmal, kiderül, hogy az arányos választójogi rendszer nem volt teljesen arányos, mert akkor a DDP-nek 85 mandátumot kellett volna kapnia.

²³³ A hiányzó hét mandátumot a Bayerische Bauernbund, a Deutsch-Hannoversche Partei és egy párton kívüli képviselő nyerte el. Ez úgy volt lehetséges, hogy a választójogi törvény még nem tartalmazott semmilyen bejutási küszöböt, In. *Ritter-Miller*, i.m. 390.o.

²³⁴ *H. G. Erdmannsdörffer*, *Die Wirkungen der Verhältnismahl*, München, 1962, 92-93.o.

²³⁵ Nem katolikus pártok azok a pártokat tekintik, amelyek csekély számban szereznek katolikus szavazatot. A fogalmat ebben a jelentésében használja mind *Rudolf Morsey*, *Die Deutsche Zentrumspartei 1917-1923*, Düsseldorf, 1966, 146.o. mind *Albertin*, i.m. 138.o. Elfogadják azt az adatot, miszerint a katolikus választók 12,4% nem Centrum-szavazó.

²³⁶ *Morsey*, i.m. 146.o.

(Alsó-Szilézia) 26,8%-ot, Hamburg/Brémában 25,9%-ot, Osnabrück/Oldenburchban 25,5%-ot, Anhaltban 25,4%-ot. Ha ezeket az eredményeket összehasonlítjuk a Haladó Néppárt 1912-es választási szereplésével, megállapíthatjuk, hogy viszonylag nagyobb mértékű visszaesést csak Liegnitz körzetében kellett a baloldali liberálisoknak elszenvedniük. Míg 1912-ben itt a szavazatok 32,7%-át szereztek meg, addig 1919-ben 26,8%-ot értek el, tehát a párt még így is igen jelentős tényező maradt. Schleswig-Holstein választókörizetében a korábbi 29% helyett 1919-ben 27,2%-ot kaptak, tehát a visszaesés itt még elhanyagolhatóbb mértékű volt. Azokban a körzetekben tehát, ahol a baloldali liberálisok már 1912-ben is kiváló eredményeket tudtak felmutatni, kivétel nélkül jól teljesítettek 1919-ben is, sőt az említett alsó-sziléziai és schleswig-holsteini példától eltekintve, mindenhol növelni tudták szavazóbázisukat. Nagyságrendekkel nőtt befolyásuk Szászország déli területein (Drezda, Lipcse), ahol 1912-ben a szavazatok csupán 5,8%-át szereztek meg, 1919-ben pedig a szavazatok 28,6%-ával büszkélkedhettek. Hasonló növekedést könyvelhetett el a párt Nyugat-Poroszországban (Danzig és környéke), ahol korábban 4,5%-ot szereztek, majd a nemzetgyűlési választásokon 28,6%-ra nőtt a támogatottságuk.

Arányait tekintve a legnagyobb mértékű növekedésre, a párt meglepetésére, Koblenz-Trier választókörizetében került sor, ahol 1912-ben a baloldali liberálisok a szavazatok csupán 1,6%-át tudták megszerezni, 1919-ben viszont már 17,3%-ot kaptak. Ennek a ténynek a pusztán számokon túlmenően az a jelentősége, hogy Koblenz-Trier választókörizete hagyományosan erős Centrum párti befolyás alatt állt. 1871-től kezdve minden egyes birodalmi parlamenti választást fölényesen a Centrum Párt nyert meg, és első alkalommal fordult elő, hogy egy nem katolikus polgári párt ilyen jól szerepeljen. Oppeln (Felső-Szilézia) választókörizetben, ahol a baloldali liberálisok soha nem szerepeltek jól, és amely körzet több választási periódus óta erős szálakkal szintén a Centrum Párthoz kötődött, a Haladó Néppárt 1912-ben a szavazatok csak 0,3%-át tudta megszerezni, de 1919-re ez az arány már 6,8%-ra nőtt, bár még így is rosszabb ez az eredmény a párt országosan elért eredményéhez viszonyítva.

Összesen hét körzetben a DDP lényegesen gyengébben szerepelt az országosan elért eredményéhez képest, annak ellenére, hogy e választókerületek többségében a párt növelni tudta szavazatai számát 1912-höz képest. Vesztfália nyugati részén (az egyik düsseldorfi körzet) 7,1%-ot (1912-ben 2,2% volt), Arnsberg választókörizetben (Dortmund és környéke) 10%-ot (8,3%), Alsó-Bajorországban csupán 5,5%-ot kaptak (6,8%), és ezzel egyetlen mandátumhoz sem jutottak, míg Oppeln vidékén, Münster/Minden és Köln/Aachen körzetekben, valamint Felső-Bajorországban csupán csak egyet-egyet szereztek, ami megközelítően 7-10%-os szavazati arányt feltételez. Az említett választókörizetek mindegyikében a Centrum szerepelt a legeredményesebben (36,5-59,7%), és az SPD is mindegyikben megelőzte a DDP-t.

Az 1912-es parlamenti és az 1919-es nemzetgyűlési választások eredményeinek összehasonlításából megállapítható, hogy a baloldali liberálisok nem tudtak a tradicionálisan a Centrum Párthoz erősen kötődő körzetekben jelentős szavazóbázisra szert tenni, annak ellenére, hogy 1912-höz mérten a katolikus vidékeken is nőtt a DDP-re leadott szavazatok száma. Mindazonáltal valószínű, hogy a *Morsey* és *Albertin* által is elfogadott és fentebb említett 12,4%-os bázis nagyobbik része 1919-ben a baloldali liberálisokra szavazott. Feltételezhetjük továbbá, hogy a DDP a szociáldemoktata pártok hagyományos szavazóbázisának megtörésére sem volt képes, bár az nem elképzelhetetlen, hogy az SPD jobbszárnyához kötődő, de nem nagyvárosokban élő szavazópolgárok kisebb részét maguk mellé tudták állítani.

A DDP szavazótábor szociális összetételének vizsgálata igen nehéz, mert a választásokat követően elkészített statisztikák nem tartalmazzák külön-külön az egyes választóköriök adatait, hanem csak az adott választási körzet összesített adatait²³⁷. Az egészen bizonyos, hogy a DDP azon választási stratégiája, hogy magukat semelyik oldalon nem kötelezték el végérvényesen, vonzó

²³⁷ A témához kapcsolódó egyik legátfogóbb munka *Jürgen Falter/ Thomas Lindenberger/ Siegfried Schumann*, *Wahlen und Abstimmungen in der Weimarer Republik. Materialien zum Wahlverhalten 1919-1933*, Unter Mitarbeit von *Dirk Hänisch, Jan-Bernd Lohmöller und Johann de Rijke*, München, 1986.

lehetett sok ember számára, mert magában hordozta annak a naiv gondolatnak a lehetőségét, hogy a DDP kormányzati pozícióba kerülése esetén képes lesz felülemelkedni a kisszerű politikai játszmákon, és minden erejét az igényes szakmaiság szigorú kritériumainak messzemenő érvényesítésére használja majd fel. Továbbá akik az 1918-as esztendő utolsó hónapjainak eseményeit elemezve arra a végkövetkeztetésre jutottak, hogy a szociáldemokrata pártok túlzottan előtérbe kerültek, azok számára éppen a DDP jelenthetett menedéket, mint ahogyan azok számára is, akik a radikális jobboldal térnyerésének megakadályozását kívánva a régi rendszer végérvényes lebontásában voltak érdekeltek.

1919. január 19-ét követően a tartományokban is lezajlottak a nemzetgyűlési választások. Általánosságban elmondható, hogy az országos választásokhoz nagyon hasonló eredmények születtek. Megfigyelhető volt az a tendencia, hogy az országosan elért erősrend érvényesült a legtöbb tagállamban, így a baloldali liberálisok sok helyütt befolyásos tényezővé váltak, és a legtöbb tagállamban eséllyel pályáztak a kormánykoalícióban való részvételre. A jó eredmények ellenére az is megfigyelhető volt, hogy a DDP néhány százalékkal ugyan, de visszaesett a birodalmi szinten megtartott választásokon elért eredményéhez képest.

A legnagyobb tartományban, Poroszországban 1919. január 26-án voksoltak az állampolgárok. A DDP a szavazatok 16,1%-át szerezte meg, ezzel a harmadik legjelentősebb erővé vált Poroszországban is. Itt is érvényesült tehát a többi tartományra jellemző folyamat, nevezetesen a DDP csekély szavazatvesztése. A párt soraiban akkor azonban még nem akadt senki, aki mindezt olyan tendenciaként értékelte volna, amelynek okaival érdemes lett volna behatóan foglalkozni. Inkább az eredmények okozta eufórikus hangulat hatott, és nem kívánták felidézni politikai ellenfelük, *Stresemann* a DDP jövőjével kapcsolatos nem éppen hízogó vízióját.

Az eredmények ismeretében nem szolgált meglepetéssel az a tény, hogy 1919. január végén megérkezett az SPD-től a közös kormányalakításra vonatkozó ajánlat. Elméletileg más lehetőségek is adódhattak volna. A két szociáldemokrata párt kormányozhatott volna kisebbségben, de ezt egyikük sem vállalta. Létrejöhethetett volna egy tisztán polgári blokk, de ennek sem volt nagyobb valószínűsége az előbbinél, mert a cselekvési programok teljességgel összeegyeztethetetlenek tűntek, és ennek a DDP a leghatározottabban ellene volt²³⁸. A leginkább működőképes forgatókönyv az SPD és partnere vagy partnereinek kormánykoalíciója volt. E partnerek sorában az USPD nem szerepelhetett, mert azt a polgári pártok egyike sem fogadta volna el. 1919. január végén a DDP számára a kérdés némi túlzással egyszerű matematikára redukálódott. Két párt koalíciójaként az egyszerű többség, vagy három párt koalíciójaként a minősített többség-e a jobb megoldás? A párton belül érvek és ellenérvek egyaránt elhangzottak. A DDP vezetése számára a koalíciós tárgyalások lefolytatása, az esetleges miniszterjelöltek kiválasztása, és a törvényhozásba bekerült képviselők frakcióvá formálása volt az elkövetkező hetek legfontosabb feladata.

Az SPD-nek a választások számszerű eredményét figyelembe véve tehát le kellett mondania arról, hogy az USPD-vel közös kormányt hozzon létre. A szóba jöhető partnerek közül a DDP-re tekintettek leginkább úgy, amely párt a legkevésbé lehet rá fékező hatású²³⁹. Az *Ebert*, *Scheidemann* és *David* összetételű tárgyalóbizottság 1919. január végétől több alkalommal találkozott a lehetséges koalícióstársak képviselőivel, hogy a közelebbi kormányalakítás feltételeiben megállapodjanak. A DDP mellett a Centrum Párttal indultak el a tárgyalások, mert az SPD most már egy, a lehetőségekhez képest széles koalíció megteremtésében gondolkodott. Az SPD a megbeszéléseket mindig külön-külön folytatta leendő partnereivel.

A DDP vezetése egyöntetűen támogatta az SPD közös kormányzásra tett javaslatát. Általános volt az a nézet, hogy elképzeléseiket csak kormányzati pozícióból lehet megvalósítani.

²³⁸ *Naumann* a nemzetgyűlés előtt 1919. február 13-án mondott beszédében a csak polgári pártokból álló kormányt elfogadhatatlannak tartotta a DDP számára. In: *Verhandlungen d. NatVers.* 326. köt. 55.o

²³⁹ *Theodor Eschenburg* véleménye szerint az SPD-nek azért volt leginkább szüksége a DDP-re, mert neki magának nem volt a kialakult helyzetre alkalmazható, az állam felépítésére vonatkozó koncepciója. In: *Eschenburg*, *Die improvisierte Demokratie*, München, 1963, 42.o.

Optimistán tekintettek a szociáldemokratákkal való kormányzás elébe, hiszen a két párt együttműködésének voltak hagyományai. 1917-től az interfrakcionális bizottság keretei között dolgoztak együtt, majd a *Max von Baden* vezette kormányban vállalt közös felelősség még közelebb hozta egymáshoz a két pártot. Ezen kívül a két párt vezető személyiségei jó kapcsolatokat ápoltak egymással. Mindezek után azt remélték, hogy nemcsak a programok lesznek közös nevezőre hozhatók, hanem ideológiai nézeteik is közeledhetnek egymáshoz, amely a tartós együttműködés alapját képezheti.

A két párt kiegyensúlyozottnak tűnő viszonyát némiképp beárnyékolta a DDP választási küzdelemben mutatott magatartása. Akkor ugyanis a DDP ambivalens módon kampányolt, hiszen határozottan kiállt a polgári társadalom értékeinek megőrzése mellett a szociáldemokrácia ellenében, ugyanakkor annak partneréül kínálkozott az új állam demokratikus felépítésében. Az új állam megteremtésének alapjául azonban a liberálisok véleménye szerint az Erfurti program nem szolgálhatott. Igaz, az elmúlt hónapok tapasztalatai alapján joggal merülhetett fel a kérdés, illik-e azt még komolyan venni.

A DDP vezetésén belül vitára az szolgáltatott okot, hogy miképpen ítélik meg a Centrum Párt esetleges koalíciós részvételét. A DDP és a Centrum együttműködésének is voltak történelmi előzményei, hiszen a Reichstag-többségnek a szociáldemokratákon és a baloldali liberálisokon kívül a Centrum is tagja volt. *Erzberger* fogalmazta meg a már ismertetett békerezolúciót, amely dokumentum az interfrakcionális bizottság létrejöttének alapjául szolgált, és a *Max von Baden*-kormányt is ez a három párt alkotta. Ez a szoros kapcsolat azonban soha nem feledtethette azt az egyénnel kapcsolatos sarkalatos ideológiai különbséget, amely a két párt között mindig is fenn állt. Továbbá ebből a rövid történelmi visszatekintésből nem hiányozhat 1907 sem, amikor a *Bülow* kancellár vezette összefogás figyelmeztette a Centrumot, hogy az nem megkerülhetetlen politikai tényező, és ennek a bloknak a baloldali liberális párt is tagja volt. „Közös múltjuk” tehát vegyes tapasztalatokat eredményezett.

A DDP-n belül *Hugo Preuß* és *Anton Erkelenz* voltak azok, akik a Centrum Párt koalícióban való esetleges részvételét a napi politika pragmatikus szempontjai alapján vizsgálták. Véleményük szerint a Centrum sok kérdésben egészen eltérő elvi álláspontot képvisel, mint leendő koalíciós társai, és ez az elvi különbözőség nem teszi lehetővé a stabil közös kormányzást. Arra valóban számítani lehetett, hogy egy SPD-Centrum-DDP összetételű koalíciós kormányzás esetén az iskolaügy és egyáltalán az állam-egyház kapcsolat szabályozása neuralgikus pont lesz. Továbbá tudni lehetett azt is, hogy a Centrum köreiben a *preußi* egységállam koncepciónak nincsenek hívei, és a szeparatista törekvések megítélésében is komoly nézetkülönbség állt fenn a Centrum és a DDP között.

A DDP vezetőségén belül *Fischbeck* fogta össze azokat, akik szerint szükséges a Centrum Párt részvétele a koalícióban. Egyfelől ez kényelmes 78%-os többséget biztosít a kormánynak, ami bármire elegendő. Másfelől a DDP nem egyetlen polgári pártként lenne jelen a koalícióban, ellenkező esetben ugyanis rajta kívül az egész polgári oldal ellenzékben lenne, harmadrészt a vitás kérdésekben a DDP vállalhatná a közvetítő szerepet, ami akár meg is erősíthetné a DDP befolyását, és ezáltal felértékelődne a párt jelentősége. *Fischbeck* számára az sem volt lényegtelen szempont, hogy éppen a Centrum segítségének igénybevételével döntse el a saját pártján belüli vitákat a maga javára. 1919. február elejére megszületett a párt döntése, miszerint támogatja egy az SPD-ből, a Centrum Pártból és a DDP-ből létrehozandó koalíciós kormány megalakítását, de amennyiben a Centrummal folytatott tárgyalások nem vezetnek eredményre, úgy a DDP egyetlen polgári pártként is vállalja a kormányzást a szociáldemokratákkal.

A koalíciós tárgyalások eredményeként 1919. február 12-én a három párt megkötötte a koalíciós szerződést, majd február 13-án felállt az új kormány, és ezzel létrejött az úgynevezett „weimari koalíció”. Az elkészített kormányprogram²⁴⁰, amelyet ismertettek a nemzetgyűlésben, az elvégzendő feladatokról csak általánosságban szólt. Legfontosabb politikai törekvésének a

²⁴⁰ Nachlass *Koch-Weser* (BA), Nr.17, 1919. február 13.

demokratikus állam kiépítését nevezte, továbbá a háború okozta sebek begyógyítását, valamint a békés életre való áttérés minél zökkenőmentesebb biztosítását. A kormányprogram nem érintett semmiféle súrlódási pontot, nem tartalmazott konkrét gazdasági irányvonalat vagy programot, és nem beszélt az állam és az egyház viszonyát érintő kérdésekről sem. Az általánosságok halmazából arra lehet következtetni, hogy a frissen felállt koalíció összetartó ereje nem annyira a konkrét cselekvések azonosságában rejlett, hanem sokkal inkább a balról és jobbról nehezedő nyomás miatt érzett közösség vállalásában.

A koalíciós szerződés rögzítette, hogy a szociáldemokraták delegálják a kormány vezetőjét és azonkívül hét miniszteri tárcát kaptak. A Centrum Párt és a DDP három-három miniszterrel képviseltethette magát, valamint helyet kapott a kabinetben egy párton kívüli, de a baloldali liberálisokhoz közel álló politikus, és meghatározták az államtitkári pozíciók számát is. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy ki képviselje a baloldali liberálisokat a *Philipp Scheidemann* vezette kormányban, a párt vezetőire, illetőleg a párt időközben megalakult parlamenti frakciójára várt.

A DDP vezetői 1919. február 3-án találkoztak első alkalommal a párt leendő parlamenti frakciójának tagjaival, de természetesen voltak átfedések a vezető testületek tagjai és a frakciótagok között. A DDP parlamenti képviselő csoportja 75 főből állt, baloldali liberális párt soha nem rendelkezett ilyen nagy létszámú frakcióval. A párt vezetése számára sok képviselő a listaállítási gyakorlat eredményeként jószerivel ismeretlen volt. Ezért joggal merülhetett fel a kérdés, kik is alkotják a DDP parlamenti frakcióját, milyen lesz a pártvezetés és a frakció kapcsolata, illetőleg hol jelölődik ki a frakció helye a hatalmi centrumok között, egyszóval: hol születnek majd a döntések, és kik lesznek a frakció meghatározó egyéniségei? Ez utóbbi kérdés azért is fontos, az egyéni karrierépítés lehetőségén kívül, mert abból következtetni lehet a párt további irányvonalára, prioritásaira.

A 75 főből²⁴¹ húszan nem első alkalommal szereztek birodalmi parlamenti mandátumot, és hasonló számban voltak jelen korábbi tartományi képviselők is az új frakcióban, bár nem feltétlenül mindegyikük (körülbelül 20%) a Haladó Néppárt színeiben szerezte mandátumát. Mindez erős kontinuitást feltételez a baloldali liberálisok utolsó Reichstag-frakciója és a DDP nemzetgyűlési frakciója között. Egyetlen másik frakcióban sem ült ilyen sok, már korábban parlamenti tapasztalatokat szerző képviselő.

Mindössze hat képviselő nem töltötte még be a negyvenedik életévét, és tizenketten hatvan év fölöttiek voltak. A frakcióban csupán öt képviselőnő foglalt helyet. Hatvan fő evangélikusnak vallotta magát, hatan római katolikusnak. Negyvenen felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, sokan közülük doktori címmel is, és mindössze tizennégyen voltak, akik csak alapfokú végzettséget szereztek. A foglalkozásuk és a beosztásuk szerinti vizsgálat alapján megállapítható, hogy a frakció legnépesebb csoportját a magas rangú köztisztviselők alkották, 23 fő miniszterként, államtitkárként, polgármesterként, önkormányzati vezetőként stb. tevékenykedett. Tizennégyen ügyvédként praktizáltak. Az oktatást 13 fő képviselte, többségük a felsőoktatásban dolgozott, míg heten újságíróként tevékenykedtek. A mezőgazdaság területéről heten érkeztek, gazdaként vagy bérlőként dolgoztak, és ugyancsak heten voltak szakszervezeti vezetők, többségük a Hirsch-Dunckersche liberális szakszervezethez tartozott. Az ipart mindössze hárman képviselték, ők mind a hárman gyártulajdonosok voltak, és egy képviselő bádigos mesterként vállalkozást működtetett. A szellemi foglalkozásúak elsőprő számbeli fölénye azt a tendenciát követte, amely megfigyelhető volt a párt megalakulását követő hetekben, hónapokban, nevezetesen nagyon sok értelmiségi csatlakozott a DDP-hez 1918. november közepétől. Valószínű, hogy a szociális érzékenységet is tanúsító DDP-ben látták meg az önmegvalósítás lehetőségét, a kiteljesedés eszközét, és *Naumann*hoz hasonlóan a liberalizmus megerősödésében a régi szellemi érzület lebontásának esélyét fedezték fel. A weimari nemzetgyűlésben mandátummal rendelkező szakszervezeti vezető harmada a baloldali liberális

²⁴¹ A személyes adatok forrása, In. Handbuch der Deutschen Nationalversammlung, Büro des Reichstages, Berlin, 1920.

frakcióhoz tartozott, míg kétharmaduk a két szociáldemokrata frakciót erősítette. A DDP-ben gyakorlatilag a szakszervezetek képviselték az ipari munkásságot, mert egyetlen munkást sem találunk a frakcióban, mint ahogyan teljességgel hiányzott a kereskedelem, a kis-és közepes vállalkozások és az egészségügy képviselője is.

A képviselők legsürgetőbb feladatként a frakció működési alapelveinek rögzítését határozták meg, a frakció tisztségviselőinek megválasztását, valamint a leendő miniszterek személyének kijelölését. Egy ilyen nagy létszámú frakció munkájának megszervezése és a frakció összetartása nem volt könnyű feladat. A képviselők megállapodtak abban, hogy lehetőség szerint minden nap tartanak frakcióülést. Az üléseket a frakció vezetője készítette elő a helyetteseivel, akiknek feladatköréhez hozzátartozott a párt vezetőségével való kapcsolattartás is. A frakció vezetőjévé hosszas alkudozásokot követően *Payert* választották *Naumann* ellenében, míg *Eugen Schiffer*, *Friedrich Naumann* és *Carl Petersen* frakcióvezető-helyettesek lettek. A frakcióvezetést kiegészítették még további hat politikussal, akik között csak egyetlen „újoncot” találunk, Kassel főpolgármesterét, *Erich Koch-Wesert*²⁴².

A frakciókban lezajlott választásokról általánosságban elmondható, hogy a frakció által bármely fórumhoz delegált személyek kiválasztását, a képviselőtestület belső életének megszervezését, annak működését elsősorban azok az idősebb politikusok határozták meg, akik pályafutásukat még a Haladó Néppártban kezdték, sőt annak vezetői voltak. Ők voltak azok, akik hosszú évek óta képviselőként dolgoztak, és a DDP megalakulásában is tevékenyen részt vettek. Bizonyos értelemben kivételként csak *Payert* és *Haußmann*t említhetjük, mert ők, ahogyan már utaltam rá, a DDP megalapításának heteiben egyértelműen háttérbe szorultak, de inaktivitásuk átmenetinek bizonyult. Azok a képviselők, akik politikai tevékenységüket országos szinten 1918-ban, tehát lényegében képviselővé választásukkal egyidejűleg kezdték, kezdettől fogva háttérbe szorultak. A fiatal generáció tagjai közül többen panaszkodtak, hogy az érdemi döntéseket nem a frakcióüléseken hozzák, hanem ott már csak elfogadjatják azokat, szavazógéppé degradálva a képviselők többségét²⁴³. Ennek következtében teljesen esélytelenek voltak bármilyen poszt elnyerésére, és a DDP által folytatott politika befolyásolására. Egyedüli kivételként *Erich Koch-Weser* személye említhető, aki 1919 előtt nem volt sem birodalmi, sem tartományi parlamenti képviselő, bár fiatal kora ellenére, mint Kassel főpolgármestere már szerezhett némi politikai tapasztalatot.

A koalíciós megbeszéléseken a frakció mint testület nem vett részt, egyfelől a tárgyalások megindulásakor a frakció még nem alakult meg, másfelől egy koalíciós szerződést pártok kötnek meg, nem pedig frakciók. A tárgyalások alakulásáról az időközben felállt frakciót a párt vezetősége rendszeresen tájékoztatta. A kormányba delegálandó miniszterek személyének kiválasztásában a képviselőtestület befolyásosabb tagjai azonban már aktívan részt vettek. Több esetben parázs vita zajlott közöttük, és a törésvonalak hasonlóan alakultak, mint a párt vezetősége esetében. A meghatározó személyiségek igyekeztek olyan személyeket jelölni, akikkel leginkább tudtak szellemi-politikai közösséget vállalni. Lényegében vita nélkül állapodtak meg a leendő pénzügyminiszter személyéről. A posztra *Eugen Schiffer*t jelölték, akinek szakmai rátermettségéhez valamint politikai és emberi tisztességéhez nem férhetett kétség. Jelölését az sem befolyásolta, hogy *Schiffer* 1903-tól egészen 1918-ig a Nemzeti Liberális Párt színeiben volt a porosz tartományi parlament és 1912 és 1918 között a birodalmi parlament képviselője. 1917-ben államtitkár-helyettesé, majd 1918-ban államtitkárrá léptették elő.

Hugo Preuß belügyminiszterré jelölése hosszú vitát váltott ki. A jóhírű berlini jogászprofesszor nemcsak saját pártjában örvendett megbecsülésnek, hanem mind a bal-, mind a jobboldalon. Az SPD felkérésére belügyi államtitkárként koordinálta az országos választásokat, és vezetője volt annak a bizottságnak, amely az új alkotmány előkészítésével volt megbízva. Párttársai nem tartották túl pragmatikusnak, sokkal inkább doktrinernek, aki nehezen igazodik el a napi

²⁴² *Luckemeyer*, i.m. 330-331.o.

²⁴³ A képviselők fele sorolható ide. In. *Luckemeyer*, i.m. 334.o.

politikai csatározások közepette. Leendő munkáját nehezítette az a tény is, hogy nem volt tagja a párt nemzetgyűlési frakciójának. Párton belüli ellenfelei felrótták neki a Poroszország felosztásával kapcsolatos terveit, valamint a készülő alkotmánytervezet egységállami koncepcióját, és figyelmeztettek, hogy *Preuß* személye akár meg is nehezítheti a Centrum Párttal való koalíciós kormányzást. Pártfogói, elsősorban *Naumann* és *Erkelenz* arra hívták fel a figyelmet, hogy *Preuß*, mint belügyi államtitkár jól és körültekintően látta el feladatát, valamint kormányzati tapasztalatokat szerzett, így mindenképpen alkalmasabb a belügyi posztra, mint a fiatal *Erich Koch-Weser*.

A legélesebb vitát *Georg Gothein* személye generálta. A párt vezetése őt javasolta az államosítást koordináló tárca nélküli miniszter posztjára. Gazdasági szakmai körökben pénzügyi zsonglőrként tartották számon, és mindezt a frakció tagjai is elismerték. Ugyanakkor a képviselők egy része nem tartotta szerencsésnek, hogy éppen erre a posztra egy a klasszikus liberális gazdaságpolitika elkötelezett híveként ismert politikus kerüljön. Németország jelenlegi helyzetében, vélekedtek többen a frakcióból, ezen a poszton nem olyan gazdaságpolitikusra van szükség, aki az állam szerepét csupán a jog és a belső biztonság védelmére korlátozza. Éppen az államnak kell a gazdasági újjáépítést irányítania, mindahhoz tevőlegesen hozzájárulnia²⁴⁴. Végül *Fischbeck* támogatásával és meggyőző fellépésével sikerült *Gothein* miniszterré jelölését a frakcióval elfogadtatni. Joggal feltételezhetjük, hogy e jelölés mögött a párt választási kampányát segítő, pénzügyi helyzetét stabilizáló gazdasági körök álltak, akik szolgálataikért benyújtották a számlát.

A frakció nagy lelkesedéssel, de ugyanakkor feszültségektől nem mentesen kezdett el dolgozni. A súrlódások egyfelől a frakción belül jelentkeztek, generációs ellentétek, politikai nézetkülönbségek osztották meg a képviselőket, másfelől a frakció és a párt vezetése között is érdekellentétek alakultak ki. A tét elsősorban a kompetenciák megosztása volt, és az, hogy vajon a frakció képes lesz-e a párt vezető szervei mellett hatalmi centrummá válni, egyszóval a pártnak lesz-e frakciója, vagy a frakciónak pártja?

²⁴⁴ *Luckemeyer*, i.m.337-338.o. Ui. *Erkelenz Gotheint* az utolsó német „manchestermann”-nak nevezte.

A Német Demokrata Párt szerepe a weimari alkotmány megszületésében

a/ Hugo Preuß felkérése az alkotmánytervezet elkészítésére és annak háttere

Az új alkotmány tervezetének előkészületeit *Hugo Preuß*, az új belügyi államtitkár irányította. A felkérés *Friedrich Ebert*től, az SPD elnökétől, a Népmegbízottak Tanácsának legbefolyásosabb tagjától érkezett. *Preuß* a megbízást azt követően vállalta el, miután ígéretet kapott, hogy a nemzetgyűlési választásokat a lehető leghamarabb megtartják²⁴⁵.

Preuß a baloldali liberálisok egyik prominens személyiségének számított, de egészen 1918. november 15-ig nem vállalt semmilyen fontos politikai tisztséget. Rendszeresen publikált színvonalas tudományos folyóiratokban, és állandó szerzője volt a *Theodor Barth* szerkesztette „Die Nation” című hetilapnak. Noha *Friedrich Naumann* társaként már az első világháborút megelőző esztendőkből a baloldali liberálisok és a szociáldemokraták szorosabb együttműködésének szorgalmazója volt, a szociáldemokratákkal való közösségvállalás számára csupán néhány konkrét politikai reform közös megvalósítására szorítkozott. Joggal merülhet fel ezért a kérdés, vajon miért éppen *Preuß* kapta ezt az igen fontos megbízást?

Ebert döntését több tényező alakította ki: egyfelől saját pártjának soraiban nem talált megfelelő embert²⁴⁶, másfelől *Preuß*, aki *Otto von Gierken*nek, az organikus államelmélet kidolgozójának egyik tanítványa volt, korábbi szakmai munkássága alapján már bizonyította alkalmasságát. A kortársak véleménye szerint is személye jó választás volt, mert *Preuß*t a német alkotmánytörténet egyik legjobb ismerőjének tartották²⁴⁷. Az sem bizonyult elhanyagolható tényezőnek, hogy a számba jöhető jelöltek közül ő volt a leginkább baloldali beállítottságú tudós²⁴⁸, és a világháború évei alatt harcias fellépésével, valamint az annexió hangoztatásával nem kompromittálódott. Az is elképzelhető, bár nem bizonyított, hogy *Ebert* ily módon próbált kapcsolatot teremteni a szociáldemokraták és a polgári erők között. Szóba jöhető jelöltként még *Max Weber* neve is felmerült, azonban nem tudni, miért nem őt bízták meg a feladattal. Ez annál inkább talányos, mert *Ebert* több megnyilatkozásából úgy tűnt, *Max Weber*t többre becsülte²⁴⁹.

²⁴⁵ *Willibald Apelt*, *Geschichte der Weimarer Reichsverfassung*, München, 1964, 56.o.

²⁴⁶ *Hans Fenske*, *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom Norddeutschen Bund bis heute*, Berlin, 1991³, 46.o.

²⁴⁷ *Apelt*, i.m. 56.o. és *Fenske*, i.m. 46.o.

²⁴⁸ *Walter Jellinek*, *Entstehung und Ausbau der Weimarer Reichsverfassung*, In. *Handbuch des Deutschen Staatsrechts*, 1. köt. Tübingen, 1930, 130.o.

²⁴⁹ *Günther Gillissen*, *Hugo Preuß, Dissertationsarbeit*, Freiburg, 1955, 217.o.

Preuß minden egyes korábbi írását a haza iránt érzett szeretet, a demokratikus gondolkodásmód és a jobbitó szándék hatotta át. Az alkotmányozás témaköréhez közvetlenül kapcsolódó és egyúttal morális bátorságáról tanúbizonyságot tevő tanulmányai az első világháború évei alatt születtek meg, amelyek közül a legfontosabbak a *Das deutsche Volk und die Politik*, a *Vorschläge zur Abänderung der Reichsverfassung* és a *Parlamentarisierung* című írások²⁵⁰ voltak. A legelső abból a kérdésselvetésből indult ki, vajon mi lehetett az oka annak, hogy a Német Birodalom külpolitikailag elszigetelődött, és a birodalmat körülvevő népek oly nagy gyűlölettel tekintettek a németekre? *Preuß* egy történelmi visszatekintés keretében adta meg válaszát. A németek hosszú évszázadokon át hatalmas katonai erejüknek köszönhetően az európai hatalmi konstelláció szerves részét képezték. Az egységes állam hiánya azonban nemcsak a gazdasági fejlődés ellenében hatott, hanem a politikai és társadalmi haladás kerékkötőjévé is vált. A német tekintélyuralmi államban, *Preuß* az *Obrigkeitsstaat*²⁵¹ fogalmát használta, az uralkodó és az alattvalók fokozatosan eltávolodtak egymástól, és az uralkodó részéről a kormányzás csupán az engedelmes állampolgárok kinevelésére szolgált. A politikai öntudat hiánya azonban gátolta a nemzeti érzület kialakulását és megszilárdulását. *Preuß* az egyetlen kiutat a nép politikai öntudatra ébredésének támogatásában, vagyis a népállam, a *Volksstaat* megteremtésében látta²⁵². A népállam kiépítését a demokrácia és az önkormányzatiság elveinek konzekvens érvényre juttatásával, valamint az erős nemzetállam megteremtésével vélte megvalósíthatónak. Véleménye szerint ennek a célnak mind az alkotmányos monarchia, mind a parlamentáris kormányzás megfelel. Mindkét modellnek vannak előnyei, de egyszersmind hátrányai is. Németországnak az USA-hoz, Franciaországhoz és Angliához hasonlóan meg kell találnia a történelmi hagyományainak, igényeinek és lehetőségeinek legmegfelelőbb kormányzati formát, vagyis a saját útját. *Preuß* leginkább az angol példát tartotta követendőnek Németország számára²⁵³. Megítélése szerint amennyiben a politikai élet súlypontja a bizottsági munkát előtérbe helyező parlament irányába tolódna el, és a kormány felelősséggel tartozna a parlamentnek, úgy Németország politikai stabilitása erősödhetne. A parlamentarizmus teljes érvényesülését ellenben károsnak tartotta, ezért a kancellár kinevezésének joga továbbra is az uralkodót kell, hogy megillessen.

²⁵⁰ *Hugo Preuß*, *Das deutsche Volk und die Politik*, Jena, 1915; *Vorschläge zur Abänderung der Reichsverfassung* (1917), In: *Staat, Recht und Freiheit – Aus 40 Jahre deutscher Politik und Geschichte*. Mit einem Geleitwort von *Theodor Heuss*, Tübingen, 1926, 291-335.o.; *Frankfurter Zeitung*, 1917. augusztus 4.

²⁵¹ Az *Obrigkeitsstaat*, illetve a *Volksstaat* fogalmának pontos definíciójával *Preuß* ebben a munkájában nem szolgált. Azt két évvel később *Max Weber* tette meg a *Frankfurter Zeitung* hasábjain: népállamnak tekintett minden olyan parlamentáris kormányzati formával bíró államot, ahol a parlament meghatározó pártjai az államhatalom pozitív hordozói, ellenben a felsőségi államban a parlament az uralkodók parlamentje, amelynek ténykedése csupán negatív politizálásra korlátozódik. Az egzakt definíció hiánya ellenére a *preußi* fogalomhasználat tartalma megegyezik a *weberivel*.

²⁵² *Preuß*, *Das deutsche Volk...*, 32-33.o.

²⁵³ *Preuß*, i.m. 185.o.

Preuß szerint az állam és a tagországok közötti viszony is újragondolást kíván, különös tekintettel a porosz-német viszonyra²⁵⁴, és ennek kapcsán mind a centralizáció, mind pedig a decentralizáció fogalma helyet kapott elgondolásai között. Megítélése szerint az erős centralizáció nem nevel öntudatos és autonóm gondolkodású állampolgárokat, hanem csupán engedelmes alattvalókat, ezért az egységállami törekvéseknek határt kell szabni. A föderatív elvek alkalmazásának pedig az állam közös akaratának érvényesítése jelölné ki a határait²⁵⁵. *Preuß* 1915-ben még nem gondolt azonnali alkotmánymódosításra, a háború közepette sokkal inkább fontosnak tartotta a nép politizálódási folyamatának támogatását. Erre leginkább alkalmas területnek a helyi önkormányzati munkában való részvételt, a szakszervezeti mozgalomba történő bekapcsolódást és a más egyéb szervezetekben való közreműködést tartotta²⁵⁶.

A háború évei azonban arra ösztökélték *Preußt*, hogy tovább foglalkozzék a témával, mert az ország belső helyzetével kapcsolatban semmiféle pozitív változást nem tapasztalt, és Németország külpolitikai elszigetelődése is mindinkább érezhetővé vált. Az 1917 nyarára — még a júliusi krízist megelőzően — elkészült *Vorschläge zur Abänderung der Reichsverfassung* című munkája már jelezte megváltozott véleményét az alkotmánymódosítás mélységével és időpontjával kapcsolatosan, és javaslatai írásba foglalásával mindennek formális kifejeződést is adott. *Preuß* számára kiindulópontként az 1871-es alaptörvény szolgált, átvéve annak struktúráját, és lehetőség szerint megtartva egyes bekezdéseit. *Preuß* nagyszerű munkáját érdekes módon nem kísérte figyelem a politikai élet meghatározó résztvevői részéről, de ami még furcsább, saját párttársai, a baloldali liberálisok sem mutattak tervezete iránt különösebb érdeklődést, holott a *Preuß* által felvetett gondolatok támogatása 1917 nyarán politikai tevékenységük részét képezte.

Az 1871-ben kihirdetett alaptörvény a 25 tagállam²⁵⁷ „örök szövetségévé” nyilvánította a birodalmat. Az alkotmány jellemzője volt a föderációs elv következetes érvényre juttatása. Ennek alapján a tagállamok illetékessége minden olyan kérdésre kiterjedt, amelyet az alkotmány nem tekintett kifejezetten vagy értelemszerűen birodalmi témának. Az alkotmány a birodalom hatáskörébe tartozó ügyeket taxatívén sorolta fel, és a tagállamok csökkentett szuverenitásából adódóan a

²⁵⁴ *Preuß* ekkor még nem vetette fel a belső német határok módosításának szükségességét, de javasolta a kelet-porosz befolyás csökkentését, mert véleménye szerint az Elbától keletre a városi kultúra elemei alig felfedezhetőek, ami negatívan befolyásolja a modern nemzetállam kialakulását. In: *Preuß*, i.m. 80.o.

²⁵⁵ *Preuß*, i.m. 78.o.

²⁵⁶ *Preuß*, i.m. 198.o.

²⁵⁷ A Német Birodalom négy királyságból: Poroszország, Bajorország, Szászország, Württemberg, hat nagyhercegségből: Baden, Hessen, Oldenburg, Mecklenburg-Schwerin, Mecklenburg-Strelitz, Szászország-Weimar, négy hercegségből: Braunschweig, Anhalt, Waldeck, Schaumburg-Lippe, 8 fejedelemségből: Lippe, Schwarzburg-Sondershausen, Koburg-Gotha, Meiningen, Altenburg, Schwarzburg-Rudolfstadt, Reuß jüng.Linie, Reuß ált. Linie, és 3 szabad városból Bréma, Hamburg, Lübeck állt. Elzász-Lotharingia 1911-ig közvetlen birodalmi irányítás alatt állt. Az alkotmány szövege: In: Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény, Nyugat-Európa és Amerika 1789-1918, 2.köt. Budapest, 1970. 524-530.o.

birodalmi törvények elsőbbséget élveztek a tartományi törvényekkel szemben. Az alkotmánynak nem volt alapvető polgári jogokat felsoroló gyűjteménye, ennek szabályozását az egyes államok feladatkörébe utalta. Megfigyelhető volt azonban egy olyan tendencia, hogy 1918-ig a tagállamok kompetenciájába tartozó ügyek száma lassan csökkent.

A föderatív jelleget hangsúlyozandó a Bundesrat (Szövetségi Tanács) volt a birodalom egyik legfőbb hatalmi szerve, mert nem csupán a törvényhozásban töltött be megkerülhetetlen szerepet, hanem fontos jogkörrel rendelkezett a végrehajtás és a közigazgatás területén is. Ez a „küldöttgyűlés”, mely kollektív szuverenitást fejezett ki, a 25 tagállamot képviselte, és 58 szavazaton osztozkodott, illetőleg 1911-től Elzász-Lotharingia státuszának megváltozása miatt 61-en. Az egyes tagállamok szavazatszámát a tagállam nagyságától függött, így a legtöbb mandátummal, 17-tel Poroszország rendelkezett, míg a legkisebb államok, mint például a thüringiai államok és a Hanza-városok is legalább egy-egy szavazattal bírtak. A mandátumok elosztásának alapjául a Német Szövetségben illetve annak Szövetségi Tanácsában birtokolt képviselőhelyek száma szolgált, vagyis minden egyes tagállamnak annyi hely jutott, mint amennyivel 1866-ban rendelkezett. Mivel azonban a határok azóta némileg módosultak, a megszűnt államok képviselőhelyeit a bekebelező vette át. Poroszországot, területi nagyságát és lakosságának számát figyelembe véve elméletileg több hely is megillette volna, hiszen a birodalom területének 64%-át birtokolta, és a birodalom lakosságának 61%-a porosz területeken élt, de Bismarck és köre tudatosan nem kívánt ezzel az elméleti lehetőséggel élni, mert abban az esetben a porosz fölény még nyomasztóbb lett volna. Az egyes tagállamok szavazataikat csak egységesen adhatták le. A porosz túlsúly ennek ellenére kezdettől fogva egyértelműen kitapintható volt. Ennek a túlsúlynak az alkotmányos megfogalmazása volt az, hogy a Bundesratban elegendő volt 14 szavazat mindenféle tervezet elvetéséhez. Ez azt jelentette, hogy Poroszország egyedül, míg a további három királyság, Bajorország a maga hat, Szászország négy, és Württemberg négy szavazatával közösen meg tudták akadályozni a más tagállamokból kiinduló változtatási törekvéseket. Az egyes tagállamok kormányai követeiket utasítással látták el, vagyis a képviselők kötött mandátummal rendelkeztek²⁵⁸.

A Bundesrat a Reichstaggal (Birodalmi Gyűlés) közösen hozta a törvényeket, vagyis egy előterjesztésből csak akkor válhatott törvény, ha azt a törvényhozás mindkét háza elfogadta. Mindemellett a Bundesrat a törvényhozói munka előkészítésének is részese lehetett, ugyanis meghatározhatta a Reichstagnak benyújtandó témákat, megfogalmazhatta a törvényjavaslatokat, sőt

²⁵⁸ A magyar történeti irodalomban *Szabó István* hívta fel arra a figyelmet, hogy mivel az alkotmány nem szabályozta azt a kérdést, hogy ki adhat — a tartományi kormány avagy a törvényhozó testület — instrukciókat a képviselőknek, ezért elvileg előfordulhatott mind a két eset. Mindez elsősorban a kormány és a parlament alkotmányos kapcsolatának jellegétől függött. A gyakorlat leginkább az utóbbit helyezte előtérbe. In: *Szabó István*, Német alkotmányfejlődés 1806-1945, Budapest, 2002, 116.o.

az elfogadott törvények végrehajtásának előkészületeiben is részt vehetett, mivel sok esetben jogosult volt a közigazgatási rendeletek kibocsátására is. Mindezekon túlmenően a Bundesrat közjogi bírói funkciókat is ellátott, hiszen az egyes tagállamokkal szemben, amennyiben alkotmányvétsést követtek el, végrehajtást rendelhetett el, valamint a tagállamok közötti vitákban ügydöntő hatáskörrel rendelkezett. A Bundesrat elnökét a császár nevezte ki a mindenkori birodalmi kancellár személyében. Képviselő a törvényhozás mindkét házában egyidejűleg nem lehetett a tagja.

A politikai reformok kiinduló pontja a törvényhozás másik háza, a Reichstag (Birodalmi Gyűlés) volt. A választott parlament a népszuverenitást jelképezte, de a maga illetékességén belül önállóan cselekedhetett. A Bundesrat mellett csak a Reichstagnak volt joga törvényjavaslatot benyújtani. A parlament a birodalom egységállami vonásait erősítette, hiszen a képviselőket az egész ország területén érvényes ugyanazon választójog alapján választották meg. Általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójoggal rendelkezett minden 25. életévét betöltött német állampolgárságú férfi. A birodalom területét 397 egyéni választókörzetre osztották, és a szabad mandátumokat a többségi elvet érvényesítve három évre, majd az 1888. márciusi alkotmánymódosítást követően a folyamatosság nagyobb biztosítása érdekében öt évre lehetett elnyerni.

Míg a Bundesratban az ülések a nyilvánosság kizárásával folytak, addig a Reichstag tárgyalásai nyilvánosak voltak. A honatyákat védte a mentelmi jog, ami a mélyreható parlamenti vita egyik garanciája volt, és döntéseiket egyszerű többséggel hozták. A császár hívta össze, nyitotta meg, napolta el és zárta be üléseit. Ha politikai konfliktus támadt a végrehajtó hatalom és a parlament között, a császárnak joga volt a Bundesrat hozzájárulásával a Reichstagot feloszlatni, és új választásokat kiírni. Ennek ellenére a Reichstag rendkívül fontos intézmény volt, mert a végrehajtó hatalom és a politikai pártok konfrontálódásának helyszínéül szolgált, és korlátozott illetékessége ellenére is áthatotta az államélet minden területét. Noha a kancellár nem tartozott felelősséggel a parlamentnek, és a parlamentnek sem volt joga bizalmatlansági indítványt intézni ellene, és ezáltal megbuktatni, mégis gyakorlatilag bármely témában vitára tudta kényszeríteni, és kemény kritikájával jelezte véleményét. A Reichstag szándékát, hogy a végrehajtó hatalmat ellenőrzése alá vonja, mindig azzal az érveléssel gátolták meg, hogy ezáltal a Bundesrat kompetenciáját szűkítenék le, és vele azt a kompromisszumot, amely alapján a fejedelmek a Szövetségi Tanácsot 1871-ben létrehozták.

A föderáció elnöki tisztségét a birodalom császára töltötte be, aki egyben a mindenkori porosz király is volt. A császár hatáskörébe tartozott a politikai, katonai szövetségek, illetve egyéb más nemzetközi szerződések megkötése. Ha az adott nemzetközi szerződés a birodalom kizárólagos hatáskörébe utalt kérdést érintett, az a sajátos helyzet állt elő, hogy a szerződés megkötéséhez a Bundesrat felhatalmazására volt szükség, és a Reichstag hozzájárulásával emelkedett törvényerőre. A császár a Bundesrattal egyetértésben dönthetett háború és béke kérdésében, és annak

hozzájárulásával feloszlathatta a Reichstagot. Ő nevezte ki az egyedül neki felelős birodalmi kancellárt, a birodalmi tisztségviselőket és a hadsereg magasabb rangú tisztjeit. Az alacsonyabb rangú posztokra történő kinevezés joga a tartományok uralkodóinak hatáskörébe került. A kinevezéssel párhuzamosan a visszahívás joga is a császárt illette meg.

A császár volt a hadsereg főparancsnoka. A tengerészettel kapcsolatos ügyek teljes egészében birodalmi kompetenciát képeztek, míg szárazföldi hadsereggel Poroszországon kívül békeidőben Bajorország, Szászország és Württemberg rendelkezhetett. A többi tagállam egységei a porosz hadsereg kötelékébe tartoztak. A császár, mint a birodalom és a hadsereg vezetője, jogosult volt arra, hogy a kötelezettségeiket nem teljesítő, a központi hatalommal szembehelyezkedő tagállamok ellen kényszerintézkedéseket rendeljen el, amelynek a legsúlyosabb formája a katonai beavatkozás lehetett. Noha az alkotmány mindehhez megkövetelte a törvényhozás hozzájárulását, ugyanakkor azt is kimondta, hogy a hadsereg főparancsnoka önállóan is eljárhat, ha az események haladéktalan beavatkozást kívánnak.

A birodalom császára politikai felelősséget nem viselt, mert minden fontos lépését a kancellárnak kellett ellenjegyeznie, aki így egyúttal a politikai felelősséget is átvállalta. Rendkívül fontos, hogy katonai ügyekben az ellenjegyzés intézménye nem érvényesült, tehát nem létezett a civilkontroll. A császár meglehetősen nagy önállósággal rendelkezett, ami nagyfokú tekintélyt is biztosított számára. Cselekvőképességét rendkívüli módon növelte az a körülmény, hogy a császári cím és a porosz királyi cím alkotmányosan össze volt kapcsolva, amely így a birodalom elnöki hatalmának megerősítését tette lehetővé, mert a császár ténylegesen a birodalmat alkotó legnagyobb és legerősebb tagállamot is megszemélyesítette.

A napi politika ügyvivője a birodalom egyetlen minisztere, a birodalmi kancellár volt, aki egy személyben a porosz miniszterelnöki funkciót is — két eset kivételével — betöltötte. Hatalmának jogi alapja az uralkodóhoz való kötődésében volt, ugyanis csak a császár nevezhette ki vagy menthette fel, vagyis a törvényhozás egyik háza sem buktathatta meg. A Bundesrat részéről nem is fenyegette ilyen veszély, mert egyrészt annak elnöke volt, másrészt a porosz delegátus vezetője, és így gyakorlatilag ő rendelkezett a 17 porosz szavazattal. Szüksége is volt erre a szilárd háttérre, mert a Reichstag egyetértése több fontos kérdésben nélkülözhetetlen volt, de ezt a támogatást többség híján sokkal nehezebb volt megszerezni. Ezért a mindenkori birodalmi kancellár egyik legfontosabb feladata a parlamenti többség támogatásának megszerzése volt. A kancellár így a császár és a törvényhozás metszéspontjában helyezkedett el, amely egyfelől többszörös függést jelentett, másfelől, amennyiben ügyesen politizált, nagy játékkeret is engedett számára.

Mivel klasszikus értelemben vett birodalmi kormány nem létezett, még a nyelvhasználat terén sem, a kancellár egy „szuperminiszter” jelentőségével bírt. Természetesen nem gondolhatjuk,

hogy a kancellár az állami élet minden területét felelősséggel tudta volna irányítani, ezért ő maga kezdeményezte, hogy legyenek helyettesei. Ebből a megfontolásból hozták létre egymás után az önálló birodalmi hivatalokat, amelyek élén egy-egy államtitkár állt, és akik szintén nem tartoztak felelősséggel a parlamentnek. Ezzel párhuzamosan a kancellári ellenjegyzést 1878-tól helyettesíthette a kancellár helyettesének ellenjegyzése is. Ez a jog 1881-től a mindenkori belügyi államtitkárt illette.

Preuß 1917-ben készült tervezetében az érvényben lévő birodalmi alkotmányt több ponton javasolta megváltoztatni. Noha mélyreható változtatásokat kívánt véghezvinni, óvatosságból ahol csak lehetett, megtartotta a cikkelyek tagolását, és átvette a szövegét is. Az általa szorgalmazott reformok elsősorban a törvényhozás két házának egymáshoz való viszonyát, illetve az alsóház és a végrehajtó hatalom közötti kapcsolatot érintették, mégpedig mindkét esetben a Reichstag befolyásának növelése irányába. Önmagában az a javaslat, hogy *Preuß* a Bundesrat elnevezést Reichsrat elnevezésre változtatta meg²⁵⁹, egyértelműen jelezte, hogy szándékai szerint a birodalom föderatív jellegű felépítésével szemben az egységállami törekvések előmozdítását támogatta. E tekintetben döntőek voltak azok a javaslatai, amelyek szerint csak a tartományi parlamentek jelölhetnék ki a Reichsrat tagjait, akiket nem kötne semmiféle instrukció, és akik nem lennének kötelesek szavazataikat egységesen leadni, vagyis *Preuß* a „Bundesrat-elv” helyett a „Staatenhaus-felépítést” javasolta. Továbbá a Reichsratnak jogában állna elnököt választani, azonban a törvények kihirdetése kapcsán csupán szuszpenzív joggal rendelkezne. *Preuß* mindezt azzal indokolta, hogy az új Reichsratot még inkább ki kell vonni a politikai áramlatok közvetlen befolyása alól, és ily módon az nem blokkolhatná a demokratizálódást és az alkotmányos fejlődést²⁶⁰.

A tervezet pontjai között megtaláljuk a felelős birodalmi kormány felállítására tett javaslatát is. A kormány vezetője a politikai irányvonalat meghatározó birodalmi kancellár, aki minisztertársaihoz hasonlóan felelősséggel tartozna a Reichstag felé, és aki a parlament részéről indítványozott bizalmatlansági szavazás keretében akár elmozdítható lenne hivatalából²⁶¹. *Preuß* kiszélesítette volna a kancellár ellenjegyzési jogát, mégpedig kiterjesztette volna azt a katonai természetű ügyekre is²⁶². A parlament kompetenciáját növelte volna az a javaslat is, amely szerint a nemzetközi szerződések megkötéséhez, a hadüzenet illetve békekötés érvényességéhez a Reichstag hozzájárulása is elengedhetetlen lenne²⁶³.

Preuß tervezetének fontos részét képezték a választási rendszerrel kapcsolatos új javaslatai. Véleménye szerint nem elegendő a választási körzetek határainak módosítása, vagyis a német

²⁵⁹ *Preuß*, Vorschläge ..., 303.o.

²⁶⁰ *Preuß*, i.m. 304-306.o.

²⁶¹ *Preuß*, i.m. 311.o.

²⁶² *Preuß*, i.m. 311.o.

²⁶³ *Preuß*, i.m. 314.o.

választási rendszerben fellelhető anomáliák megszüntetése nem végezhető el egyetlen matematikai korrekciós művelettel. *Preuß* számára nem a választóközetek száma volt a meghatározó, hanem sokkal inkább a többségi rendszerben rejlő aránytalanságok kiküszöbölése. Ezért javaslata az arányos választási rendszerre történő átállást, és az egyéni kerületeket felváltó listás szavazást részesítette előnyben²⁶⁴.

Preuß mindezekon túlmenően módosítási javaslatokkal élt a porosz alkotmány egyes pontjaira vonatkozóan is, amelyek közül legnagyobb jelentősége a porosz háromosztályos választójog megszüntetésének volt. Az volt az ajánlása, hogy az anakronisztikus háromosztályos választójogot a birodalmi választójoggal megegyező, egységes szabályozás váltsa fel, megszüntetve ezzel a birodalmi és a porosz választójog közötti óriási distanciát²⁶⁵. Továbbá a porosz képviselőházzal szembeni felelősséget csak a miniszterekre terjesztette ki, míg a porosz miniszterelnökre nem²⁶⁶. Ennek az álláspontnak feltételezhetően az volt az oka, hogy mivel a porosz miniszterelnök személye megegyezett a birodalmi kancelláréval, és ezt *Preuß* sem tervezte megváltoztatni, annak a porosz képviselőház előtti felelőssége érvényesítése esetén a porosz alsóház megbuktathatta volna a birodalmi kancellárt.

Preuß reformjavaslatainak megvalósítására 1917 folyamán a jól ismert okok miatt még nem kínálkozott lehetőség. Németország első világháborúban elszenvedett veresége azonban *Preuß* számára megerősítette korábbi állásponjtjának helyességét, miszerint a birodalom politikai berendezkedése nagymértékben hátráltatta az ország sikeres szereplését az európai hatalmak sorában. Az 1918 novemberében bekövetkezett forradalmi események pedig tovább növelték csalódottságát, hiszen liberális világlátásától mi sem állt messzebb, mint a forradalom. Ebben a számára keserű történelmi helyzetben azonban újra lehetősége adódott, hogy most már politikai támogatással, megvalósítsa elképzeléseit.

1918 novemberében és decemberében számtalan írása jelent meg a különböző napilapokban, amelyekre már azért is oda kellett figyelni, mert nem csupán egy baloldali liberális értelmiségi volt a cikkek szerzője, hanem az új kormányzat frissen kinevezett belügyi államtitkára. November 14-én, hivatalos kinevezését megelőzően egy nappal „*Volksstaat oder verkehrter Obrigkeitsstaat*” címmel nagyhatású cikke jelent meg a *Berliner Tageblatt*-ban²⁶⁷. Írásában erőteljesen követelte a nemzetgyűlési választások mihamarabbi kiírását, és óva intett a tanácsrendszer fenntartásától, mert „... a régi tekintélyuralmi államban a polgár csak nagyon keveset mondhatott, a mostaniban abszolút

²⁶⁴ *Preuß*, i.m. 317-318.o.

²⁶⁵ *Preuß*, i.m. 328.o.

²⁶⁶ *Preuß*, i.m. 326.o.

²⁶⁷ *Berliner Tageblatt*, 1918 november 14. A további hivatkozott írások: *Kölnische Zeitung*, 1918. november 21. és december 10.

semmit. Jelenleg a nép a kormányzásnak csupán tárgya...”. Felszólította a Népmegbízottak Tanácsát, amely a munkás- és katonatanácsok végrehajtó szerveként működött, de gyakorlatilag a törvényhozó hatalom birtokosa is volt, hogy a polgári erőket kezeljék egyenjogú partnerként, mert csak velük együtt képzelhető el az új demokratikus rend felépítése. Sietségének oka nem csupán a demokratikus viszonyok gyors bevezetésének igénye volt, sokkal inkább féltette a birodalom egységét a bajor és a rajnai területeken jelentkező szeparatista mozgalmak megerősödésétől, illetve a szociáldemokraták és a szélsőbal növekvő hatalmát kívánta gyors kontroll alá helyezni. Decemberi írásában Poroszországgal kapcsolatosan utalt azokra a nehézségekre is, amelyek a porosz-német viszony alapjaiban történő módosításával összefüggésben felmerültek, nevezetesen arra, hogy véleménye szerint Poroszország változatlan formában való fenntartása esetén több mint kétséges a birodalom egységének megerősítésére tett erőfeszítések sikeressége.

b/ Preuß első alkotmánytervezete: a decentralizált egységállam koncepciója

Preuß államtitkári kinevezését követően, 1918. november közepén állította fel tanácsadó testületét. A bizottság megalakulásától kezdve szinte naponta tartott megbeszéléseket, amelyekre *Preuß* a munkában közvetlenül résztvevőkön kívül több alkalommal hívott meg külső szakértőket. A megbeszélések résztvevői a legkülönbözőbb politikai táborokból érkeztek, de egy dologban alapvetően egyetértettek, mégpedig abban, hogy nem a bismarcki alkotmány megreformálása a feladat — bár néhány hónappal ezelőtt sokak számára ez is elfogadható lett volna, — hanem tekintettel a bekövetkezett eseményekre egy szellemében új alaptörvény megalkotása.

A közel egy hónapig tartó munkát követően *Preuß* a tervezet elkészítésében közreműködőket egy több napos közös megbeszélésre hívta össze Berlinbe, amelynek célja a további egyeztetés volt. Ez a találkozó a történeti irodalomban a „Decemberi megbeszélés”²⁶⁸ elnevezést kapta, mert ülései december 9-12-e között zajlottak. *Preuß* közvetlen munkatársain kívül jelen voltak *Max Quark* az SPD és *Joseph Herzfeld* az USPD képviselőjében, *Paul von Krause* Centrum párti igazságügyi államtitkár, *Walter Simons*, a néhány hónappal később felállított Német Birodalom Állambírószágának első elnöke és *Max Weber*²⁶⁹. A megbeszélések résztvevője volt *Ludo Moritz*

²⁶⁸ A jegyzőkönyv nem teljes. In. Nachlass, *Payer*, (BA) Nr.11. 272-310.o.

²⁶⁹ A meghívottak és a megjelentek névsora nem teljesen tisztázott. V.ö. *Huber*, i.m. 1179.o.; *Jellinek*, i.m. 127.o.; *Mauersberg*, i.m. 60.o.; *Portner*, i.m. 96.o.

Hartmann, Ausztria követe is, miután az Ideiglenes Nemzetgyűlés Bécsben 1918. november 12-én kinyilvánította Ausztria Németországhoz történő csatlakozási szándékát.

E megbeszélések eredményeképpen készült el 1919. január 3-ra az alkotmány első hivatalos tervezete²⁷⁰, amelyet néhány nap múlva tárgyalt meg a Népmegbízottak Tanácsa. *Preuß* az alkotmány első tervezetéhez, amely három főrészből és összesen 68 paragrafusból állt, *Emlékirat*²⁷¹ címmel egy nem túl terjedelmes, de szakmai szempontból igen színvonalas kommentárt csatolt, amely az új német alkotmánytervezet *preußi* alap gondolatait világította meg, jóllehet idő hiányában nem volt arra módja, hogy minden egyes pontjához magyarázatot fűzzön.

Noha az alkotmány elfogadására Weimarban került sor, néhány alapvető kérdés, ahogyan arra korábban utaltam, már jóval az alkotmányozó nemzetgyűlés összeülése előtt eldőlt. Ezek közé tartozott a parlamentnek felelős birodalmi kormány felállítása, a köztársasági államforma és az arányosságon alapuló választójogi rendszer bevezetése, valamint a választójog kiszélesítése. Az új államforma bevezetését többen, köztük jó néhány baloldali liberális politikus elhamarkodott politikai lépésnek tekintették, de tisztában voltak azzal, hogy annak megváltoztatása külpolitikai és társadalompolitikai okok miatt elképzelhetetlen. Mindezekon túlmenően számtalan olyan nagy horderejű, nyitott kérdés maradt, amelyek eldöntése ugyan a nemzetgyűlés kompetenciájába tartozott, de a hivatalos tervezet elkészítésének felelőse *Hugo Preuß* volt.

Az előkészítő munka során a legfontosabb témakörök a következők voltak: az államberendezkedés jellege, a birodalom és a tagállamok közötti kompetenciák megosztása, a porosz-német viszony új alapokra helyezése, a törvényhozó hatalom felépítése és működése, a végrehajtó hatalom szerveinek kialakítása, valamint ez utóbbin belül a köztársasági elnöki intézmény felállításának módja.

A német történelemnek sokszor visszatérő kérdése volt a központi hatalom és a tagállamok kapcsolatának jellege. Nem volt ez másként 1918-19 fordulóján sem. Akkor azonban a korábbiaktól eltérően a kérdés nem úgy merült fel, vajon államszövetségként vagy szövetségi államként működjön-e a birodalom, hanem úgy, a föderatív avagy az egységállami struktúra jellemezze-e az új Németországot?

A szociáldemokraták és a baloldali liberálisok többsége az egységállam-koncepcióját támogatták, aminek megvalósítására az uralkodó dinasztiák bukását követően jó esély kínálkozott. Az egységállam szorgalmazói között azonban legalább olyan komoly nézeteltérések mutatkoztak,

²⁷⁰ A történelmi irodalomban nem egységes a hivatalos alkotmánytervezetek számozása. Vannak, akik a „Decemberi megbeszélés” eredményeként létrejött tervezetet előtervezetként említik, és ebből következően a számozást csak a következőtől alkalmazzák, míg mások az ún. előtervezetet már sorszámossal látják el. Mivel a „Decemberi megbeszélés”-t követő első tervezet tükrözi megítélésem szerint leginkább *Preuß* elgondolásait, ezért jelen dolgozat nem használja az előtervezet fogalmat. V.ö. *Szabó István*, *Az államfő ...*, 42.o.

²⁷¹ *Preuß*, i.m. „Denkschrift” című fejezet, 368-394.o.

mint a föderatív és az unitárius államfelépítés hívei között. A szociáldemokraták leginkább a centralizált egységállam, míg a baloldali liberálisok, köztük *Hugo Preuß*, a decentralizált egységállam mellett kardoskodtak.

Preuß semmilyen áron nem fogadta volna el a tagállamok egyszerű provinciává történő lefokozását. Ehelyett a decentralizált egységállam koncepciójának égisze alatt egy olyan megoldást kínált, amely több ponton rokonítható volt a föderatív elvvel, de attól leginkább az különböztette meg, hogy az előbbi esetében a tagországok kompetenciái a központi hatalomból voltak levezethetőek, míg az utóbbi esetében a tagállamok némileg korlátozott, de önálló államisága továbbélésének eredményeként rendelkeztek jogosítványaikkal.

Preuß koncepciójának pilléreit a birodalmi és tagállami kompetenciák újraelosztásában, a törvényhozó hatalom átstrukturálásában és a belső határok átrajzolásában látta. Mindezekhez kapcsolódva kiindulópontként Poroszország birodalomban elfoglalt helyzetének újragondolására tett javaslatot.

A legfontosabb problémát ugyanis minden kétséget kizáróan Poroszország jelentette, vagyis az, miképpen képzelhető el Poroszország sorsa a jövő Németországán belül? *Preuß* úgy vélte, hogy Poroszország változatlan formában való fenntartása „államjogi, politikai és gazdasági lehetetlenség”²⁷². Más tagállamokhoz hasonlóan Poroszország is dinasztikus politika eredményeképpen jött létre, tehát sem gazdaságilag, sem politikailag, sem pedig kulturálisan soha nem alkotott organikus egészet, csak az erőszakos és sikeres expanzív politizálás tartotta egyben. A hódító háborúk következtében azonban Poroszország túlságosan nagy lett funkciói ellátásához, míg néhány tagállam túlságosan kicsi.

Preuß véleménye szerint a bismarcki Németország nem föderatív államként működött a gyakorlatban, hanem mindenekelőtt Poroszország elsőbbségének biztosításául szolgáló keretként, hiszen a tagállamok önállóságának korlátozása nem a birodalom egészének érdekeit, hanem csupán Poroszországét szolgálta. Ebben a politikai légkörben volt fokozott szerepe Poroszország gazdasági túlsúlyának, óriási földrajzi kiterjedésének és a lakosság számában megmutatkozó fölényének. Ilyen adottságok mellett a jóval kisebb környező tagállamokat is teljesen a befolyása alatt tudta tartani.

Preuß mind a Decemberi megbeszélésen, mind az *Emlékirat*ban kitért a szeparatizmus kérdésére, szinte előre válaszolva azokra a kritikákra, amelyeket a későbbi tárgyalások során vádként megfogalmaztak vele szemben. Nevezetesen azt, hogy Poroszország határainak megváltoztatása esetén a szeparatista mozgalmak megerősödnének, és veszélybe kerülne a birodalom területi egysége. *Preuß* szerint nem kell ettől a veszélytől tartani, mindez nem valós probléma, mert a szeparatizmus eddig sem maga a birodalom ellen irányult, hanem legnagyobb tagállama, Poroszország ellen²⁷³.

Preuß nem kívánta Poroszország történelmi szerepét kisebbíteni, de nem óhajtotta azt misztifikálni sem. Elismerte ugyan, hogy Poroszországnak óriási érdemei vannak a német egység megteremtésében, de úgy vélte, „Poroszország teljesítette küldetését”²⁷⁴, sőt azt néhány évtizeddel túl

²⁷² *Preuß*, i.m., 374.o.

²⁷³ *Preuß*, i.m. 376.o.

²⁷⁴ *Preuß*, i.m., 376.o.

is élte, és éppen ebben látta a közelmúlt politikai sikertelenségeinek okát. A birodalom belső határainak átrendezése azonban megteremthetné annak a lehetőségét, hogy Németország kiegyensúlyozott, stabil és modern nemzetállammá váljék.

Az új határok megállapításakor rendezőelvként „ami összetartozik, azt össze kell kötni”²⁷⁵ elvnek kell működni, illetve, ami természetes módon nem tartozik össze, azt szét kell választani. Amennyiben Németország ezt a feladatot nem vállalja fel, érvelt *Preuß*, úgy a dinasztiaik félreállítása is merőben értelmetlen volt²⁷⁶, hiszen éppen a dinasztiaik bukása teremtette meg az „újrakezdés” egyik feltételét. *Preuß* a belső határok módosításával kettős célt kívánt elérni: egyfelől a porosz túlsúly megszüntetését, és ennek eredményeképpen a birodalmon belüli hatalmi súlypont nyugatra tolódásának elősegítését, másfelől a kisebb tagállamok összevonásával a szeparatista törekvések tompítását, valamint a napi politikai ügyekben történő egyeztetés megkönnyítését.

Az osztrák kérdés megoldása, vagyis Német-Ausztria Németországhoz történő csatlakozása is csak a porosz hegemon törekvések kiiktatásával volt számára elképzelhető.

Poroszország területi egységének megőrzése hátráltatná a német-osztrák kapcsolatok megnyugtató rendezését, és számtalan politikai, gazdasági és kulturális jellegű problémát vetne fel a jövőben, amelyeknek kezelését *Preuß* több mint problematikusnak látta.

Az egységes Németország fővárosaként csak Berlint tudta elképzelni, tehát az amerikai vagy az ausztrál megoldás németországi alkalmazását nem tartotta lehetségesnek. Berlin azonban csak úgy tudja betölteni szerepét, ha elsősorban Németország fővárosa, és nem a negyvenmillió Poroszországé, különben a porosz hegemon törekvések központja maradna²⁷⁷.

Az új határok megállapításának módjáról *Preuß* annak a véleményének adott hangot, hogy az nem történhet központi utasítás alapján, hanem csak az érintett területek lakosságának önrendelkezési jogát figyelembe véve. *Preuß* a birodalom számára a segítő-közvetítő szerepet ajánlotta, és semmiképpen sem tartotta járható útnak az erőszakot. Semelyik tagállamot nem kívánta kész helyzet elé állítani, mégis szükségesnek tartotta, hogy vitaindítóként ismertesse saját határmódosítási elképzeléseit²⁷⁸. Ezek a javaslatok képezték az első tervezet 29.§-át, amely a későbbiekben szinte „önálló életre kelve” oly sok vitát és indulatot gerjesztett. Mivel *Preuß* számára a belső határok módosítása és a törvényhozás felépítése szervesen összekapcsolódó témakörök voltak, az új tagállamok földrajzi meghatározásakor egyúttal megadta az egyes tagállamok felsőházba küldendő képviselőinek a számát is.

Preuß javaslatát tehát az együttgondolkodás elindításának szánta, és ragaszkodott ahhoz, hogy az alkotmány rögzítse a majdan megállapításra kerülő új határokat, mint ahogyan az egyes tagállamoknak az Államok Házába (Staatenhaus), a törvényhozás felső házába küldendő képviselőiknek a számát is. Minderre azért lehetett szükség, mert az alkotmány a legmagasabb szintű

²⁷⁵ *Preuß*, i.m. 373.o.

²⁷⁶ *Preuß*, i.m. 373.o.

²⁷⁷ *Preuß*, i.m. 378.o.

²⁷⁸ V.ö. *Preuß* nyilatkozata a Kölnische Zeitung, 1919. január 21. számában.

jogforrás, ezért rendelkezéseinek megváltoztatásához politikai konszenzus szükséges, vagyis ezeknek a rendelkezéseknek az alkotmányban történő megjelenítése politikai stabilitást eredményezhetett volna.

A tagállamok új határaitra vonatkozó javaslata (29.§) a következő volt²⁷⁹:

1/ Poroszország: Kelet- és Nyugat-Poroszország, Bromberg körzete, kb. 4,5 millió lakos; 5 képviselő

2/ Szilézia: Szilézia, Poznan, Szudéta-vidék, Kelet-Morva vidék, kb. 7,5 millió lakos; 8 képviselő

3/ Brandenburg: Brandenburg (Nagy-Berlin és területei nélkül), mindkét Mecklenburg, kb. 5 millió lakos; 5 képviselő

4/ Berlin (Nagy-Berlin), kb. 4 millió lakos; 4 képviselő

5/ Alsó-Szászország: Hannover, Schleswig-Holstein, Oldenburg, Braunschweig, kb. 5,5 millió lakos; 6 képviselő

6/ a három Hanza-város: Bréma, Hamburg és Lübeck, kb. 1,5 millió lakos; 6 képviselő

7/ Felső-Szászország: az egykori Szász Királyság, Merseburg, Magdeburg, Anhalt, kb. 8 millió lakos; 8 képviselő

8/ Thüringia: Weimar, Meiningen, Altenburg, Koburg, Gotha, Schwarzburg, Reuß, Erfurt, Schmalkalden, kb. 2 millió lakos; 2 képviselő

9/ Vesztfália: Vesztfália, Schaumburg, Lippe és Pyrmont, kb. 4 millió lakos; 4 képviselő

10/ Hessen: Hessen-Nassau, Wetzlar, Waldeck, de Schaumburg és Schmalkalden nélkül, kb. 4 millió lakos; 4 képviselő

11/ Rajna-vidék: Rajnai területek Wetzlar nélkül, Birkenfeld, Bajor-Pfalz, kb. 8 millió lakos; 8 képviselő

12/ Bajorország: Bajor Királyság Pfalz nélkül, Egerland, német morva területek egy része, kb. 7 millió lakos; 7 képviselő

13/ Württemberg: Württembergi Királyság, Sigmaringen, kb. 2,5 millió lakos; 3 képviselő

14/ Baden kb. 2 millió lakos; 2 képviselő

15/ Német-Ausztria: Tirol, Alsó-Ausztria, Felső-Ausztria Bécs nélkül, Stájerország, Német Karinthia, Salzburg, kb. 5 millió lakos; 5 képviselő

16/ Bécs kb. 2 millió lakos; 2 képviselő

²⁷⁹ Az első tervezetet teljes terjedelmében (1-68.§) *Mauersberg*, i.m. 87-100.o. közli.

Így a felsőház mindösszesen 75 képviselővel rendelkezne.

A felosztási terv alapján megállapítható, hogy Poroszország 1918-ban birtokolt területén több újonnan szerveződött tagország osztozott volna. Önálló tagállammá vált volna Szilézia a Szudéta-vidékkel és Kelet-Morvaországgal kiegészülve. A javaslatnak ez a pontja is egyértelműen kifejezte azt a *Preuß* által is támogatott német szándékot, hogy az új Német Birodalom kibővüljön Ausztriával. Hasonlóképpen önálló tagállammá vált volna Brandenburg a két Mecklenburg hozzátartozásával. A szintén önálló tagállammá váló Alsó-Szászország pedig egyesült volna Oldenburggal és Braunschweiggel, míg Felső-Szászország elnevezéssel az egykori Szász királyság megkapta volna Magdeburg és Merseburg körzetét, melyek az adott pillanatban szintén Poroszország részét képezték. Önálló tagállami státuszt kapott volna továbbá Vesztfália, Hessen és a Rajna-vidék. Ez utóbbi érdekessége, hogy ide tartozott volna Bajor-Pfalz, elszakítva ezzel Bajorországtól. Bajorország Bajor-Pfalzot leszámítva megőrizhette volna korábbi területi egységét, sőt a Morva vidék nyugati és déli részének Bajorországhoz történő csatolásával valamelyest kárpótolhatta volna magát Bajor-Pfalz elvesztése miatt. Württemberg kiegészült volna Sigmaringennel, a Hohenzollern Hercegség fővárosával, míg az apró thüringiai fejedelemségek egyetlen tagállamot alkottak volna. A tervezet Ausztriából két új tagállamot javasolt létrehozni, de mint ahogyan fentebb jeleztem, néhány kisebb kiterjedésű, akkor a Habsburg Birodalom részét képező terület nem maradt volna az osztrák tagállamok fennhatósága alatt. A terv érdekessége még a Hanza-városokkal szembeni „engedékenysége”, hiszen a három város mind lakosainak számát, mind gazdasági potenciálját figyelembe véve túlméretezett szerepet kapott volna az új Németországban.

A határok módosítása eredményeképpen Poroszország elveszítette volna politikai és gazdasági hatalmának döntő részét, ennek következtében érdekérvényesítő képességét és a birodalomra gyakorolt befolyását. A többi tagállammal összehasonlítva egy közepes földrajzi kiterjedésű, merev társadalmi szerkezetű, iparilag fejletlen, és lehetőségeiben erősen korlátozott tagország válhatott volna belőle.

A decentralizált egységállam-teória megvalósításának sikerét alapvetően befolyásolta a birodalom és tagállamainak a kompetenciák megosztására vonatkozó megállapodása. *Preuß* a tiszta helyzet megteremtésének fontosságára utalt, amikor úgy fogalmazott, hogy az addigi gyakorlattól eltérően sokkal világosabban és egyértelműbben kell a birodalom és a tagállamok politikai jogosítványait az alkotmányban megjeleníteni.

Preuß határozott véleménye szerint a birodalomnak külpolitikai kapcsolataiban feltétlenül egységesnek kell lennie (3.§1.), a tagállami követállítás korábbi gyakorlatát ezért feleslegesnek és

nevetségesnek találta²⁸⁰. Németország akkori világpolitikai helyzete különösen indokolta ezt a helyzetmegítélést, de *Preuß* mindezzel természetesen nemcsak a körvonalazódó béketárgyalások fontosságára utalt, hanem arra is, hogy Németországnak a világpolitikában mindig az összbirodalom érdekeinek védelmében kell jelen lennie, és nem szabad semmiféle helyi, partikuláris erőnek előtérbe kerülnie. Hasonlóan vélekedett a katonai kérdésekről, vagyis a honvédelemmel és a hadsereggel összefüggő minden egyes kérdés szabályozása elsődlegesen a birodalmat illesse (3.§ 2.). A gazdasági élet területén, mint a vám (3.§ 3.), a kereskedelem, a bank, a tőzsde, a pénzügy (3.§ 4.) szintén a birodalom kizárólagosságát hangsúlyozta. Ez annál is szükségszerűbb volt, mert komoly jóvátételi kötelezettség volt várható, amelynek teljesítése mindenképpen igényelte a birodalmi szintű törvényhozást és végrehajtást. *Preuß* megítélése szerint a későbbiek folyamán a központi irányítást a gazdaság néhány területén enyhíteni lehetett volna, mégpedig úgynevezett kerettörvények megalkotásával²⁸¹. Így a tagállamok lehetőséget kaphattak volna egy korlátozott, de az önállóság jegyeit magánviselő adó- és pénzügypolitikára.

A tervezet szerint a közlekedés, a közutat leszámítva, és a postaügyek is központi irányítás alá kerültek (3.§ 5.), ennek következtében a korábban a Poroszországot, Bajorországot, Württemberget, Szászországot és Badent megillető előjogok megszűntek. *Preuß* birodalmi kerettörvények megalkotására tett javaslatot az idegenrendészet, a ki- és bevándorlás (4.§ 1.), a bírósági eljárás szabályozása (4.§ 2.), a munkajog és a munkásbiztosítás (4.§ 3.), az iparjog (4.§ 4.), a hajózás (4.§ 5.), a földkérdés (4.§ 6.), a tagállamok a birodalom irányába fizetendő járulékaiknak megállapítása (4.§ 7.), az állami célra történő kisajátítás (4.§ 8.), a sajtó működésének szabályozása (4.§ 9.), az egészségbiztosítás (4.§ 10.), az egyház és állam viszonyának, valamint az ehhez kapcsolódó oktatás szabályozása terén (4.§ 12.). A kerettörvények, legyen szó bármilyen területről is, azt a célt szolgálták a *preußi* felfogás szerint, hogy a tagállamok a központi utasítást figyelembe véve alkothassák meg saját törvényeiket, amelyek által helyi sajátosságaikat és igényeiket kifejezésre juttathatják.

A tervezet egységállami vonásait erősítette továbbá *Preuß*nak az a javaslata, hogy a birodalom egész területén érvényesüljön az önkormányzatiság elve²⁸². A helyi önkormányzatok erősítése a tagállami kompetenciák rovására történt, ellentétben a korábbiakkal, amikor is a helyi közigazgatás önállóságának éppen a túlzott tartományi hatalom képezte akadályát. Mivel a központi kormányzatnak sok esetben nem volt valós befolyása a tartományokra, így a helyi önkormányzatokra sem, ezért a helyi önkormányzatok felelőssége nem volt megragadható, az tartalom nélkülivé vált. A

²⁸⁰ *Preuß*, i.m. 380.o.

²⁸¹ *Preuß*, i.m. 381.o.

²⁸² *Preuß*, i.m. 384.o.

tervezet az önkormányzatokat valós felelősséggel ruházta fel, amelyet azonban a birodalmi felügyeleti jog intézményének tervezett bevezetése némileg korlátozott. Annak értelmében ugyanis a helyi köztisztviselőket kötelezni lehetett a birodalmi törvények végrehajtása során a birodalmi kormány utasításainak figyelembe vételére (8.§ 2.).

Mint jeleztem, *Preuß* koncepciójában Poroszország határainak módosítása és a törvényhozó hatalom felépítése között szoros összefüggés volt. *Preuß* számára a történelmi hagyományok miatt nem volt kérdéses, hogy a törvényhozásnak két kamarából kell állnia, de mindenképpen szerette volna elkerülni a korábbi Bundesratra emlékeztető felsőház létrejöttét. Az ugyanis 1918-ig hatalmi centrumként szinte rátelepedett a törvényhozás másik házára és a birodalmi kormányra is, és sokszor megakadályozta elképzeléseik megvalósítását. Ezért az volt a véleménye az 1917-ben elkészített alkotmánymódosítási javaslatához hasonlóan, hogy a régi Szövetségi Tanács helyét az Államok Házának (Staatenhaus) kell átvennie (24.§), amely hasonlóan a régi Bundesrathoz, a tagállamok küldötteinek közös fórumául szolgálna, de ellentétben a korábbiakkal, az Államok Házának tagjait nem a tagállamok kormányai, hanem azok törvényhozása jelölhetné ki (26.§), és egy tagállam a mandátumok legfeljebb harmadával rendelkezhetne (27§). A tartományi parlamenti felhatalmazás — szintén az addigi gyakorlattal ellentétben — szabad mandátumot jelentene²⁸³. Továbbá az is a tradíciók ellen szólt, hogy *Preuß* csak azon tagállamok képviselőit engedte volna a felsőházban, amelyek legalább két millió lakossal rendelkeznek (29.§), kivételt csak a három Hanza-város jelentett volna. Nyilvánvaló, hogy mindezzel a túlságosan kicsi tagállamok összeolvadási folyamatának igyekezett lendületet adni.

A *preußi* elképzelések szerint tehát a felsőház részben az 1849-es frankfurti alkotmány mintájára szerveződött volna meg²⁸⁴, és ugyan a birodalom föderatív jellegét hangsúlyozta, de lényegesen szűkebb keretek között, mint azt az 1871-ben elfogadott alapokmány tette. A porosz határok megváltoztatása, a törvényhozás felsőházának fentebb vázolt felállítása és a tartományi kormányoknak a végrehajtó hatalomra gyakorolt hatása megszüntetése a gyakorlatban a birodalom egységállami vonásainak *Preuß* által is támogatott megerősödésével járt volna, és háttérbe szorította volna a föderatív jelleget, valamint lehetőség nyílt volna Poroszország hatalmi befolyásának nagymértékű csökkentésére is.

A tervezet szerint a törvényhozás másik házát a népszuverenitást kifejező Nép Háza (Volkshaus)²⁸⁵ jelenítette meg, amely az Államok Házával közösen alkotta a Reichstagot (24.§). A javaslat szerint a Nép Házának képviselőit a birodalom egész területén egyazon választójog alapján

²⁸³ *Preuß*, i.m. 392.o.

²⁸⁴ A különbség csak abban ragadható meg, hogy a frankfurti alkotmány rendelkezése alapján a tagállamok delegáltjainak csupán a felét jelöli ki a tartományi törvényhozás. In. *Szabó*, Német alkotmányfejlődés ... 84.o.

²⁸⁵ A vilmosi korszakban ez a Reichstagnak felelt meg.

választják (25.§). A Reichstag összes képviselőjének mandátuma öt évre szólt (31.§), és továbbra sem lett volna arra lehetőség, hogy egy képviselő egyidejűleg tagja legyen mind a két kamarának (32.§). Törvény abból az előterjesztésből válhatott volna, amelyet a Reichstag mindkét kamarája elfogad (44.§). A birodalom elnöke kapta az alkotmányos felhatalmazást arra, hogy a törvényhozás mindkét házának üléseit összehívja, elnapolja és bezárja (34.§).

Preuß a birodalom elnökének jogállását körvonalazó álláspontjának kialakításában minden valószínűség szerint *Max Weber* játszott szerepet²⁸⁶. *Preuß* a német modell kialakítása kapcsán sorra vette a számításba jöhető külföldi példákat. Az amerikai rendszer nagyszerűségét a hatalmi ágak teljes szétválasztásában látta. A törvényhozói hatalom kizárólag a két házból álló kongresszust, míg a végrehajtó hatalom kizárólag az elnököt illette. Az amerikai dualista gyakorlatot mégsem tartotta követendőnek. Az volt a véleménye ugyanis, hogy a hatalmi ágak ilyen szigorú, tartós különválasztása a népképviselő elsoványodásához vezet, amennyiben azokat nem köti össze egy alkotmányos kapocs²⁸⁷. Németországban, politikai hagyományaiból fakadóan, különösen fennállna ez a veszély, hiszen éppen Poroszország szolgáltatta erre a példát 1871 és 1918 között.

Preuß az általa nem valódi parlamentarizmusnak²⁸⁸ tekintett francia modellt még kevésbé tartotta alkalmasnak arra, hogy Németország átvegye. Ellenvetése leginkább abban volt megragadható, hogy a törvényhozás által megválasztott köztársasági elnök nem egyenrangú társa a nép által közvetlenül választott törvényhozásnak, hanem sokkal inkább függ attól.

Preuß szerint a valódi parlamentarizmus nem csak két egymással egyenrangú hatalmi központot feltételez, hisz ezért vetette el az amerikai gyakorlatot, hanem egy olyan összekötő kapcsot is, jelen esetben a birodalmi kormányt, amely felelősséget visel az egyik hatalmi központ, a törvényhozás előtt, de a másik hatalmi központtól nyeri el megbízatását²⁸⁹. Mivel Németország államformája a tervezet elkészítésének időpontjában köztársaság volt, a másik hatalmi centrum csakis a köztársasági elnök lehetett. Ahhoz azonban, hogy a nemzeti egységet szimbolizáló köztársasági elnök intézménye valóban be tudja tölteni a *Preuß* által neki szánt szerepet, erős legitimitással, és ebből következően rendkívül széles jogkörrel kellett rendelkeznie. Következésképpen *Preuß* az alkotmánytervezetben arra tett javaslatot, hogy a köztársasági elnököt közvetlenül válasszák (53.§), tehát ne függjön a törvényhozástól, és hivatali ideje szokatlanul hosszú, tíz év legyen (62.§).

A tervezett széles jogkörnek részét képezte a birodalmi kormány kinevezésén túl a törvények kihirdetése, illetve visszaküldése, vagy népszavazás kezdeményezése minden olyan

²⁸⁶ *Apelt*, i.m. 57.o. *Preuß* 1918 előtti munkáiból nem lehet a kérdést megnyugtatóan tisztázni, mert mindig a parlamentáris monarchiából kiindulva fogalmazta meg elképzeléseit.

²⁸⁷ *Preuß*, i.m. 387.o.

²⁸⁸ V.ö. *Robert Redslob*, *Die parlamentarische Regierung in ihrer wahren und in ihrer unechten Form*, Tübingen, 1918, 3.o.

²⁸⁹ V.ö. *Preuß*, i.m. 387.o.

esetben, amikor a törvényhozás két kamarája eltérő álláspontot foglal el egy törvénytervezet kapcsán (55.§), az alkotmány vagy a birodalmi törvények megsértésével vádolt tagállamokkal szembeni fegyveres fellépés elrendelése (57.§). Továbbá a köztársasági elnök a törvényhozás egyetértésével — a tervezet lehetővé tette az utólagos egyetértést is, — abban az esetben is elrendelhetette a katonai beavatkozást, ha az adott tagállam belső rendjének és biztonságának fenntartása ezt indokolta (58.§). Ez utóbbi, amely az első tervezetben az 58. sorszámot viselte, tulajdonképpen a később elfogadott weimari alkotmány 48. cikkelyének előfutára volt, de érdekes módon sem a Decemberi megbeszélésen, sem a későbbiekben nem váltott ki vitát²⁹⁰, sőt *Preuß* az *Emlékiratban* sem tartotta fontosnak érinteni.

A tervezet szabályozta a köztársasági elnök felelősségének kérdéskörét is. Egyfelől intézkedéseinek érvényességét, ideértve a katonai természetű ügyeket is, a birodalmi kancellár vagy valamelyik birodalmi miniszter ellenjegyzéséhez kötötte, akik így átvállalták a politikai felelősséget (60.§). Másfelől azonban szokatlan módon, a köztársasági elnöknek mégis volt politikai felelőssége, mert a Reichstag kezdeményezésére minden indoklás nélkül népszavazás útján eltávolítható volt hivatalából (62.§ 2.). A politikai felelősségen túlmenően a köztársasági elnök alkotmányjogi felelősséget is viselt, hiszen a törvényhozás bármely házának kezdeményezésére az alkotmány vagy más törvények megsértésének vádjával bíróság elé volt állítható (68.§).

A széles jogkörrel rendelkező köztársasági elnök mellett a parlamenti befolyás ellensúlyozásának másik lehetséges eszköze a népszavazás intézménye, ezért *Preuß* azon a véleményen volt, hogy az alkotmánynak rögzítenie kell a népszavazás lehetőségét abban az esetben, ha a törvényhozás két kamarája egy törvénytervezet kapcsán eltérő állásponton van (55.§). A népi törvénykezdeményezés lehetőségét ellenben nem támogatta, mert az könnyen a demagógia, a társadalmi feszültségek keltésének eszközévé válhat, mint azt az általa említett svájci példák is bizonyították. Azonkívül egy olyan nagy lélekszámmal bíró országban, mint Németország, a népszavazás lebonyolítását technikailag sem tartotta könnyű és költségkímélő feladatnak²⁹¹.

*Preuß*nak a birodalmi kormány felállításával és működésével kapcsolatos tervei kiindulópontjául az 1918. októberi alkotmánymódosítás eredményeként létrejött állapot szolgált, hiszen az élvezte a politikai pártok többségének a támogatását. A tervezetben ennek megfelelően a birodalmi kormány vezetője a kancellár volt, aki meghatározta az általános politikai irányvonalat (66.§), és amelyért a felelősséget is viselte az alsóház előtt. A kancellár előterjesztése alapján a kormány tagjait a köztársasági elnök nevezte ki (64.§), akik, mivel önállóan vezették tárcájukat,

²⁹⁰ Ennek jogi előzményét az Elzász-Lotharingia Németországhoz történő csatolását rögzítő 1871. december 30-i törvény 10.§-ban találjuk. In. *Huber*, i.m. 4. köt. Struktur und Krisen des Kaiserreichs, 1969, 440.o.

²⁹¹ *Gottschalk*, i.m. 183.o.

szintén felelősséggel tartoztak az alsóház irányába (66.§). Az alsóház bizalmatlansági indítvánnyal élhetett a birodalmi kormány tagjaival szemben, és amennyiben a képviselők megvonták bizalmukat a kancellártól vagy bármely miniszterétől, annak vissza kellett lépnie hivatalától (65. §).

Preuß párttársai közül sem mindenki osztotta az államberendezkedés jellegére, az új hatalmi struktúrára, valamint a porosz-német viszonyra vonatkozó elképzeléseit. Közöttük találhatjuk *Max Weber*²⁹². Noha mindketten, *Preuß* és *Weber* is arra törekedtek, hogy az új alkotmány tartósan és megnyugtató módon szabályozza a birodalom és a tagállamok viszonyát, *Weber* az adott történelmi helyzetben nem tartotta megvalósíthatónak a *preußi* decentralizált egységállam kiépítését, noha tőle sem volt idegen a decentralizált egységállam terve²⁹³.

Weber számára is Poroszország jelentette a probléma kulcsát. Meggyőződése volt, hogy Németország belső problémái nagyrészt a porosz hegemon törekvések sikeres realizálására vezethetők vissza²⁹⁴. A porosz háromosztályos választójogot olyan elrettentő példaként említette, amely jelentősen hozzájárult a porosz hatalmi fölény konzerválásához. A megoldást azonban elsősorban nem a határok megváltoztatásával vélte elérhetőnek.

Koncepciójának kiindulópontja az a gondolat volt, hogy a német politikai pártok közös céljainak egyike 1918 őszén a nagynémet megoldás realizálása volt. Ausztria és Németország egyazon határok közötti tartós együttélése *Weber* számára csak a föderatív államberendezkedés keretein belül volt elképzelhető, és a porosz túlsúly megszüntetésére mint a működőképes szövetségi államstruktúra előfeltételére tekintett. A porosz hegemonia kiküszöbölését azonban nem határainak megváltoztatásával, hanem alkotmányos fékek beiktatásával vélte megvalósíthatónak.

Weber a leglényegesebb korlátozó eszközök közé a birodalmi és a porosz kormányfő hivatalának szétválasztását, a porosz hegemonia megszüntetését a hadsereget érintő ügyekben, Poroszország hatalmi súlyának csökkentését a Bundesratban, és az erős köztársasági elnöki intézmény megteremtését sorolta. Annál is inkább elhibázott lépésként tekintett Poroszország felosztására, mert véleménye szerint az nagyon költséges lett volna, sőt számára az is erősen kérdéses volt, hogy keresztülvihető-e egyáltalán a felosztási terv. Ráadásul, érvelt tovább *Weber*, könnyen fellobbanthatta volna az Elbától keletre fekvő országrészekben a szeparatizmus tüzét²⁹⁵.

Weber a föderatív vonások erősítésének lehetséges eszközeként tekintett a törvényhozó hatalomra, amelynek általa elgondolt felépítése szintén eltért *Preuß* elképzelésétől. A másként

²⁹² A témára vonatkozó és ebben a fejezetben felhasznált legfontosabb írásai: Bismarcks Erbe in der Reichsverfassung (241-244), Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland (306-443), Deutschlands künftige Staatsform I-V. (448-483), Das neue Deutschland (484-487), Der Reichspräsident (498-501), In: *Max Weber*, Gesammelte politische Schriften (szerk. *Johannes Winckelmann*), Tübingen, 1988.

²⁹³ *Weber*, i.m. 465.o.

²⁹⁴ *Weber*, i.m. 413.o.

²⁹⁵ *Weber*, i.m. 462.o.

gondolkodás *Preuß* és *Weber* között azon a ponton volt leginkább megragadható, hogy *Weber* elvetette az Államok Háza-koncepciót, és helyette a régi Bundesrat felépítéséhez nagyon hasonló modellt ajánlotta, azzal a lényeges különbséggel, hogy elkerülhetetlennek vélte az új kamarán belül Poroszország hatalmi befolyásának csökkentését és a többi tagállam súlyának növelését. *Weber* megítélése szerint a birodalom tagállamai nem lennének hajlandóak lemondani arról a jogosítványukról, hogy átengedjék törvényhozásuknak a birodalomhoz küldött képviselőik kijelölési jogát. Hiszen ha azt megtennék, akkor a tagországok kormányai saját magukat zárnák ki egy birodalmi szintű döntési fórumról. Az Államok Háza-koncepció megvalósulása esetén a törvényhozás két háza közötti különbség szinte teljesen elmosódna, és leginkább a képviselők számában lenne tetten érhető. Az Államok Házának lényegesen kevesebb tagja lenne, ami távlatokban akár azt is eredményezhetné, hogy fokozott kezdeményező szereppel ruházná fel önmagát²⁹⁶. Az Államok Háza-elv továbbá azt is feltételezi, hogy a birodalmi kancellár mindkét kamara bizalmát bírja, ami egy egymással merőben ellentétes összetétel esetén akár a kormányozhatatlanságot is magában hordozhatja. Mindezeket túlmenően szakmai szempontból is korrektebb eljárásnak vélte, ha a tagállamok kormányai láthatják el küldöttjeiket utasítással²⁹⁷, mintsem hogy a képviselők saját belátásuk alapján, tisztességüket és lelkiismeretességüket természetesen nem kétségbe vonva szavaznak.

Weber azon kevesek közé tartozott, akik az adott helyzetben a gazdasági szempontok figyelembe vételét, ideértve a külgazdasági szempontokat is, nem helyezte a politikai megfontolások mögé. Az egységes szabályzók kialakításával, amelyek közül az adó-és pénzügypolitikát, valamint a kereskedelem területét emelte ki, a gazdaság területét tartotta egyedül alkalmasnak a központi akarat megjelenítésére. A belső határok adminisztratív megváltoztatása helyett a gazdasági régiók kialakítására látott volna inkább lehetőséget, ami a későbbiekben akár a belső politikai határok módosulását is elősegíthette volna²⁹⁸. Minden olyan kérdésben azonban, érvelt *Weber*, amely nem teszi szükségessé a közös fellépést, a *preußi* elképzelésekhez képest növelni kell a tagállamok kompetenciáját.

Ha a történelmi realitásokat figyelembe kívánjuk venni, márpedig attól aligha tekinthetünk el, meg kell állapítanunk, hogy sokkal inkább *Weber* volt az, aki a megoldásra váró problémához a valóságból kiindulva közelített, mintsem *Preuß*. Nem feltételezhetjük ugyanis, hogy egy olyan koncepciót, amely nem felelt meg a legnagyobb tagországok, Poroszország és Bajorország elvárásainak sem, 1919-ben, a vesztes világháborút követő trauma és az egész országban uralkodó

²⁹⁶ *Weber*, i.m. 464-465.o.

²⁹⁷ *Weber*, i.m. 418-419.o.

²⁹⁸ *Schulz*, i.m. 118.o.

feszült politikai légkör közepette meg lehetett volna valósítani a birodalom területi egységének veszélyeztetése nélkül. Ráadásul a birodalom a tagállamokkal szemben nem rendelkezett olyan eszközrendszerrel sem, amellyel a tagországokat álláspontja elfogadására tudta volna kényszeríteni. Továbbá *Preuß*nak figyelembe kellett volna vennie azt is, hogy még közel sem zárultak le a béketárgyalások, amelyek pedig nem sok jóval kecsegtettek Németország számára. Tekintettel kellett volna lennie arra, hogy a békeszerződés várhatóan negatív következményei elmélyítik a belpolitikai ellentéteket, és felerősíthetik a szeparatista törekvéseket. Ebből következően minden olyan terv, amely abból indult ki, hogy a német tradíciókat figyelmen kívül hagyva az egységállam, ha tetszik a korlátozott egységállam megteremtését és Poroszország területi integritásának megszüntetését javasolja, eleve kudarcra volt ítélve.

A Decemberi megbeszélésen az alkotmánytervezet alapjogokat érintő pontja is vitát váltott ki. Bár az emberi alapjogok története szoros kapcsolatot mutatott a liberális mozgalom történetével, *Preuß* nem osztotta azt a nézetet, hogy az alkotmányba alapjogok hosszú sora kerüljön bele. Indoklásképpen az 1848-as frankfurti Pál templomban történeteket hozta fel. Nevezetesen az 1849-es „mű” is részben az alapjogokról való tanácskozások végtelenre nyújtása miatt feneklett meg, és *Preuß* óva intett attól, hogy újra rátérjenek erre az útra. Ezenkívül az alapjogok témakörét olyan terepnek tartotta, ahol a pártideológiák leginkább összecsaphatnak. Azzal persze tisztában volt, hogy elkerülhetetlen néhány alapjog alkotmányos megjelenítése, mint például a törvény előtti egyenlőség (18.§), a vallás- és lelkiismereti szabadság (19.§), illetve a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatának biztosítása az oktatásban (21.§), de ezeken túlmenően nem kívánt más alapjogokat beemelni a tervezetbe²⁹⁹.

c/ Az alkotmány elfogadását előkészítő tárgyalások: a föderatív vonások megerősödése

A *Hugo Preuß* által kidolgozott alkotmánytervezet 1919. január elején került első alkalommal a Népmegbízottak Tanácsa elé. Noha a Tanács tagjai a megbeszélések során a tervezet egyes pontjait némileg módosították, nem változtatták meg magát az alapkoncepciót. A Tanács tagjainak körében egyetértésre találtak a decentralizált egységállamra vonatkozó *preußi* gondolatok, és nem talált merev elutasításra a belső határok megváltoztatására irányuló elképzelése sem.

²⁹⁹ Nachlass *Payer*, (BA) Nr.11. 272-273.o.

Mindazonáltal a Tanács arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ominózus 29.§-t ki kell emelni a tervezetből. Ennek oka nem abban volt keresendő, hogy az SPD vezetése nem támogatta volna a porosz hegemon törekvések radikális visszaszorítását, hanem sokkal inkább a 29.§-sal szemben az országban tapasztalható meglehetősen ellenséges hangulatban.

Az első tervezet ugyan hivatalosan soha nem jelent meg nyomtatásban, de máig tisztázatlan körülmények között még január elején eljutott a sajtóhoz³⁰⁰, és néhány részletét, többek között a Poroszország felosztására vonatkozó pontját, megjelentették. Nyilvánosságra hozatala első percétől kezdve viták kereszttüzébe került, sőt ez az egyetlen szakasz mintha önálló életet kezdett volna el élni. *Preuß* kritikusi szinte kiemelték a tervezetből, és igen élesen támadták, mondván az nem más, mint Poroszország szétverésére tett kísérlet. Teljesen megfélemlítettek arról, sokan szándékosan, hogy a 29.§ provizórikus megoldásként készült a leendő felsőházi képviselők megválasztása céljából³⁰¹.

A tervezetnek ezt a pontját érintő, sokszor durva kritika saját pártján, a DDP-én belül is jelen volt. A baloldali liberális párt vezetősége erősen megosztott volt mind a határmódosítás tartalmát, mind az aktualitását illetően. A párt vezetői közül többen, elsősorban *Fischbeck*, teljes képtelenségnek tartották a Poroszországra vonatkozó felosztási tervet. Ráadásul taktikai baklövessel is megvádolták *Preußt*, hiszen a választási kampány kellős közepén szivárgott ki felosztási terve. A kritikusok egészen *Preuß* politikai pályára való alkalmasságának megkérdőjelezéséig merészkedtek, és felszólították az időközben elnyert porosz parlamenti képviselői mandátumról való lemondásra. *Preußt* nagyon megviselték a nemtelen támadások, és a párt összes fórumát felhasználta, hogy tisztázza magát. A megbeszélések eredményeképpen a támadások csitulni látszottak, de soha nem szüntek meg. *Naumann*, *Heile*, és a pártot támogató országosan is ismert tudósok, mint *Friedrich Meinecke*, *Gerhard Anschütz* és a *Die Hilfe* teljes szerkesztősége védelmükbe vették *Preußt*, mondván Poroszország történelmi érdemeire való hivatkozás 1919-ben már pusztá frázis, és nincsen egyetlen olyan érv sem, amely szilárdan alátámasztaná azt, hogy Poroszország miért maradjon érintetlen. Mindazonáltal ők sem tartották szerencsésnek a határmódosítás kampánytémává való emelését³⁰².

A Népmegbízottak Tanácsa továbbá a köztársasági elnök tíz évre szóló mandátumát hét esztendőre szűkítette, és törölte az elnöknek a törvények kihirdetésére vonatkozó szuszpenzív jogkörét, vagyis a törvényhozás mindkét háza által elfogadott törvényt megfontolás végett nem küldhette vissza. A népszavazási eljárás megindításának joga ellenben továbbra is megillette.

Lényeges változásra került sor az alapjogok tekintetében, mert a Népmegbízottak Tanácsának tagjai igen szűkre szabottan tartották az első tervezetben felsorolt három alapjogot. A bővítés mértékére való tekintettel úgy határoztak, hogy az alkotmányban egy önálló fejezet, *A német nép alapjogai* címmel jelenítse meg a német polgárok alapjogait. Ebben az új fejezetben helyet kapott többek között a tudomány, a vélemény, a sajtó és a gyülekezés szabadságának, valamint a levéltitok sérthetlenségének törvényi garانتálása és a magántulajdon védelme.

A hivatalos alkotmánytervezetnek továbbra sem képezte részét a hadügyekhez valamint az ország gazdasági újjászervezéséhez kapcsolódó előterjesztés, mert a Népmegbízottak Tanácsa nem tett semmiféle javaslatot ezekben a témákban, hasonló megfontolásokból kiindulva mint *Preuß*, tehát a készülő békeszerződésre gondolva. A Népmegbízottak Tanácsának tagjaival folytatott konzultációt

³⁰⁰ Nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy maga *Preuß* juttatta el a tervezetet a sajtóhoz, mielőtt az hivatalosan megjelent volna. Bővebben: *Portner*, i.m. 98.o.

³⁰¹ V.ö. *Preuß* nyilatkozatát a *Kölnische Zeitung* 1919. január 21-i számában.

³⁰² Akten der DDP (BA) R 45/III/9. 65-96.o., 105-123.o., 154-187.o., 203-209.o. Az ügyvivői testület üléseiről készült jegyzőkönyvek, 1919. január 17., 21., 28. és február 1.

követően *Preuß* átdolgozta a tervezetet. Az új változat 1919. január 20-án jelent meg a *Birodalmi Közlönyben*³⁰³, és a továbbiakban ez a második tervezet képezte a viták kiindulópontját.

A tervezet hivatalos megjelenését követően a Népmegbízottak Tanácsa a tagállamok kormányainak erőteljes nyomására meghátrálásra kényszerült, és korábbi döntését módosítva³⁰⁴ lehetővé tette, hogy a tagállamok kormányai is bekapcsolódjanak az alkotmány tervezetének kidolgozásába. A tagállamok 129 képviselője 1919. január 25-én vitatta meg első alkalommal *Preuß* tervezetét. A megbeszélésen *Ebert* nyilvánvalóvá tette, hogy a tagállamok fóruma csak tanácskozási jelleggel bírhat³⁰⁵, és semmiféle döntési kompetenciával nem ruházhatja fel magát. A vita eredményeképpen azonban az is nyilvánvaló vált, hogy a *preußi* decentralizált egységállam koncepcióját a tagállamok nem támogatják. Különösképpen a dél-német államok támadták a tervezetet, de Poroszország is elképzelhetetlennek tartotta megvalósítását. Bajorország, Szászország, Württemberg, Baden és Hessen egy olyan közös indítványt tártak a résztvevők elé, amely egy ideiglenes alkotmány kidolgozására tett javaslatot. A javaslat szerint az ideiglenes alkotmány tervezetének kidolgozására egy a tagállamok kormányai által létrehozott testület, az Államok Bizottsága (Staatenausschuss) és a Népmegbízottak Tanácsa, míg elfogadására az Alkotmányozó Nemzetgyűlés és az Államok Bizottsága együttesen lennének jogosultak. Az Államok Bizottságában a tagállamok annyi szavazattal rendelkezének, mint amennyi szavazattal a Bundesratban rendelkeztek³⁰⁶.

Preuß számára az indítványnak csak azok a pontjai voltak elfogadhatóak, amelyek az ideiglenes alkotmány megalkotására vonatkoztak, de nem a módjára. A belügyi államtitkár és a tagországok közötti nagy véleménykülönbségből következően mindkét fél szükségesnek tartotta a további egyeztetéseket. A tagállamok előbb létrehozták az Államok Testületét (Länderkommission), majd a már korábban is tervezett kisebb létszámú Államok Bizottságát, és az egyeztetések elsősorban az utóbbi fórumon folytatódtak.

Az a tény, hogy létrejött egy olyan fórum, ahol a tagállamok kormányainak hivatalos keretek között biztosított volt a véleménynyilvánítás joga, alátámasztotta annak a *weberi* előrelátásnak a megalapozottságát, amely kétségbe vonta a decentralizált egységállam gyakorlatban történő megvalósításának sikerességét, és előre vetítette *Preuß* törekvéseinek kudarcát. Hiszen a tagállamok célja nem lehetett más, mint a birodalom szövetségi jellegű felépítésének kikényszerítése. A dél-német államok indítványa sem szolgált más célt, mint az Alkotmányozó Nemzetgyűlés kompetenciájának további szűkítését és saját befolyásuk növelését.

A további egyeztetések során, amelyek február 1-je és február 8-a között zajlottak Berlinben és Weimarban, a tagállamoknak sikerült elérniük a *preußi* alkotmánytervezet második változatának módosítását. Ezek a módosítások, ellentétben a január 20-i változattal, a *preußi* koncepciót alapjaiban kezdték ki. A tagállamok ugyanis nem fogadták el a törvényhozó hatalom felépítését tagláló pontokat. Számukra egy olyan felsőház, amely nem a tagállamok által delegált és bármikor visszahívható képviselőket tömöríti, addig kiharcolt jogaik csorbítását jelentette. A *Preuß* által javasolt felsőház helyett Reichsrat elnevezéssel a régi Bundesratra kísértetiesen emlékeztető kamara felállítását követelték, és mindezen túlmenően nem kívántak lemondani egyetlen régi előjogukról sem.

A Népmegbízottak Tanácsa engedett a tagállamok követeléseinek, ezért *Preuß* kénytelen volt újra átdolgozni az alkotmány tervezetét. A tervezet harmadik változata³⁰⁷ új alapokra helyezte a birodalom és tagállamai kapcsolatát. Meghatározó elemei lettek a föderatív felépítés, a Reichsrat

³⁰³ Reichsanzeiger Nr. 15, Berlin, 1919. január 20; ill. *Heinrich Triepel*, Quellensammlung zum Deutschen Reichsstaatsrecht, Tübingen, 1922³, Nr.10.

³⁰⁴ A Népmegbízottak Tanácsának 1918. november 29-i határozata nem tervezte egy olyan hivatalos fórum létrehozását, amely lehetővé tette volna a tagállamok kormányai számára az alkotmány előkészítésében való részvételt. V.ö. *Ritter-Miller*, Verordnung des Rats ...368-369.o.

³⁰⁵ *Apelt*, i.m. 64.o.

³⁰⁶ *Apelt*, i.m. 65.o.

³⁰⁷ *Triepel*, i.m. Nr.13.

követkonferenciaként való működtetése — de a tagállamok delegáltjaiknak szabad mandátumot irányoztak elő, igaz előírták az egységes szavazást is —, a tagállamok kizárólagos kezdeményező joga a belső határok megváltoztatására és a birodalom felügyelte különjogok fenntartása. A Reichsratba küldendő képviselők számát alapvetően az adott tagállam lakosainak száma döntötte el, és az egy milliónál kevesebb lélekszámmal rendelkező tagállam nem rendelkezhet a Reichsratban szavazati joggal, de a kisebb tagországok három év türelmi időt kapnak határaik rendezésére. Továbbá a tagállamok nemzetközi szerződéseket is köthettek, amennyiben a szerződés témája a tagállami kompetencia részét képezte, és a birodalmi kormány megadta a hozzájárulását. Első alkalommal került a tervezetbe nemzeti szimbólumot érintő javaslat, nevezetesen *Hartmann* osztrák követ az 1848-as hagyományokhoz való kapcsolódás jelképeként a birodalmi zászló színeinek fekete-piros-arany összeállítását indítványozta³⁰⁸.

Az alkotmánytervezet harmadik, újfent átdolgozott változatát az időközben felállt birodalmi kormány betervezését követően 1919. február 18-21-e között tárgyalta az Államok Bizottsága, amely február 10-e óta, amikor is az ideiglenes alkotmány érvénybe lépett, az Alkotmányozó Nemzetgyűléssel együtt gyakorolta a törvényhozói hatalmat³⁰⁹. Az Államok Bizottsága a betervezést kisebb módosításokkal jóváhagyta, és az ezt követő átdolgozás eredményeképpen született meg *Preuß* alkotmánytervezetének negyedik változata³¹⁰, amely az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben és annak alkotmányügyi bizottságában lefolytatott vita alapját képezte.

1919. február 6-án Weimarban 423 képviselő részvételével összeült az Alkotmányozó Nemzetgyűlés. A képviselők legfontosabb feladatai közé az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezése, az alkotmányról, valamint az első világháborút lezáró békeszerződésről szóló viták lefolytatása tartozott. Az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló törvénytervezet vitája csupán néhány napot vett igénybe, hiszen a képviselők február 10-én elfogadták a mindössze tíz paragrafusból álló tervezetet³¹¹. Ennek értelmében az alkotmány elfogadásáig az Alkotmányozó Nemzetgyűlés a tagországok küldötteit tömörítő Államok Bizottságával közösen gyakorolta a törvényhozó hatalmat, míg a végrehajtó hatalom a birodalmi elnököt illette. Február 11-én a képviselők *Friedrich Ebert*et választották meg a köztársaság első elnökévé, aki még aznap megbízta *Philipp Scheidemann*t az új kabinet megalakításával, majd február 13-án sor került a kormány kinevezésére is.

1919. február 21-én nyújtotta be *Hugo Preuß*, immár belügyminiszterként a több alkalommal átdolgozott alkotmánytervezetet (tervezet IV.) a Nemzetgyűlésnek, majd három nappal később kezdődött meg a tervezet vitája először a Nemzetgyűlésben, majd két héttel később a Nemzetgyűlés által létrehozott Alkotmányügyi Bizottságban. A belügyminiszter február 24-én tartott expozéjában³¹² kompromisszumok sorozatának nevezte az alkotmánytervezetet, amelyben ugyan a föderatív elemek dominálnak, de reményei szerint az Alkotmányozó Nemzetgyűlés az alkotmány egységállami vonásait erősíti majd meg. Különösképpen fontosnak tartotta a kompetencia-kérdés megnyugtató rendezését a belső határok megváltoztatásával kapcsolatban. Véleménye szerint a nemzeti egység megőrzése, ami vitathatatlanul az összes politikai erő számára a legfontosabb célt képviselte, csak úgy lehetséges, ha a birodalom illetékességét minden törvényhozási tárgyban növelik.

A vezérszónokok többsége kormánypárti vagy ellenzéki státuszuktól függetlenül kemény kritikát fogalmazott meg a betervezéssel kapcsolatban. *Richard Fischer* az SPD részéről leginkább a túlzott kontinuitást kifogásolta³¹³, hiszen a föderatív felépítés, az államfő jogállása és a szocialista

³⁰⁸ *Huber*, i.m. 1183.o.

³⁰⁹ Verhandlungen der Verfassunggebenden Deutschen Nationalversammlung, Stenographische Berichte, Berlin, 1919, 326. köt. 18.o.

³¹⁰ *Triepel*, i.m. Nr.14; ill. Verhandlungen d.NatVers. 335. köt. Nr.59.

³¹¹ Gesetz über die vorläufige Reichsgewalt. Vom 10. Februar 1919. In. Verhandlungen d.NatVers. 326. köt. 18-19.o. Magyar fordításban: *Szabó*, Az államfő jogállása ..., 263-265.o.

³¹² Verhandlungen d.NatVers. 326. köt. 284-286.o.

³¹³ Verhandlungen d.NatVers. 326. köt. 371-373.o.

vívmányok hiánya a vilmosi korszak jellemzői voltak. *Peter Spahn* a Centrum Párt képviselőjében éppen ellenkezőleg érvelt³¹⁴, mert a monarchiára emlékeztető ismérvek megtartását a tervezet pozitívumai közé sorolta. Hiányolta ugyanakkor az egyház és az oktatás hagyományos kapcsolatát erősítő garanciákat, és a tervezetben megfogalmazott alapjogok többségében a vallásgyakorlás visszaszorítására tett kísérletet vélte felfedezni. Hasonló szellemben foglalt állást *Clemens von Delbrück*, a vilmosi korszak egyik legkiemelkedőbb konzervatív politikusa a DNVP képviselőjében³¹⁵. Véleménye szerint az előző évtizedekben a trónjuktól megfosztott fejedelmek hűsége képezte a legnagyobb kohéziós erőt, amelynek hiányában tényleges veszéllyé válhat a nemzeti egység megszűnése, ezért az alkotmánytervezetből ki kell emelni minden olyan javaslatot, amely alkalmas a partikularizmus erősítésére. *Rudolf Heinze*, az egykori szász igazságügyi miniszter a DVP részéről a porosz államiság megszüntetésének veszélyeire figyelmeztetett, és kijelentette, hogy pártja soha nem asszisztálna Poroszország feldarabolásához, mint ahogyan rendkívül károsnak ítélte a magántulajdon szocializálására tett kísérleteket is³¹⁶. Az USPD képviselőjében *Oskar Cohn* az 1848-as tradíciókhoz való görcsös ragaszkodás hiábavalóságáról beszélt, és a szocialista népállam megteremtésére utaló javaslatok teljes hiányára hívta fel a figyelmet³¹⁷.

A baloldali liberálisok vezérszónoka Kassel főpolgármestere, a későbbi belügy- majd igazságügyi miniszter, *Erich Koch-Weser* volt. *Koch-Weser* beszédének³¹⁸ középpontjában az a gondolat állt, hogy a császári Németország dualista hatalom megosztásának gyakorlata nem tartható fenn tovább. A porosz-német kapcsolatok új alapokra helyezése azonban nem képzelhető el azon a módon, ahogyan azt párttársa javasolta³¹⁹. Poroszország addig a birodalom centrumaként működött, és határainak mesterséges megváltoztatása esetén nem lenne képes többé funkciói betöltésére. A végső cél az, hogy a birodalom vegye át a centrum szerepét, de amíg erre nem képes, addig csak Poroszország hatalmi befolyásának csökkentésére, de nem megszüntetésére van valós lehetőség. Minderre alkalmat teremthet az alkotmány, amennyiben az a decentralizált egységállam modelljét valósítja meg.

Március 4-én alakult meg a tulajdonképpeni szakmai vitát lefolytató alkotmányügyi bizottság, amelyet a történeti irodalom leginkább csak „nyolcadik bizottságnak” (*Der Achte Ausschuss*) nevez, mert a Nemzetgyűlés által létrehozott bizottságok sorában nyolcadikként alakult meg. A 28 fős testületben különböző arányban ugyan, de minden parlamenti párt képviseltette magát. A kormánypártok 22 tagot delegáltak, míg az ellenzékiek csupán hatot. A baloldali liberálisok közül elsősorban *Conrad Haußmann*, *Erich Koch-Weser* és *Friedrich Naumann* játszottak fontos szerepet a bizottság munkájában. A képviselők március 4-e és június 18-a között 42 ülést tartottak, és elnöküké *Conrad Haußmann*t választották, aki politikai ellenfelei szerint is nagyszerű munkát végzett a bizottság élén³²⁰.

A bizottság munkamódszerének részét képezte az alkotmánytervezet tizenkét témára való bontása, és minden témához az előadó kijelölése. Általában egy korreferátum is elhangzott az adott témához, ami lehetővé tette egy témakör más szempontból történő megközelítését is. A baloldali liberális képviselők közül *Koch-Weser* a „Tagállamok” korreferense, míg *Naumann* az „Alapjogok” témakör előadója volt³²¹.

Koch-Weser a „Tagállamok” témakörében tartott előadásában javaslatot tett a tagállam (*Gliedstaat*) fogalom használatának mellőzésére, és helyette az ország (*Land*) kifejezést ajánlotta. Véleménye szerint a tagállam fogalma nem fejezte ki a birodalom és részei közötti kapcsolat jellegét,

³¹⁴ Verhandlungen d.NatVers. 326. köt. 376-378.o.

³¹⁵ Verhandlungen d.NatVers. 326. köt. 383-385.o.

³¹⁶ Verhandlungen d.NatVers. 326. köt. 396-398.o.

³¹⁷ Verhandlungen d.NatVers. 326. köt. 401-403.o.

³¹⁸ Verhandlungen d.NatVers. 326. köt. 389-391.o.

³¹⁹ Meglepő volt ez a fordulat, hiszen januárban még kiállt *Preuß* felosztási terve mellett. In. *Papke*, i.m. 46.o.

³²⁰ *Eyck*, i.m. 95.o.

³²¹ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 22-23.o.

nem utalt eléggé az államhatalom felépítésének jellegére. A bizottság tagjai elfogadták az indítványt, és az alkotmány végleges szövegébe is ez a meghatározás került³²².

Bonyolultabbnak ígérkezett az alkotmánytervezetnek a birodalom és országainak törvényalkotó illetékességével foglalkozó pontjai megvitatása. *Koch-Weser* egy olyan átfogó javaslatot terjesztett elő, amely lehetővé tette a kompetencia-kérdés új szabályozását. *Koch-Weser* az illetékesség területeit három csoportra osztotta³²³. Az elsőbe kerültek azok a törvényhozási tárgyak, amelyek esetében a birodalom kizárólagossággal rendelkezett, és az előadó ide sorolta például a külpolitika, a véderő, az állampolgárság, a büntetőjog, a polgári jog valamint a munkajog témaköreit. A második csoportot alkották a javaslat szerint azok az úgynevezett konkuráló törvényhozási tárgyak, amelyekben a birodalom szintén elsőbbséget élvezett, de amennyiben a birodalom nem élt jogával, a tagország alkothatott törvényeket. Abban az esetben azonban, ha a birodalom időközben mégis él a törvény biztosította jogával, és az általa elfogadott törvény ellentmond a tagország rendelkezésének, az utóbbi hatályát veszíti. Konkuráló törvényhozási tárgynak javasolta *Koch-Weser* többek között az egészségügyet, a gyermek- és ifjúságvédelmet és a népesedéspolitikát. A harmadik csoportba kerültek azok a témakörök, mint például az oktatás, a szociális gondozás és a közbiztonság, amelyek esetében a birodalom csak alapelvet bocsát ki. A bizottság, majd később a Nemzetgyűlés is elfogadta *Koch-Weser* javaslatát, és az alkotmány végleges szövegében már ennek az alapelvnek megfelelően szabályozták a kompetenciák elosztását, bár az egyes törvényhozási tárgyak javasolt csoportbeosztásán a plenáris ülés részben változtatott.

A kompetencia-kérdéshez kapcsolódva *Koch-Weser* elfogadhatatlannak nevezte az előjogok intézményének fenntartását. Az alkotmánytervezet idevágó pontja rögzítette továbbá, hogy az előjogok megszüntetése kizárólag az illető tagország beleegyezésével történhet. Véleménye szerint az előjogok létezése alapjaiban kérdőjelezi meg a véderő egységességét és hatékonyságát, valamint felveti a birodalmi hadügyminiszter és a tagországok hadügyminisztereinek illetékességi kérdését is. Azonkívül arra is lehetett számítani, hogy a béketárgyalások eredményeképpen Németországot szigorú, a katonai ügyeket érintő rendelkezések betartására kötelezik, és egy ilyen helyzetben, érvelt *Koch-Weser*, az előjogok megtartása súlyos hiba lenne³²⁴.

Az alkotmányügyi bizottság március 18-i ülésének témája a birodalom belső határai módosításának problematikája volt, amely ahogyan korábban utaltam rá, már az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívását megelőzően komoly feszültséget szított. *Koch-Weser* nem értett egyet Poroszország részekre szabdalásának tervével, és aggályosnak tartotta a kisebb tagállamok összeolvasztási folyamatának központi kieroszakolását is. Azt az álláspontot képviselte, hogy nem szabad Poroszországgal szemben olyan elvárást megfogalmazni, amely annak részéről ilyen komoly áldozatvállalással járna, hiszen vannak olyan tagországok, amelyek az előjogaikról sem hajlandóak lemondani. Megoldásként azt indítványozta, hogy a törvényhozás felsőházában, a Reichsratban, Poroszország tartományai a porosz szavazatszám keretén belül önállóan rendelkezzenek voksaikkal³²⁵. A bizottság, majd a Nemzetgyűlés is hosszas vitát követően kisebb módosítással elfogadták *Koch-Weser* indítványát, és az alkotmány végleges szövegébe az a megfogalmazás került, hogy a porosz küldöttek felét Poroszország tartományai jogosultak kijelölni.

A birodalom kisebb tagállamainak sorsával kapcsolatosan *Koch-Weser* kifejtette, hogy az adminisztrációs akadályok felállítása nem váltaná ki a kívánt hatást, hanem éppen ellenkezőleg, a partikuláris tendenciákat erősítené meg³²⁶. Ezért javaslata arra irányult, hogy a Reichsratban minden egyes tagország lélekszámától függetlenül és időbeli korlátozás nélkül legalább egy szavazattal rendelkezzen, tehát el kívánta törölni a hároméves türelmi időszakot. *Koch-Weser* felvetése ismét

³²² Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 27.o. és 30.o.

³²³ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 58-60.o.

³²⁴ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 44.o.

³²⁵ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 87.o.

³²⁶ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 88.o.

támogatásra talált, és ennek megfelelően a később elfogadott alkotmány rögzítette, hogy a felsőházban minden egyes tagország korlátozás nélkül rendelkezik szavazati joggal.

Koch-Weser hívta fel a figyelmet arra a tervezetben szereplő logikai képtelenségre is, hogy a tagországok kormányai küldötteiket nem látják el ugyan utasítással, de szavazataikat egységesen kell leadniuk³²⁷. Nyilvánvaló, hogy ha a képviselők saját lelkiismeretük szerint szavaznak, a szavazás egységességéről rendelkező előírás nem minden esetben tartható be. Ennek megfelelően az alkotmány végleges szövege már nem tartalmazta az egységes szavazásra utasító bekezdést. *Koch-Weser* nevéhez fűződött az a szintén támogatott javaslat is³²⁸, amely a Reichsratot felruházta azzal a joggal, hogy népszavazás kiírását kérhette a köztársasági elnöktől abban az esetben, ha jóváhagyása nélkül az alsóház alkotmánymódosításról határoz.

Koch-Weser a köztársasági elnök jogállásáról szóló bizottsági vita kapcsán *Max Weber*hez és *Hugo Preuß*hoz hasonlóan, annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a politikai egyensúly biztosítása érdekében nélkülözhetetlen az erős legitimitással és széles jogkörrel rendelkező köztársasági elnöki intézmény létrehozása. A *weberi* és a *preußi* ideával ellentétben *Koch-Weser* azonban a pártok felett álló, azok politikai csatározásaitól magát távontartó, és csak a veszély pillanatában aktivizálódó köztársasági elnököt vélte alkalmasnak a népképviselő esetlegesen túlzott befolyásának ellensúlyozására. Egyetértett azzal a javaslattal, hogy a köztársasági elnök nevezze ki a birodalmi kormány vezetőjét és annak tagjait, mert így elkerülhetőnek vélte a kormánynak a parlamenti többség egyszerű bizottságaként való működését³²⁹. Kezdeményezte továbbá, hogy a köztársasági elnök jogkörét bővítsék ki azzal a lehetőséggel, hogy az alsóház által már elfogadott törvényt indoklás nélkül népszavazásra bocsáthassa³³⁰. Javaslátát mind a bizottságban, mind a plenáris ülésen elfogadták. Érdekes módon az évekkel később sok aggodalmat kiváltó, a kivételes elnöki jogköröket tartalmazó 48.§ bizottsági tárgyalása során *Koch-Weser* sem tartotta szükségesnek a kivételes elnöki hatalom alkotmányos kontrolljának törvényi megjelenítését³³¹.

A baloldali liberálisok a parlament „mindenhatóságának” korlátozó eszközeként tekintettek a népszavazás intézményére is. *Preuß* tervezetében, mint láttuk, a népszavazás lehetősége helyett kapott, de a népi törvénykezdeményezés intézménye már nem. A bizottsági ülésen azonban *Koch-Weser* a baloldali liberálisok nevében a népi törvénykezdeményezés bevezetése mellett érvelt. Meglátása szerint nem csupán a parlament alkalmas a demokratikus értékrend védelmére, hanem éppen ellenkezőleg, a több pilléren nyugvó demokratikus államberendezkedés biztosíthatja leginkább a kiszámítható működést³³². A törvényjavaslat értelmében a német polgárok, a választásra jogosultak legalább egytizedének támogató aláírását megszerezve, és a tervezet pontos szövegét beadványukhoz csatolva, népszavazást kezdeményezhettek. A javaslat a kormánykoalíció és az USPD képviselői körében támogatásra talált, míg a DNVP és a DVP *Preuß* érveit elfogadva, elutasította a tervezetet. A Nemzetgyűlés elfogadta a bizottság indítványát, és a végleges alkotmány szövegének is részét képezte *Koch-Weser* javaslata.

Az alapjogok témakörének előadójaként *Friedrich Naumann* azt javasolta a bizottsági ülésen, hogy a kormány által beterjesztett alkotmánytervezet alapjogokat érintő pontjait hagyják figyelmen kívül, és egy egészen új perspektívából közelítsenek a témához. Az volt a véleménye, hogy az új alkotmánynak nem csupán személyiségi jogi garanciákat kell tartalmaznia, hanem egyértelműen ki kell fejeznie az egyén közösséghez való megváltozott viszonyát.

A nem éppen hagyományos „*Versuch volksverständlicher Grundrechte*”³³³ címet viselő előadásában *Naumann* hosszú történelmi visszatekintő keretében elemezte az 1848 decemberében

³²⁷ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 89.o.

³²⁸ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 89.o.

³²⁹ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 302.o.

³³⁰ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 306.o.

³³¹ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 288.o.

³³² Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 307.o.

³³³ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 171-173.o.

kihirdetett Frankfurti alkotmány alapjogokat felsoroló gyűjteményét. Noha a német történelem csodás pillanataként értékelte az eseményt, nem tartotta követendőnek sem a korabeli képviselők munkamódszerét — minden bizonnyal a végeláthatatlan tárgyalásokra gondolt —, sem az alapjogokat tartalmazó katalógus egyszerű átvételét, hiszen az már archaikusnak hatna. Ehelyett azt indítványozta, hogy az alkotmányban fogalmazódjék meg az állam és polgárai részéről egy olyan közös hitvallás (Grundbekenntnis), amely egyfelől rögzíti az állam kötelességeit polgáraival szemben, de ugyanakkor a polgárok kötelességei is megfogalmazódnak benne, úgy mint „Minden német a nemzet számára érték.”(28.§), „Az államhatalom a néptől ered. A haza a pártok felett áll.”(29.§), „Szabad egyház, szabad államban.”(31.§), „Mindenkit megillet a munkához való jog. Aki nem dolgozik, az ne is egyék. A népgazdaság a magángazdaság fölött áll.”(33.§), „Az államosítás hasznosság kérdése. Az erdők maradjanak érintetlenek. Az állattenyésztést támogatjuk. Az ásványkincs közös érték.”(34.§), „A személyes kockázatot nem szabad a gazdaságból kiiktatni.”(36.§), „A német nép egységes, és az is marad.”(39.§), „Tiszteljük azokat a népeket, amelyek minket is tisztelnek.”(40.§).

Az alkotmányügyi bizottság tagjainak többsége, köztük a baloldali liberálisok, elutasították az indítványt, homályos aforizmagyűjteménynek titulálva azt, és az előadónak az a javaslata sem talált támogatásra, hogy egy albizottság keretében folytassák a megkezdett vitát³³⁴. Mindezekon túlmenően a bizottság a DNVP és a DVP által delegáltak javaslatára egyszerű többséggel úgy határozott, hogy a kormánytervezetben felsorolt alapjogokat kibővíti, és egy különálló fejezetben sorolja fel „*A németek alapvető jogai és kötelezettségei*” címmel. A baloldali liberális képviselők többsége az 56 paragrafusra duzzasztott fejezettel kapcsolatosan aggályaikat hangoztatták, mert az számukra különböző pártprogramok kompilációjának tűnt, és nem volt egyértelmű, hogy vajon az alapjogok csupán az általános igazságok kifejezésének céljával kerülnének be az alkotmányba, avagy azzal a céllal, hogy a törvényhozást távlatokban új utakra tereljék³³⁵.

Beigazolódni látszott *Preuß*nak az a félelme, hogy az alapjogok témaköre és azon belül az állam és az egyház viszonyának rendezése, a különböző politikai táborok összecsapásának egyik hadszínterévé válik. Nehezítette a megoldást az is, hogy a kormánykoalíció pártjai ebben a témakörben világnézetükből adódóan egymástól nagyon eltérő álláspontot foglaltak el, és úgy tűnt, azokat nem is lehet közös nevezőre hozni.

Az SPD az Erfurti programot tartotta iránymutatónak, amely az állam és az egyház teljes szétválasztását tűzte ki célul. Ebből következően a vallásgyakorlást a magánszférába utalta, és csak az állami iskolák létrehozását támogatta³³⁶. A Centrum Párt ezzel szöges ellentétben azt szerette volna elérni, hogy az egyházi közösségek közjogi tekintetben önállóak legyenek, mert az a legcsekélyebb mértékű állami felügyeletet eredményezhette volna. Követelték a felekezeti iskolák engedélyezését és azt, hogy a hittan tantárgy a világi iskolák tantervében is kapjon helyet³³⁷.

A DDP kultúrpolitikai elképzelései, amelyek olyan hagyományos liberális alapelvekre épültek, mint a lelkiismereti szabadság, a szólásszabadság, a vallásszabadság és a gondolatszabadság, inkább az SPD programjával mutattak hasonlóságot. A baloldali liberálisok számára is a kultúra és az oktatás voltak azok a területek, amelyek közösségformáló erejüknek köszönhetően a leginkább szolgálták a nemzeti egység erősítését. Ezért az egységes állami iskolák létrehozását tartották követendőnek, de nem zárkóztak el mereven a magániskolák engedélyezésétől sem³³⁸. Ugyanakkor az állam és az egyház szétválasztását a kölcsönös függetlenség alapján képzelték el, és nem tartották szerencsésnek a keresztény értékek teljes száműzését a közéletből, valamint síkraszálltak az egyházi tulajdon védelméért és az egyházi öngazgatás biztosításáért³³⁹. A bizottság javaslatai leginkább a

³³⁴ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 187.o.

³³⁵ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 191.o.(bizottsági ülés), és 338. köt. 2123.o.(plénium)

³³⁶ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 193.o.

³³⁷ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 207.o.

³³⁸ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 225. o.

³³⁹ *Gottschalk*, i.m. 194.o.

baloldali liberálisok elképzeléseinek feleltek meg, mert rögzítette a vallásszabadság és a lelkiismereti szabadság elvét, az állam és az egyház szétválasztását, az egyházi tulajdon védelmét, az egységes állami iskolák létrejöttét, meghagyva az állami felügyelet álló magániskolák felállításának a lehetőségét³⁴⁰.

Az alkotmányügyi bizottság munkájának befejezéseként 1919. június 18-án nyújtotta át a Nemzetgyűlésnek az alkotmánytervezet legújabb változatát (Tervezet V.)³⁴¹, amelyet a Nemzetgyűlés második olvasatban július 2-22-e között (Tervezet VI.)³⁴², harmadik olvasatban július 29-30-31-én tárgyalta. A tervezet ötödik változatának parlamenti tárgyalásán a birodalmi zászló színei körül alakult ki parázs vita. A bizottsági ülésen a *Preuß* tervezetében is szereplő fekete-piros-arany színeket fogadták el a képviselők. A plenáris ülésen azonban azok a pártok is, amelyek korábban a fekete-piros-arany színeket támogatták, részben módosították álláspontjukat. A baloldali liberálisok túlnyomó többsége tavasszal még támogatta *Preuß* indítványát, július elejére azonban a frakción belül kisebbségbe kerültek. A betérjesztett kompromisszumos javaslatot, amely a kereskedelmi zászlók esetében engedélyezte a monarchia fekete-fehér-piros színeinek használatát a birodalom fekete-piros-arany lobogójának bal felső sarkában, a Nemzetgyűlés elfogadta, de a baloldali liberális képviselők közül mindössze tizennégyen szavazták meg. Az indítványt elutasító baloldali liberális képviselők a nemzeti méltóság és a német kereskedelmi érdekek elleni támadásként értékelték a javaslatot, amely akár alkalmas lehet 1848-49 fájdalmas eseményeihez kapcsolódó sebek feltépéséhez is³⁴³. Minden valószínűség szerint az akkor már ismert versailles-i békeszerződés tartalma nem kevés szerepet játszott a képviselők véleményének megváltozásában.

Az utolsó tárgyalási napon a koalíció kereteit fenyegető, komoly vitát váltott ki a már július 18-án elfogadott ügy nevezett első weimari iskola-kompromisszum³⁴⁴ (Erster Weimarer Schulkompromiss) ügyének újra tárgyalása. Az ügy hátterében az állt, hogy a Centrum Párt rendkívül elégedetlen volt a döntéssel, és a plenáris ülésen a DDP, a DNVP, a DVP és az USPD tiltakozása ellenére rábírt a kormányzó szociáldemokratákat álláspontjuk megváltoztatására. Az SPD magatartásának mozgatórugói a versailles-i békeszerződés parlamenti szavazásával volt összefüggésben. Az első weimari iskola-kompromisszum eredményeképpen az alkotmánytervezet nemcsak a szimultániskolák létrehozását engedélyezte, hanem az azokkal egyenlő jogokat élvező felekezeti és világi iskolák felállítását is. Az SPD a baloldali liberális, nem régiben lemondott pénzügyminiszter *Schiffer* indítványát elfogadva július 31-én megváltoztatta korábbi döntését, és a DDP sikeres közvetítési kísérletének eredményeképpen elfogadta az úgynevezett második weimari iskola-kompromisszumot³⁴⁵, amely egyben az alkotmány végleges szövegének is részét képezte. Ennek értelmében az egységes népiskolák mellett a szülők kérésének figyelembevételével vallásuknak vagy világnézetüknek megfelelő iskolák is működhetnek. Az alkotmány továbbá rögzítette, hogy a későbbiekben egy birodalmi törvény, és annak alapján a tagállamok szabályozhatják a részleteket³⁴⁶.

A gazdaságpolitikai kérdések tárgyalása során is több alkalommal veszélybe került a koalíció egysége. A törésvonal a szociáldemokraták és a polgári pártok között húzódott. Az nyilvánvaló volt az SPD számára is, hogy az Erfurti program gazdasági követeléseit tartalmazó pontjait, köztük a teljes körű államosítást, az adott helyzetben nem lehet végrehajtani. Az SPD azonban más, a gazdasági élet újjászervezését vázoló programmal nem rendelkezett. Érezte ellenben a tömegek nyomását, ami a pártot arra ösztönözte, hogy a gazdaság és a szociális gondoskodás terén minél erősebbre fonja az állam hálóját.

³⁴⁰ Verhandlungen d.NatVers. 336. köt. 230.o.

³⁴¹ Verhandlungen d.NatVers. 337. köt. 406-435.o.

³⁴² Verhandlungen d.NatVers. 337. köt. 704-718.o.

³⁴³ Verhandlungen d.NatVers. 327. köt. 1276.o.

³⁴⁴ Verhandlungen d.NatVers. 337. köt. 335-336.o.

³⁴⁵ Verhandlungen d.NatVers. 338. köt. 500-501.o.

³⁴⁶ Többszöri próbálkozást követően sem sikerült a weimari köztársaság időszakában az alkotmány által előírányozott birodalmi törvényt megalkotni. Bővebben In. *Apelt*, i.m. 336-337.o.

A koalíció polgári pártjai sem rendelkeztek átfogó gazdaságpolitikai programmal. A baloldali liberálisok is csupán kidolgozatlan elképzelések kavalkádjával érkeztek Weimarba. *Georg Bernhard*³⁴⁷, a párt egyik gazdasági szakértője például a társadalmasítást célzó intézkedések bevezetése mellett kötelezte el magát³⁴⁸. *Naumann* a piacgazdaság és az államosításon alapuló szocialista gazdaság szintézisének szükségességéről értekezett³⁴⁹, de annak téziseit a gyakorlat nyelvére nem sikerült lefordítani. *Rathenau* számára a tervgazdaság jelentette a rendezőelvet, de párttársai azt elfogadhatatlannak ítélték³⁵⁰. *Pachnicke* a célszerűséget tartotta szem előtt³⁵¹, tehát a politikai elviselhetőség és a gazdaság teherbíró képességét figyelembe vevő terveket tartotta támogatandónak, míg *Bruno Marwitz*, aki egy évvel korábban még *Stresemann* egyik legközelebbi munkatársának számított, a piacgazdaság elveinek korlátlan érvényre juttatása mellett szállt síkra³⁵².

A koncepció hiánya azt eredményezte, hogy a DDP jobb híján az SPD államosítási törekvéseinek hol segítője, hol fékezője lett. Ez a sodródó koncepciótlanság azonban komoly feszültségforrássá vált a frakción belül. Egyre erőteljesebbé vált az a vélemény, hogy a DDP-nek nyíltan fel kell vállalnia az SPD-vel való konfrontációt, és a tömegek tudtára kell adnia, hogy a szociáldemokraták csak hitegették az embereket³⁵³. A vita odáig vezetett, hogy felmerült annak a lehetősége, hogy a DDP kilép a koalícióból³⁵⁴. *Schiffer* pénzügyminiszter, aki az államosítási törekvések határozott ellenzője volt, kilépett a kormányból, mert elképzelései megvalósításában nem tudta maga mögé állítani a frakció többségét. A párt a kormánykoalíció része maradt, ami azt is jelentette, hogy nem volt elegendő a kormánybeterjesztéssel szembeni kifogásaikat felsorakoztatni, hanem nekik maguknak kellett egy a megvalósítás esélyével kecsegtető programot kidolgozniuk.

Az *Anton Erkelenz* vezetésével felállított bizottság sem jutott túl jó néhány általános elképzelés felvázolásán³⁵⁵. Az a tény, hogy *Erkelenz* személyében egy szakszervezeti vezető lett a DDP gazdasági programjának kidolgozását végző bizottságnak az elnöke, arra utalt, hogy 1919 nyarára nem zárultak le teljes egészében a párton belül dúló hatalmi villongások, és a pártot támogató pénzügyi körök dominanciája még nem teljesedett ki. *Erkelenz*, mint ismert, a *Hirsch-Dunkersche* szakszervezet vezetője és a DDP balszárnyának egyik meghatározó egyénisége volt. A gazdasági munkacsoport elnökévé történő emelése előre sejtetni engedte, hogy az elkészült program nem zárja ki az államosítás elvi lehetőségét. Ugyanakkor nyilvánvalóvá tette, hogy a társadalmasítást célzó rendelkezések végrehajtása egy működő gazdaság³⁵⁶ esetében is csak akkor támogatandó, ha azáltal reális esély kínálkozik a nagyobb termelékenységre. A tervezet tehát a tulajdonviszonyok fenntartása mellett kötelezte el magát, de a nehézipar számára alapanyagokat gyártó iparágak esetében, az automatizmust kizárva, előnyösnek ítélte az állami tulajdonba vételt a megfelelő kártalanítás esetén.

Ezek után nem szolgált meglepetéssel, hogy a polgári pártok összefogásának eredményeképpen az alkotmány csupán az üzemekben megszervezett gazdasági tanácsok képviselőiből felálló Birodalmi Gazdasági Tanács (*Reichswirtschaftsrat*) létrehozását írta elő, amely tényleges politikai hatalommal nem rendelkezett, jogköre csak arra terjedt ki, hogy a kormány gazdaság- és szociálpolitikai előterjesztéseit véleményezze. Az alkotmány ugyanakkor olyan szociális jogokat garantált, amelyek napjainkban is előremutatóak³⁵⁷, így például különleges védelem

³⁴⁷ *Georg Bernhard* a *Vossische Zeitung* főszerkesztője, a berlini Kereskedelmi Főiskola tanára volt.

³⁴⁸ Akten der DDP (BA) R 45/III/15. 90.o. Elnökségi ülés jegyzőkönyve, 1919. április 12.

³⁴⁹ *Naumann*, *Die politischen Parteien*, Berlin, 1910, 105.o.

³⁵⁰ *Harry Graf Kessler*, *Walther Rathenau*, Berlin, 1928, 217.o.

³⁵¹ *Verhandlungen d.NatVers.* 327. köt. 840.o.

³⁵² Akten der DDP (BA) R 45/III/15. 89.o. Elnökségi ülés jegyzőkönyve, 1919. április 12.

³⁵³ Akten der DDP (BA) R 45/III/15. 91.o. Elnökségi ülés jegyzőkönyve, 1919. április 13.

³⁵⁴ Akten der DDP (BA) R 45/III/15. 91.o. Elnökségi ülés jegyzőkönyve, 1919. április 12.

³⁵⁵ A program kivonata megtalálható In. *Anton Erkelenz*, *Die Parteien und das Räte-system*, Charlottenburg, 1919, 51-58.o.

³⁵⁶ Nyilvánvaló, hogy a baloldali liberálisok az első világháború okozta gazdasági sokkra gondolhattak, és feltételezhetően nem hagyták figyelmen kívül a versailles-i békeszerződés várható következményeit sem, nevezetesen azt sem, hogy a várható jóvátételi kötelezettség elsősorban az állami tulajdont érintheti hátrányosan.

³⁵⁷ *Szabó*, *Az államfő jogállása ...*, 61.o.

alatt állónak nyilvánította a munkaerőt, állampolgári jognak tekintette a munkához való jogot és az állam által biztosított létminimumon való megélhetés jogát. Továbbá előírta egy átfogó társadalombiztosítási rendszer megalkotását.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1919. július 31-én 262 szavazattal 75 ellenében elfogadta az új alkotmányt³⁵⁸. A baloldali liberálisok közül minden képviselő igennel voksolt. Augustus 11-én *Friedrich Ebert* köztársasági elnök és a kormány tagjai aláírták az alaptörvényt, ami három nap múlva megjelent a Birodalmi Közlönyben, és ezzel hatályba lépett.

Az új Németország szövetségi állam lett, mert tagországai saját alkotmánnyal, törvényhozó és végrehajtó hatalommal rendelkeztek (17.§ 1.). A föderatív vonásokat némileg tompította az, hogy egyfelől a birodalmi alkotmány rögzítette a birodalom és a tagállamok hatásköreit (6.§, 7.§, 8.§, 9.§, 10.§, 11.§) másfelől kimondta, hogy a birodalmi törvény minden esetben magasabb szintű jogforrás, mint a tagállami törvény (13.§ 1.). Az alkotmány módosításának joga a törvényhozás alsóházát illette meg (76.§1.). Az általános választásokon négy esztendőre megválasztott alsóház (23.§ 1.), a Reichstag játszott meghatározó szerepet a törvényhozás folyamatában, annak ellenére, hogy a második kamara, a Reichsrat késleltethette egy törvényjavaslat törvényerőre emelésének folyamatát, megakadályozni azonban nem tudta, amennyiben a Reichstag minősített többséggel újra megszavazta a javaslatot (74.§ 1. és 3.). A Reichsrat a tagországok törvényhozási képviselőit látta el (60.§), ahol minden tagország legalább egy szavazattal rendelkezhetett, de egyetlen tagország sem birtokolhatta a szavazatok több mint kétötödét (61.§ 1.). A birodalmi törvények hitelesítésének joga a hét esztendőre (43.§ 1.) közvetlenül választott (41.§ 1.), de népszavazás útján tisztéből indoklás nélkül visszahívható (43.§ 2.) köztársasági elnököt illette meg (70.§). Az alkotmány az államfőt, mint a birodalom véderejének főparancsnokát (47.§) felhatalmazta a fegyveres fellépés elrendelésének eszközével abban az esetben, ha egy tagország nem teljesítette kötelezettségeit a birodalommal szemben (48.§. 1.). Ezen túlmenően az államfő a közrend és a közbiztonság veszélyeztetése esetén is elrendelhetett hasonló intézkedéseket (diktatori hatalom 48.§ 2.). A köztársasági elnök helyettesítése annak akadályoztatása esetén a birodalmi kancellár feladatköréhez tartozott (51.§ 1.). A kancellár kompetenciájába tartozott javaslatot tenni a birodalmi kormány tagjaira, akiket az államfő nevezett ki (53.§), és akik a parlamentarizmus gyakorlatának megfelelően felelősséggel tartoztak a Reichstagnak (54.§).

Németország új alkotmánya tehát megteremtette a demokratikus népállam kereteit. Az első világháborút követő kritikus időszakban a nemzeti egység védelmezőjének bizonyult, valamint segítette Németország ismételt beilleszkedését a népek közösségébe. Mindazonáltal az új német köztársaságnak a monarchiával mutatott kontinuitása egyértelműen jelezte, hogy a novemberi forradalom nem vezetett a rendszer teljes összeomlásához, és mindennek ékes bizonyítéka volt az új alkotmány létrejöttének folyamata és tartalma. Nem csupán szimbolikus jelentőséget tulajdoníthatunk a köztársaság hivatalos elnevezésének —Német Birodalom—, hanem a régi rendszer tekintélyuralmi vonásainak szolid őrzőjét is látnunk kell benne. A bismarcki „örök szövetség” nem hullott darabjaira, hiszen a köztársaság továbbra is szövetségi államként működött, mintahogyan Poroszország és a birodalom viszonya is kiegyensúlyozatlan maradt, ami nagy teherteret jelentett a későbbiekben. Az állami bürokrácia, a hadsereg vezetői is helyükön maradtak, és az ország gazdasági életének újjászervezése sem a szociáldemokrácia értékei mentén történt.

Ha összevetjük a baloldali liberálisok elvárásait a szigorú tényekkel, akkor meg kell állapítanunk, hogy a két lista szinte egybeesik. Ennek ellenére a legkevésbé sem értékelhetjük a történeteket a baloldali liberálisok győzelmeként, főképpen a bekövetkezett események ismeretében, hanem sokkal inkább a „történelmi helyzetnek” volt köszönhető az átmeneti siker. Az alkotmány utóélete egyben a párt sorsát is jelképezte, hiszen egy ígéretes kezdet után mindkettő elbukott, sok tanulsággal szolgálva 1949-ben a bonni alaptörvény megalkotóinak.

³⁵⁸ Verhandlungen d.NatVers. 329. köt. 2197-2198.o. ill. magyarul In. Szabó, i.m. 273-306.o.

Kitekintés: A versailles-i békeszerződés és a weimari koalíció felbomlása

A versailles-i békeszerződés a weimari alkotmány mellett a másik fontos dokumentum, amely az első világháborút követő években meghatározta Németország sorsát, és egyben szabályozta külkapcsolatait. Az 1918. november 11-e és 1919. május 7-e³⁵⁹ közötti hónapok Németország számára a keserű várakozás jegyében teltek. A feltételek ismertté válását követően, amelyek a legpesszimistább elképzeléseket is alulmúlták, a német politikai elit válaszlépésre kényszerült.

A békeszerződés földrajzi kérdéseket érintő pontjai szerint Németországnak le kellett mondania bizonyos területeiről, el kellett fogadnia, hogy népszavazás döntsön egyes régiók hovatartozásáról, továbbá hogy nyugati területeinek egy jelentős része katonai megszállás alá kerül, és az Anschluss tilalmát. A területi változtatásokkal volt összefüggésben az is, hogy az 1917 tavaszán kötött keleti békeszerződések hatályukat veszítették. Még súlyosabbnak tűntek a háborús jóvátételről rendelkező pontok, annak ellenére, hogy pontos összegeket nem állapítottak meg, de a követelések jogcímeinek széles skálája előrevetítette a végösszeg nagyságrendjét. A jóvátétel problematikájával mutatott szoros összefüggést a háborús felelősség kérdése, ugyanis Németországnak a szerződés szerint el kellett ismernie morális felelősségét a háború kirobbantásáért, és a békeszerződés rendelkezett a háborús bűnösök kiadatásáról is. A leszerelésre vonatkozó pontok megtiltották az általános védkötelezettséget és több fegyvernem fenntartását, továbbá korlátozták a hadsereg létszámát. Végül a békeszerződés tervezete tartalmazta azokat a szankciókat is, amelyek akkor lépnének érvénybe, ha Németország nem teljesítené a szerződés által támasztott feltételeket.

1919. május 12-én tárgyalta a Nemzetgyűlés első alkalommal a békeszerződésről. A parlamenti pártok mindegyike határozottan elutasította, és elfogadhatatlannak ítélte az antanthatalmak feltételeit. A DDP vezérszónoka *Haußmann* volt, aki pártja nevében elmondta, hogy a baloldali liberálisok készek vállalni a vesztes világháborúból adódó terheket, de a nyilvánosságra hozott feltételek az igazságos rendezés helyett sokkal inkább egy eljövendő, nagy háborús összecsapás kiváltó okai lehetnek. Azonkívül a frakció a német fél meghallgatása nélkül létrejött békeszerződést minden jogalapot nélkülöző dokumentumnak és a nemzetközi morál megsértésének tekintette³⁶⁰.

Ugyanezen a napon a kormány is napirendjére tűzte a versailles-i békeszerződés ügyét. *Scheidemann*, a kabinet vezetője éles hangon támadta az antanthatalmak támasztotta feltételeket,

³⁵⁹ A feltétel nélküli fegyverszünet aláírásának, illetve a békefeltételek közlésének időpontjai.

³⁶⁰ Verhandlungen d.NatVers. 327. köt. 1091.o.

„gyilkos tervnek”³⁶¹ titulálta, és kormánya nevében kijelentette, hogy Németország nem veti magát alá ennek a diktátumnak. A DDP-miniszterek és a párton kívüli, de a baloldali liberálisokhoz közel álló *Ulrich von Brockdorff-Rantzau* külügyminiszter hasonlóképpen vélekedtek, míg a négy szociáldemokrata és az összes Centrum párti miniszter elhamarkodottnak tartották a kormányfő nyilatkozatát³⁶².

Május 18-án a DDP Elnöksége is ülésezett. Az elnökségi tagok közül mindenki megaláznál tartotta az antanthatalmak követeléseit, de néhányan mégis az elfogadás mellett voksoltak³⁶³. *Haußmann* körül csoportosultak azok a politikusok, akik a békeszerződés újratárgyalását követelték. Az volt a véleményük, hogy a békeszerződés elfogadása kizárja annak a lehetőségét, hogy Németország újra nagyhatalommá váljék, és távlatokban olyan érzelmi és gazdasági terheket ró az országra, amelyeknek beláthatatlan következményeit fel sem lehet mérni. Nem osztották azt a véleményt, amit *Payer* és még néhányan az Elnökségből, hogy csak a békeszerződés elfogadása után van annak esélye, hogy a feltételeken az antant enyhítsen³⁶⁴, hanem éppen ellenkezőleg, csak az elutasítás válthatja ki az antant visszakozását. Elfogadták ugyan azt az érvet, hogy a nyugati fronton a német hadsereg nem lenne képes az ellenséget feltartóztatni, ugyanakkor kizárták annak a reális esélyét, hogy az antanthatalmak katonái sikerrel tudnák folytatni a hadműveleteket³⁶⁵. Azok a baloldali liberális politikusok is, mint például *Quidde* és *Schücking*, akik az első világháború alatt különböző pacifista szervezetek élén a párt hivatalos irányvonalával szemben foglaltak állást, és határozottan elítélték a háborús cselekményeket, a *Haußmann*-csoporthoz csatlakoztak, és az újratárgyalás fontosságát hangsúlyozták³⁶⁶. Az Elnökség végül hosszas vitát követően úgy határozott, hogy a párt akár a koalíció felbomlásából eredő következményeket is vállalja, amennyiben koalíciós társai megszavazzák a békeszerződést³⁶⁷. A párt vezetőségén belüli, a külpolitikai kérdéseket érintő törésvonal 1919 késő tavaszán ugyanúgy fellelhető volt tehát, mint 1918 október első napjaiban, amikor a vita a fegyverszüneti kérelem elküldése körül bontakozott ki.

A pártvélemény megjelenésének három legfontosabb fóruma tehát a versailles-i békeszerződés elutasítása mellett döntött. A párt hivatalos fórumain kívül a párthoz más módon kötődők is megszólaltak, többnyire támogatva a DDP álláspontját. *Max Weber* nyomorúságosnak és elfogadhatatlannak nevezte a feltételeket³⁶⁸, *Theodor Wolff* pedig arra figyelmeztetett, hogy a békeszerződés elfogadása esetén Németországban a reakciós erők kerekednek felül, és a felnövekvő

³⁶¹ *Huber*, i.m. 1158.o.

³⁶² *Gottschalk*, i.m. 210.o.

³⁶³ Akten der DDP (BA) R 45/III/15. 144-145.o. Elnökségi ülés jegyzőkönyve, 1919. május 18.

³⁶⁴ Akten der DDP (BA) R 45/III/15. 146.o. Elnökségi ülés jegyzőkönyve, 1919. május 18.

³⁶⁵ Akten der DDP (BA) R 45/III/15. 146.o. Elnökségi ülés jegyzőkönyve, 1919. május 18.

³⁶⁶ Akten der DDP (BA) R 45/III/15. 153.o. Elnökségi ülés jegyzőkönyve, 1919. május 18.

³⁶⁷ Akten der DDP (BA) R 45/III/15. 150.o. Elnökségi ülés jegyzőkönyve, 1919. május 18.

³⁶⁸ *Marianne Weber*, i.m. 708.o.

generáció nem azt vizsgálja majd, milyen körülmények között hozták meg döntésüket az ország vezetői, hanem azon lesznek, hogy bármi áron, de szabaduljon meg az ország a béklyótól³⁶⁹. A választási kampányban a párt mögött álló liberális sajtó javarészt, elsősorban a Frankfurter Zeitung és a Vossische Zeitung, a békeszerződés aláírása mellett kötelezte el magát, és így *Payer* és társai segítőinek bizonyult³⁷⁰.

A baloldali liberálisok az elkövetkező hetekben is konzekvensen ragaszkodtak döntésükhöz, de keserűen kellett tapasztalniuk, hogy koalíciós társaik egyre kevésbé támogatják a DDP elutasító magatartását. Noha az SPD parlamenti frakciója is inkább a békeszerződés elutasítását javasolta, mégis egyre több jele mutatkozott annak, hogy a háttérben készül az SPD-Centrum kiegyezés³⁷¹.

Az antanthatalmak sürgetését követően a kabinet június 18-i ülésén a kormány tizennégy tagja közül heten a békeszerződés elfogadása, heten elutasítása mellett voltak. A DDP delegálta miniszterek mindegyike és *Brockdorff-Rantzau*, továbbá három SPD-miniszter tartották a feltételeket elfogadhatatlannak, míg további négy SPD és három Centrum párti miniszter a feltételek elfogadását ajánlotta az ellenállás kilátástalansága miatt. A kabinet ülésén részt vett *Friedrich Ebert* köztársasági elnök és *von Trotha*, az admirális vezetője is, akik az elutasítás mellett döntöttek, míg a szárazföldi hadsereg vezetőinek túlnyomó többsége a békeszerződésben foglaltak kényszerű elfogadását javasolták³⁷².

Június 19-én a tagállamok képviselői is megvitatták a békeszerződésre adandó német válasz lehetőségeit. Poroszország és a kisebb tagországok határozottan az elutasítás mellett, míg Baden, Hessen, Szászország és Württemberg a feltételek elfogadása mellett voltak. Ez utóbbiak a birodalom egységének megóvása okán látták jobbnak a szerződés elfogadását. Bajorország nem kötelezte el magát egyik vélemény mellett sem³⁷³.

A kormány Centrum párti tagjai még június 19-én egy kompromisszumos javaslatot terjesztettek elő, amely azt indítványozta, hogy a kormánykoalíció az egyoldalúan megállapított német háborús bűnösséget kimondó és a békeszerződés által háborús bűnösnek tekintett személyek kiadatásáról rendelkező cikkelyek kivételével fogadja el a békeszerződés feltételeit. Amikor azonban azok számára, akik addig elutasították a szerződést, világossá vált, hogy a német javaslat antant vétőjét követően sem változna a betérjesztők véleménye, 1919. június 20-án *Scheidemann*, *Landsberg*, *Schmidt*, *Dernburg*, *Gothein*, *Preuß* és *Brockdorff-Rantzau* kiléptek a kormányból, és

³⁶⁹ *Wolff*, i.m. 336.o.

³⁷⁰ V.ö. különös tekintettel Frankfurter Zeitung, 1919. június 20. és Vossische Zeitung 1919. június 20.

³⁷¹ *Haußmann*, Schlagrichter ...284.o.

³⁷² *Huber*, i.m. 1162-1163.o.

³⁷³ *Huber*, i.m. 1163.o.

ezzel megszűnt a weimari köztársaság első demokratikusan megválasztott parlamentjének többségéből alakult kormánya.

Egy nappal később *Ebert* a *Scheidemann*-kormány munkaügyi miniszterét, *Gustav Bauert* nevezte ki az új kormány vezetőjévé, aki csak szociáldemokrata és Centrum párti politikusokat bízott meg miniszteri feladattal. A nemzetgyűlés június 22-én szavazott a versailles-i békeszerződésről és egyúttal a kormány iránti bizalomról, és amint az várható volt, többséget kapott a békeszerződés elfogadása. 237 képviselő voksolt igennel, 138 nemmel. A baloldali liberális képviselők közül hatan szavaztak az elfogadás mellett³⁷⁴.

A DDP nem lett tagja az új koalíciós kormánynak, mégsem lehet azt mondani, hogy ellenzéki párt vált volna belőle, ugyanis a versailles-i békeszerződés ratifikálásától eltekintve, minden egyéb más kérdésben meg tudta találni az SPD-vel és a Centrum Párttal a kompromisszumos megoldást jelentő közös hangot. Éppen ezért nem szolgált különösebb meglepetéssel, amikor a baloldali liberálisok 1919. október 3-án visszatértek a kormányba.

Az újbóli kormánypozíció elfoglalásakor azonban a DDP már nem rendelkezett olyan társadalmi elfogadottsággal, mint közel kilenc hónappal korábban. Ennek első kézzel fogható jele az 1920. június 6-án megtartott első Reichstag-választások alkalmával mutatkozott meg, amikor is a párt 1919. január 19-hez képest több mint három millió szavazatot veszített, és ez az eredmény csak 39 mandátum megszerzésére volt elegendő. Saját választópolgárainak többsége feltételezhetően nem fogadta el a DDP-nek a versailles-i békeszerződés kapcsán a kormánykoalícióból történő kilépés indoklását, ami egyfelől azt tartalmazta, hogy a nemzeti gondolat képvisellete teljes egészében a jobboldali pártok privilégiumává vált volna, ha a baloldali liberálisok elfogadták volna a béke feltételeit³⁷⁵. Másfelől a DDP elutasító magatartásával képviselni akarta azokat az állampolgárokat, akik számára a diktátum rendelkezései elfogadhatatlanok voltak³⁷⁶.

Az 1920-as választások mindazonáltal még nem jelentették a mélypontot. Noha 1932 júniusáig a DDP minden egyes kormánykoalíciónak tagja volt, 1924 után a párt már inkább csak árnyéka volt önmagának, és politikai súlyát tekintve egyre jelentéktelenebbé vált. A visszaesést az sem tudta megállítani, hogy 1930 nyarán a párton belül jelentős szervezeti átalakítást hajtottak végre, és módosították a pártprogramot. Az új elnevezéssel, Deutsche Staatspartei (Német Állampárt) a választási ringbe szálló politikai csoportosulás és elődje között azonban gyakorlatilag nem volt különbség³⁷⁷.

³⁷⁴ Verhandlungen d.NatVers. 327. köt. 1135.o.

³⁷⁵ *Gottschalk* idézi *Naumann*t. In. *Gottschalk*, i.m. 220.o.

³⁷⁶ Berliner Tageblatt, 1919. június 24. *Ludwig Haas* ismertette a DDPálláspontját.

³⁷⁷ *Huber* idézi *Erich Koch-Weser* véleményét. In. *Huber*, i.m. 6. köt. Die Weimarer Reichsverfassung, 1981, 219.o. 61.lj.

A baloldali liberálisok gyors és visszafordíthatatlan összeomlásának feltételezhetően több oka van. Egészen bizonyos, hogy visszaesésüket vizsgálva nem lehet attól a körülménytől eltekinteni, miszerint 1919 februárjára tulajdonképpen az összes fontos politikai célkitűzésük teljesült. Ettől kezdve csupán az eredmények őrzőivé váltak, és nem tudtak új eszmék hiteles képviselőivé válni. Ráadásul arra a kiegyensúlyozó és közvetítő politikai szerepre, amelyet a baloldali liberálisok már az interfrakcionális bizottság megalakulásakor felvállaltak, egyre kevésbé volt szükség egy olyan politikai légkörben, melyben a társadalom kettészakadását már nem lehetett megállítani. Mindezek mellett a baloldali liberálisok az események kényszerű sodrásában ingadozó politikai magatartásukkal nagyban hozzájárultak pártjuk eljelentéktelenedéséhez.

Felhasznált irodalom

Kiadatlan források

Deutsche **Demokratische Partei**, Sitzungen des Geschäftsführenden Ausschusses 1918/19, R 45/III/9, Bundesarchiv Koblenz

Deutsche Demokratische Partei, Sitzungen des Parteiausschusses 1918/19, R 45/III/10, Bundesarchiv Koblenz

Deutsche **Demokratische Partei**, Sitzungen und Schriftwechsel des Hauptvorstandes 1918/19, R 45/III/15, Bundesarchiv Koblenz

Nachlass Georg Gothein, Bundesarchiv Koblenz

Nachlass Erich Koch-Weser, Bundesarchiv Koblenz

Nachlass Friedrich von Payer, Bundesarchiv Koblenz

Nachlass Hartmann Freiherr von Richthofen, Bundesarchiv Koblenz

Nachlass **Conrad Haußmann**, Hauptstaatsarchiv Stuttgart

Forráskiadások

Akten der Reichskanzlei, Weimarer Republik, Das Kabinett Scheidemann, (bearb. H. Schulze), Boppard, 1971.

Bericht über die Verhandlungen des 1. Parteitags der Deutschen Demokratischen Partei, abgehalten in Berlin vom 19-22. Juli 1919, (bearb.v.Reichsgeschäftsstelle), Berlin, 1919.

Deutsche Parteiprogramme seit 1861, (bearb.v. Wolfgang Treue), Göttingen, 1968.

Handbuch der Verfassunggebenden Deutschen Nationalversammlung, Weimar, 1919.

Handbuch der Deutschen Nationalversammlung (bearb. v.Büro des Reichstags), Berlin, 1920.

Németország nemzetközi szerződései. In: Nemzetközi szerződések 1918-1945 (szerk.Halmosy Dénes). A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései, átdolgozott és bővített kiadás, Budapest, 1983².

Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien, Erste Reihe: Von der konstitutionellen Monarchie zur parlamentarischen Republik, Bd.1 Der Interfraktionelle Ausschuss 1917/18, (bearb.v.E.Matthias unter Mitwirkung v. R.Morsey), Düsseldorf, 1959.

Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien, Erste Reihe: Von der konstitutionellen Monarchie zur parlamentarischen Republik, Bd.2 Die Regierung des Prinzen Max von Baden, (bearb.v.E.Matthias und R.Morsey), Düsseldorf, 1962.

Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien, Dritte Reihe: Die Weimarer Republik, Bd.5 Linkoliberalismus in der Weimarer Republik. Die Führungsgremien der Deutschen Demokratischen Partei und der Deutschen Staatspartei 1918-1933, (Eingel. v.L.Albertin, bearb.v.K.Wegner), Düsseldorf, 1980.

Quellensammlung zum Deutschen Reichsstaatsrecht, Tübingen, 1922³.

Verhandlungen des Reichstags, Berlin, Bde. 307, 308, 309,310, 311, 313.

Irodalom

Albertin, Lothar, *Linkoliberalismus und Demokratie am Anfang der Weimarer Republik. Eine vergleichende Analyse der Deutschen Demokratischen Partei und der Deutschen Volkspartei*, Düsseldorf, 1972.

Apelt, Willibald, *Geschichte der Weimarer Verfassung*, München, 1964.

Bäumer, Gertrud, *Grundlagen demokratischer Politik*, Karlsruhe, 1928.

Becker, Werner, *Demokratie des sozialen Rechts. Die politische Haltung der Frankfurter Zeitung, der Vossischen Zeitung und des Berliner Tageblatts 1918-1924*, Göttingen, 1971.

Bergsträsser, Ludwig, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland*, München/Wien, 1965.

Bethmann Hollweg, Theobald v., *Betrachtungen zum Weltkriege*, Bde. 1-2, Berlin, 1919-1922.

Bracher, Karl Dietrich, *Die Entstehung der Weimarer Verfassung*, Hannover, 1963.

U.ö. *Zeit der Ideologien. Eine Geschichte des politischen Denkens im 20. Jahrhundert*, Stuttgart, 1982.

David, Eduard, *Kriegstagebuch 1914-1918*, Berlin, 1919.

Diehl, Elke, *Weimarer Republik*, München, 2003.

Erdmann, Karl, Dietrich, *Die Geschichte der Weimarer Republik als Problem der Wissenschaft*, In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, München, 1955/1.

Eschenburg, Theodor, *Die improvisierte Demokratie*, München, 1963, überarb. Neuausgabe u.d.T. *Die Republik von Weimar. Beiträge zur Geschichte einer improvisierten Demokratie*, München, 1984.

Eyck, Erich, *Geschichte der Weimarer Republik*, Erlenbach-Zürich, 1954-56.

Fricke, Dieter, *Die bürgerlichen parteien in Deutschland 1830-1945*, 2 Bde, Lipsce, 1974.

Gagel, Walter, *Die Wahlrechtsfrage in der Geschichte der deutschen liberalen Parteien*, Düsseldorf, 1958.

Gottschalk, Regina, *Die Linkliberalen zwischen Kaiserreich und Weimarer Republik. Von der Julikrise 1917 bis zum Bruch der Weimarer Koalition im Juli 1919*, Mainz, 1969.

Gusy, Christoph, *Die Lehre vom Parteienstaat in der Weimarer Republik*, Tübingen, 1993.

U.ö. *Die Weimarer Reichsverfassung*, Tübingen, 1997.

Falter, Jürgen, Lindenberg, Thomas, Schumann, Siegfried, *Wahlen und Abstimmungen in der Weimarer Republik. Materialien zum Wahlverhalten 1919-1933*, Unter Mitarbeit von Dirk Hänisch, Jan-Bernd Lohmöller und Johann de Rijke, München, 1986.

Fenske, Hans, *Deutsche Verfassungsgeschichte: vom Norddeutschen Bund bis heute*, Berlin, 1991.

Galántai József, *Az első világháború*, Budapest, 1988².

Gillessen, Günther, Hugo Preuß. *Studien zur Ideen- und Verfassungsgeschichte der Weimarer Republik*, Freiburg, 1955.

Hartenstein, Wolfgang, *Die Anfänge der Deutschen Volkspartei 1918-20*, Düsseldorf, 1962.

Haußmann, Conrad, *Schlagrichter (Reichstagsbriefe und Aufzeichnungen)*, (szerk. U. Zeller) Frankfurt/Main, 1924.

U.ő. *Der Linksliberalismus*, In. *Handbuch der Politik*, Bd. 2. Berlin-Lipscse, 1912-13.

Henke, Josef, *Das Schicksal deutscher zeitgeschichtlicher Quellen in Kriegs- und Nachkriegszeit. Beschlagnahme-Rückführung-Verbleib*, In. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, München, 1982/4.

Hermens, F.A., *Demokratie und Wahlrecht. Eine wahlrechtssoziologische Untersuchung zur Krise der parlamentarischen Regierungsbildung*, Paderborn, 1933.

Heß, Jürgen, C., *Das ganze Deutschland soll es sein. Demokratischer Nationalismus in der Weimarer Republik am Beispiel der Deutschen Demokratischen Partei*, Stuttgart, 1978.

Heuss, Theodor, *Friedrich Naumann. Der Mann, das Werk, die Zeit*, Stuttgart, 1949.

U.ő. *Erinnerungen 1905-1933*, Tübingen, 1963.

Holborn, Hajo, *Deutsche Geschichte in der Neuzeit, Bd.3, Das Zeitalter des Imperialismus 1871-1945*, München/Wien, 1971.

Huber, Ernst, Rudolf, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789, Struktur und Krisen des Kaiserreichs, Bd.4 Stuttgart, 1969; Weltkrieg, Revolution und Reichserneuerung 1914-1919 Bd.5 1978; Die Weimarer Reichsverfassung, Bd.6 1981.*

Immel, Jan, *Hugo Preuß und die Weimarer Reichsverfassung, Berlin, 2002.*

Irinyl Károly, *Mitteleuropa-tervek és az osztrák-magyar politikai közgondolkodás, Budapest, 1973.*

Jellinek, Walter, *Entstehung und Ausbau der Weimarer Reichsverfassung, Handbuch des Deutschen Staatsrecht, Bd.1, Tübingen, 1930.*

Kaak, Heino, *Geschichte und Struktur des deutschen Parteiensystems, Opladen, 1971.*

Kerekes, Lajos, *A weimari köztársaság, Budapest, 1985.*

Kessler, Harry Graf, Walther Rathenau. *Sein Leben und sein Werk, Berlin, 1928.*

Kolb, Eberhard, *Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik, Köln, 1972.*

U.ő. *Die Weimarer Republik, München, (4.Aufl.)1998.*

Langewiesche, Dieter, *Liberalismus in Deutschland, Frankfurt/Main, 1988.*

Lehnert, Detlef, *Verfassungsdemokratie als Bürgergenossenschaft: Politisches Denken, Öffentliches Recht und Geschichtsdeutung bei Hugo Preuß, Baden-Baden, 1998.*

Luckemeyer, Ludwig, *Die Deutsche Demokratische Partei von der Revolution bis zur Nationalversammlung 1918-1919, Gießen, 1975.*

U.ő. *Wilhelm Heile. Föderativer liberaler Rebell in DDP und FDP und erster liberaler Vorkämpfer Europas in Deutschland, Wiesbaden, 1981.*

Mauersberg, Jasper, *Ideen und Konzeption Hugo Preuß' für die Verfassung der deutschen Republik 1919 und ihre Durchsetzung im Verfassungswerk von Weimar,*

Frankfurt/Main, 1991.

Meinecke, Friedrich, *Einige Gedanken über Liberalismus*, Berlin, 1927.

U.ö. Politische Schriften und Reden. Mit einem Geleitwort von Georg Kotowski, Darmstadt, 1958.

Milatz, Alfred, *Wähler und Wahlen in der Weimarer Republik*, Bonn, 1965.

Morsey, Rudolf, *Die Deutsche Zentrumspartei 1917-1923*, Düsseldorf, 1966.

Möller, Horst, *Weimar. Die unvollendete Demokratie*, München, 1985.

U.ö. Parlamentarismus-Diskussion in der Weimarer Republik. Die Frage des „besonderen“ Weges zum parlamentarischen Regierungssystem, In. Demokratie und Diktatur. Geist und Gestalt politischer Herrschaft in Deutschland und Europa, (bearb. Manfred Funke), Düsseldorf/Bonn, 1987.

Naumann, Friedrich, *Die politischen Parteien*, Berlin, 1910.

U.ö. Mitteleuropa, Berlin, 1915.

Németh István, *Európa-tervek 1300-1945*, Budapest, 2001.

U.ö. Németország története 1871-1990, Budapest, 2002.

Neumann, Sigmund, *Die politischen Parteien in Deutschland*, Berlin, 1932.

Nipperdey, Thomas, *Die Organisation der Parteien vor 1918*, Düsseldorf, 1961.

Nuschke, Otto, *Wie die Deutsche Demokratische Partei wurde, was sie leistete und was sie ist. In. Anton Erkelenz, Zehn Jahre Deutsche Republik. Ein Handbuch für republikanische Politik*, Berlin, 1928.

Papke, Gerhard, *Der liberale Politiker Erich Koch-Weser in der Weimarer Republik*, Baden-Baden, 1989.

Payer, Friedrich v., *Von Bethmann Hollweg bis Ebert. Erinnerungen und Bilder*, Frankfurt/M, 1923.

Peukert, Detlev J.K., *Die Weimarer Republik*, In. *Krisenjahre der Klassischen Moderne* (bearb.v.Hans-Ulrich Wehler), Frankfurt/Main, 1987.

Portner, Ernst, *Die Verfassungspolitik der Liberalen 1919. Ein Beitrag zur Deutung der Weimarer Reichsverfassung*, Bonn, 1973.

Preuß, Hugo, *Das deutsche Volk und die Politik*, Jena, 1915.

Uö. Staat, Recht und Freiheit – Aus 40 Jahren deutschen Politik und Geschichte. Mit einem Geleitwort von Theodor Heuss, Tübingen, 1926.

Rathenau, Walther, *Tagebuch 1907-1922*, (bearb.v.H.P.Strandmann), Offenbach, 1948.

Redslob, Robert, *Die parlamentarische Regierung in ihrer wahren und in ihrer unechten Form*, Tübingen, 1918.

Ritter, Gerhard A. *Kontinuität und Umformung des deutschen Parteiensystems 1918-1920*, In. *Entstehung und Wandel der modernen Gesellschaft. Festschrift für Hans Rosenberg zum 65. Geburtstag*, Berlin, 1970.

Rosenberg, Arthur, (Hrsg. K.Kersten) *Entstehung und Geschichte der Weimarer Republik*, Frankfurt/M, 1955.

Schiffer, Eugen, *Ein Leben für den Liberalismus*, Berlin, 1951.

Schulz, Gerhard, *Zwischen Demokratie und Diktatur. Die Periode der Konsolidierung und der Revision des Bismarckschen Reichsaufbaus 1919-1930*, Berlin-New York, 1987.

Schulze, Hagen, *Weimar, Deutschland 1917-1933*, Berlin, 1982.

Schustereit, Hartmut, *Linksliberalismus und Sozialdemokratie in der Weimarer. Eine vergleichende Betrachtung der Politik von DDP und SPD 1919-1930*, Düsseldorf, 1975.

Schwarz, Gotthard, Theodor Wolff und das Berliner Tageblatt. Eine liberale Stimme in der deutschen Politik 1906-1933, Tübingen, 1968.

Stang, Joachim, Die Deutsche Demokratische Partei in Preußen 1918-1933, Düsseldorf, 1994.

Stephan, Werner, Aufstieg und Verfall des Linksliberalismus 1918-1933. Geschichte der Deutschen Demokratischen Partei, Göttingen, 1973.

U.ő. Acht Jahrzehnte erlebtes Deutschland. Ein Liberaler in vier Epochen, Düsseldorf, 1983.

Stresemann, Gustav, Von der Revolution bis zum Frieden von Versailles, Berlin, 1919.

Szabó István, Az államfő jogállása a weimari köztársaságban, Budapest, 2000.

U.ő. Német alkotmányfejlődés 1806-1945, Különös tekintettel az államszervezeti változásokra, Budapest, 2002.

Takesi, Hirata, A bethleni konszolidáció jellege a nemzetközi szakirodalom tükrében, Valóság, 1993/11.

Tokody Gyula, Németország 1918-19, Budapest, 1980.

U.ő. A német pártrendszer kialakulása és fejlődése 1945-ig, Debreceni Szemle, Különlenyomat, Debrecen, 1994/4.

Tormin, Walter, Geschichte der deutschen Parteien seit 1848, Stuttgart, 1966.

Weber, Marianne, Max Weber. Ein Lebensbild, Heidelberg, 1926.

Weber, Max, Gesammelte politische Schriften (szerk. Johannes Winckelmann), Tübingen, 1988.

Wegner, Konstanze, Erich Koch-Weser, In. Neue Deutsche Biographie, Bd.12. Berlin, 1980.

Wenck, Martin, Friedrich Naumann. Ein Lebensbild, Berlin, 1920.

Winkler, Heinrich, August, Weimar 1918-1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie, München, 1993.

Wolff, Theodor, Vollendete Tatsachen, Berlin, 1917.

U.ő. Der Marsch durch zwei Jahrzehnte, Amsterdam, 1936.

Újságok

Die Hilfe 1917-1919

Das Berliner Tageblatt 1918-1919

Frankfurter Zeitung 1917-1919

Kölnische Zeitung 1918-1919

Vossische Zeitung 1918-1919